

УПОВНОВАЖЕНИЙ ІЗ ЗАХИСТУ
ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

РІЧНИЙ ЗВІТ
ПРО СТАН
ДОТРИМАННЯ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ДЕРЖАВНОЇ»
У 2020 РОЦІ

Уповноважений із захисту
державної мови

РІЧНИЙ ЗВІТ
ПРО СТАН
ДОТРИМАННЯ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ДЕРЖАВНОЇ»
У 2020 РОЦІ

Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році / Т.Кремінь та ін. – Київ : К.І.С., 2021. – 176 с.

Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» готується Уповноваженим із захисту державної мови на виконання частини п'ятої статті 49 Закону та подається Кабінету Міністрів України і громадськості не пізніше 1 травня кожного року.

Пропоноване видання є першим і на цей час єдиним комплексним дослідженням питань функціонування української мови як державної з моменту вступу Закону в дію в липні 2019 року.

У звіті узагальнено інформацію стосовно реалізації мовної політики в Україні в різних галузях та сферах суспільного життя, а також акумульовано статистичні, соціологічні та адміністративні дані, підсумки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, аналіз нормативної бази та судової практики, результати моніторингу виконання законодавства про державну мову та проведеної аналітичної роботи.

На обкладинці використано репродукції робіт Ганни Криволап.

Над Річним звітом про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році працювали:

Тарас Кремінь, Уповноважений із захисту державної мови,
Андрій Вітренко, Олена Голюк, Ольга Зінченко, Юрій Зубко, Андрій Рибалко, Сергій Рябенко,
Сергій Сиротенко, Юлія Сурганова, Аліна Шпак.

Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь висловлює окремо щиру вдячність працівникам Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови за участь у підготовці Річного звіту.

Контактна інформація:

адреса: **01001, м. Київ, провулок Музейний, 12**

телефон: **+38 (044) 256-60-84**

телефонна лінія для надання додаткової інформації та консультацій: **+38 (044) 293-11-79**

електронна пошта: **info@mova-ombudsman.gov.ua**

сайт: **<https://mova-ombudsman.gov.ua>**

ЗМІСТ

Вступне слово	4
1. Огляд національного та міжнародного законодавства, яке регулює застосування державної мови	7
1.1. Законодавство України	8
1.2. Правова регламентація статусу державної (офіційної) мови у законодавстві європейських країн та у міжнародному праві	16
2. Імплементация Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»	23
3. Діяльність Уповноваженого із захисту державної мови у 2020 році	37
4. Застосування української мови як державної у сферах суспільного життя	49
4.1. Державна мова в діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування	50
4.2. Застосування державної мови в судочинстві	59
4.3. Застосування державної мови у Збройних Силах України, органах правопорядку, інших військових формуваннях та державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями	61
4.4. Застосування державної мови у процесі виборів	64
4.5. Державна мова у сфері трудових відносин	69
4.6. Державна мова у сфері освіти	70
4.7. Державна мова у сфері науки	84
4.8. Державна мова у сфері культури	89
4.9. Державна мова у сфері телебачення та радіомовлення	96
4.10. Державна мова у сфері книговидавництва, книгорозповсюдження та друкованих засобів масової інформації	103
4.11. Державна мова у сфері обслуговування споживачів	106
4.12. Державна мова у сфері реклами та інформації для загального ознайомлення	111
4.13. Державна мова у сфері охорони здоров'я	118
4.14. Державна мова у сфері спорту	123
4.15. Державна мова у сфері транспорту та поштового зв'язку	126
4.16. Застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів	130
4.17. Українська жестова мова та мовні права жестомовних осіб	134
4.18. Особливості забезпечення функціонування державної мови на регіональному рівні	137
4.19. Мовні права закордонних українців	144
5. Огляд щодо обмеження функціонування української мови на окупованих територіях	149
6. Висновки та рекомендації	165

ВСТУПНЕ СЛОВО

Цей перший в історії звіт Уповноваженого із захисту державної мови готувався до друку якраз на другу річницю ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Мені, народному депутатові України VIII скликання, пригадуються ті часи, коли ми, співавтори цього доленосного документа, реєстрували його, жваво обговорювали, переконуючи колег на численних засіданнях Комітетів Верховної Ради України та в сесійній залі парламенту віддати свій голос саме за нього. А вже 25 квітня 2019 року, голосуючи за цей Закон, ми знали, що змінюємо хід новітньої історії, кардинально впливаючи на подальші суспільно-політичні процеси в Україні. Сподівання мільйонів українців по всьому світу справдилися, адже за два наступних роки української мови, яка майже весь час нашої Незалежності потребувала справжнього захисту, стало набагато більше.

Мені випала честь стати Уповноваженим із захисту державної мови та виконувати покладені на мене Законом обов'язки – захищати статус української мови як державної, а також право громадян на застосування державної мови в усіх сферах публічного життя на всій території України.

Ці два роки нашого життя були надзвичайно насиченими. Різні, у тому числі неординарні, події всеукраїнського та глобального масштабу не могли не відбитися на темпах та результатах реалізації Закону про державну мову.

Поетапне запровадження вимог щодо застосування державної мови в різних сферах суспільного життя, створення та становлення нових державних інституцій, осмислення принципово важливих підходів до реалізації державної мовної політики відбувалися в незвичайних соціально-політичних умовах.

Всесвітня пандемія COVID-19, тривалість і наслідки якої в Україні важко спрогнозувати, змінила звичні обставини життя, суттєво уповільнила функціонування державних інститутів, переорієнтувала наявні бюджетні ресурси і, як наслідок, створила серйозні ризики для вчасного виконання визначених законом завдань. Найбільш вагомим фактором, який продовжує впливати на ситуацію навколо реалізації положень Закону про державну мову, є гібридна війна Російської Федерації проти України, однією з головних цілей якої стала українська мова.

Однак можна констатувати: для української мови ці два роки були надзвичайно позитивними. Українське суспільство продемонструвало неочікувану для багатьох скептиків підтримку нового Закону, розуміння його актуальності та готовність до виконання найбільш резонансних норм. Незаперечним підтвердженням цього є як дані соціологічних досліджень, так і результати моєї практичної діяльності як Уповноваженого із захисту державної мови. Велика суспільна підтримка стала головною перешкодою для реваншистських спроб знівелювати, ревізувати чи відтермінувати в часі важливі норми

Закону, які стосуються освіти, сфери обслуговування та адміністративної відповідальності за порушення мовного законодавства. Комплексність, збалансованість, продумана поетапність набрання чинності його окремих статей є тими серйозними перевагами, які переконали суспільство в ефективності нашої діяльності.

Згідно з Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Уповноважений із захисту державної мови діє незалежно від інших державних органів та посадових осіб і щороку подає Кабінету Міністрів України та представляє громадськості річний публічний звіт про свою діяльність і стан дотримання цього Закону.

Особливість документа, який я маю честь представити Вашій увазі, обумовлена, насамперед, двома обставинами. По-перше, тривалість діяльності Уповноваженого у 2020 році обмежується терміном менше ніж півроку з моменту призначення (8 липня 2020 року). Оскільки на той час ще не було створено Секретаріату Уповноваженого, головним викликом і найскладнішим завданням стало формування «з нуля» цього важливого державного органу, що потребувало чималих зусиль і часу. Другою обставиною є, власне, те, що це взагалі перший в історії звіт Уповноваженого із захисту державної мови.

Отже, у процесі підготовки цього документа потрібно було, з одного боку, проаналізувати та зафіксувати наявну «стартову» ситуацію, яка склалася, у тому числі, до набрання чинності Закону про державну мову, а з іншого – маючи менше трьох місяців повноцінної практичної роботи Секретаріату у 2020 році, віднайти джерела, методику збору та аналізу нової оперативної інформації, яка може свідчити про поточний стан дотримання Закону.

З огляду на це важливим і необхідним елементом першого звіту є ретроспективний аналіз нормативно-правового регулювання функціонування державної мови в Украї-

ні, його відповідності сучасним вимогам та узгодженості з міжнародною практикою. Іншою важливою частиною цього документа є аналіз реалізації заходів з імплементації Закону, яким, на жаль, виявлені суттєві недоліки, що потребують негайного виправлення, а тому, вірогідно, такий розділ буде і в наступному річному звіті.

У розділі «Діяльність Уповноваженого із захисту державної мови» без зайвої деталізації наведено лише основну інформацію, яка відображає реальні справи та результати, яких вдалося досягти за відносно короткий проміжок часу і які мають значення для суспільства та подальшої роботи в напрямі захисту державної мови. Найбільша частина звіту «Застосування української мови як державної у сферах суспільного життя» структурована відповідно до статей Закону. У кожному з виокремлених сфер наводяться найважливіші норми Закону та коментарі щодо їх практичного застосування, розкривається за допомогою зібраних відомостей існуюча ситуація та окреслюються виявлені проблеми. Також важливим елементом звіту є «Огляд щодо обмеження функціонування української мови на окупованих територіях», який було презентовано в лютому поточного року як спеціальну доповідь до Міжнародного дня рідної мови.

В окремому розділі представлено висновки та рекомендації щодо можливих шляхів розв'язання актуальних проблемних питань, які заслуговують на уважне вивчення та врахування в діяльності Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Головним висновком представленого звіту є те, що Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» працює, і це позитивно відображається на мовній ситуації в багатьох публічних сферах. Але, на жаль, він працює у пів сили, оскільки на сьогодні його дія обмежується лише нормативно-правовим інструментарі-

єм і не підкріплена, як це передбачено самим Законом, комплексом програмно-цільових засобів державної підтримки функціонування державної мови.

Переконаний, що настав час полишити всі фантомні перестороги, перестати використовувати мовне питання в політичній конкуренції і, нарешті, стабілізувати комплексну, системну та неперервну політику підтримки

функціонування державної мови. Саме такий підхід забезпечить збільшення поваги до влади з боку суспільства і належним чином буде оцінений історією.

Уповноважений із захисту державної мови
Тарас Кремень
квітень 2021 р.

РОЗДІЛ 1.
ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА,
ЯКЕ РЕГУЛЮЄ ЗАСТОСУВАННЯ
ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГУЛЮЄ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

1.1. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Статус української мови до здобуття незалежності України

Унормування правового статусу української мови як державної та врегулювання на законодавчому рівні порядку її використання у відповідних сферах суспільного життя розпочалося в Україні ще до відновлення її незалежності.

Так, 27 жовтня 1989 р. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняла Закон УРСР № 8303-XI «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР», яким до Конституції УРСР 1978 року було внесено зміни та проголошено, що «державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя». Порядок застосування української мови як державної мав визначатися законом.

Наступного дня Верховною Радою УРСР було прийнято Закон УРСР № 8312-11 «Про мови в Українській РСР», відповідно до якого Українська РСР мала забезпечувати «всебічний розвиток і функціонування української мови

в усіх сферах суспільного життя. Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею». Законом також було визначено перелік сфер суспільного життя та порядок застосування у зазначених сферах української мови як державної.

16 липня 1990 р. Верховною Радою України I скликання було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, якою на УРСР, у тому числі, покладалося забезпечення «функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя».

24 серпня 1991 року Верховною Радою України було прийнято Акт проголошення незалежності України, яким відновлено державну незалежність України. Однак відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» Конституція УРСР 1978 року продовжувала діяти на території України до ухвалення нової Конституції України, а ухвалені Верховною Радою закони УРСР зберігали свою чинність у тій частині, у якій вони «...не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України».

Конституція України, інші законодавчі акти, ухвалені до набрання чинності Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

28 червня 1996 року Верховна Рада України прийняла Конституцію України, частиною першою статті 10 якої державною мовою в Україні проголошено українську мову. Частина друга цієї статті визначає обов'язок держави забезпечувати «всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». А відповідно до пункту 4 статті 92 порядок застосування мов визначається виключно законами України.

Статтею 6 Закону України від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України» одним з пріоритетів національних інтересів України було визначено «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Порядок та особливості застосування державної мови в окремих сферах суспільного життя також були визначені низкою законодавчих актів, як тими, що ухвалювалися ще до набрання чинності Конституцією України та діяли у частині, що не суперечить їй, так і тими, що були прийняті після набрання чинності Конституцією України. Здебільшого такі законодавчі акти в частині порядку застосування державної мови містили відсилочні норми до відповідних положень Конституції України чи Закону УРСР «Про мови в Українській РСР».

Разом з тим, у низці законодавчих актів містилися прямі норми, які передбачали вимоги або окремі особливості застосування державної мови у сферах судочинства, діяльності органів державної влади, друкованих ЗМІ та інформаційних агентств, телерадіоорганізацій, видавничої справи, звернень громадян та інших. Окремими законодавчи-

ми актами також визначалися особливості використання державної мови на території Автономної Республіки Крим (Конституція Автономної Республіки Крим, Закон України від 10.02.1998 № 90/98-ВР «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», Закон України від 16.06.2011 № 3530-VI «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим»).

Однак норми зазначених законів у частині застосування державної мови стосувалися лише окремих сфер суспільного життя та здебільшого мали декларативний характер. До прикладу, у Законах України від 21.12.2006 № 514-V та від 16.05.2008 № 279-VI «Про Кабінет Міністрів України» містилися вимоги до членів Кабінету Міністрів України щодо володіння державною мовою, натомість, не передбачалося ані порядку встановлення та перевірки рівня володіння ними державною мовою, ані навіть обов'язку використання ними державної мови у службовій діяльності. Через це окремі урядовці навіть на засіданнях Кабінету Міністрів України використовували не державну, а російську мову.

Чинний на той час Закон «Про мови в Українській РСР» 1989 року вже не охоплював низки важливих сфер суспільного життя, не враховував положень Конституції України, рішень Конституційного Суду України з питань застосування державної мови, інших законодавчих актів, і, загалом, значною мірою застарів.

У зв'язку з цим починаючи з 1996 року у Верховній Раді України було зареєстровано низку законопроектів, покликаних скоригувати або взагалі замінити існуючий закон про мови. Окремими народними депутатами України, які представляли проросійські та ліві сили, неодноразово робилися спроби під приводом змін до існуючого закону про мови або шляхом ухвалення окремого законодавчого акта фактично всупереч Конституції України запровадити в Україні другу державну (офіційну) мову. Утім, жоден із зазначених законопроектів так і не був розглянутий парламентом.

«Державною мовою в Україні є українська мова»
Конституція України

2012
Закон України
«Про засади
державної
мовної
політики»
нівелює статус
української мови
та встановлює
використання
«регіональних
мов»

Незважаючи на законодавче закріплення за українською мовою статусу державної та навіть спеціально ухвалені державні програми та заходи з розвитку і функціонування української мови¹, у період до 2004 року мали місце процеси звуження сфери її застосування, що констатовано в Рекомендаціях парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні» від 22.05.2003².

Помаранчева революція 2004 року зумовила розвиток самосвідомості українських громадян, припинила нівелювання значення державної мови для розвитку суспільства. Українська мова ставала щодалі популярнішою, що вимагало від державників напруженої роботи стосовно закріплення і упевнення її статусу.

І знову процеси звуження сфери застосування державної мови активізувалися після наступних президентських виборів та приходу до влади Віктора Януковича. Так, вже у вересні 2010 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про мови в Україні», яким пропонувалося не лише зробити обов'язковим використання так званих «регіональних мов», але й на законодавчому рівні закріпити так звану «українсько-російську двомовність» та фактично надати російській мові статус другої державної (офіційної). Завдяки тиску з боку громадськості зазначений законопроект не був включений до порядку денного парламенту.

Однак у 2012 році Верховною Радою було прийнято Закон України «Про засади державної мовної політики». Цей Закон істотно розширював використання так званих «регіональних мов», насамперед російської, а натомість у багатьох сферах фактично знівельював державний статус української мови.

Закон спричинив значне обурення у суспільстві та викликав негативну реакцію наукової спільноти та громадськості. У Києві та інших регіонах України відбулися масові протести проти його прийняття. Ухваленню закону намагалася завадити й парламентська опозиція.

З метою пригашення суспільного невдоволення, викликаного прийняттям цього Закону, Кабінету Міністрів України було доручено розробити системні пропозиції з подальшого удосконалення законодавства про застосування мов, а також затвердити нову державну програму всебічного розвитку і функціонування української мови. Проект концепції такої державної програми у 2012 році був підготовлений Міністерством культури України за участі науковців та громадськості, однак він не був затверджений Урядом. Але громадськість, науковці та деякі опозиційні політичні сили продовжували працювати за напрямом захисту української мови як державної.

Після перемоги Революції Гідності Верховна Рада України визнала Закон України «Про засади державної мовної політики» таким, що втратив чинність. Однак рішення не було підписано та не набрало чинності. Цю спробу скасування Закону влада Російської федерації та російська пропаганда з метою приховати свої справжні мотиви навесні 2014 року та пізніше намагалася використовувати як «обґрунтування» здійснення збройної агресії проти України, яка призвела до тимчасової окупації Кримського півострову та окремих районів Донецької і Луганської областей.

Цей Закон продовжував діяти до 28.02.2018, до визнання його Конституційним Судом України неконституційним.

1 Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року, схвалена постановою Ради Міністрів УРСР від 12 лютого 1991 року № 41; Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 08 вересня 1997 року № 998; Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2003 року № 1546.

2 Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні», схвалені постановою Верховної Ради України від 22.05.2003 № 886-IV (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886-IV#Text>).

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

З метою вироблення послідовного і виваженого підходу до вирішення мовних питань, забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території України Указом Президента України Віктора Ющенка від 15.02.2010 № 161/2010 було схвалено Концепцію державної мовної політики.

Положеннями Концепції визначалося, що повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією єдності України. За результатами аналізу існуючої мовної ситуації в державі констатовано необхідність «розширити сферу застосування української мови» та наголошено на тому, що обов'язком держави є «забезпечити безумовне виконання конституційної норми про всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України», а також, що «водночас забезпечення розвитку мов національних меншин не повинно перешкоджати розвитку державної мови, її функціонуванню в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Пріоритетами державної мовної політики, серед іншого, визначено розроблення та затвердження державних цільових програм з питань розвитку української мови.

У Концепції наголошувалося, що «для реалізації державної мовної політики необхідно підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України проекти відповідних законів».

Після перемоги Революції Гідності Верховною Радою України VIII скликання було прийнято низку законодавчих актів, які суттєво розширили застосування державної мови в окремих сферах. Закони України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту» та від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту»³, якими визначено порядок застосування державної мови у сфері освіти, зміни до Законів України «Про телебачення і радіомовлення» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій (Закон України від 16.06.2016 № 1421-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій») тощо.

Також Президентом та Урядом було ухвалено декілька підзаконних актів, що в тому числі мали на меті зміцнення державного статусу української мови. Зокрема, це Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затверджена Указом Президента України від 13.10.2015 № 580/2015, Укази Президента України від 01.12.2016 № 534/2016 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» та від 31.05.2018 № 156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України», яким Уряду доручалося у двомісячний строк розробити та затвердити державну цільову програму, спрямовану на забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя. Проте на сьогодні така державна програма не розроблена; не затверджена навіть її концепція, а існує лише її проєкт.

Після перемоги
Революції
Гідності
прийнято
низку законів,
які суттєво
розширили
застосування
державної мови

3 Застосований у цьому Законі підхід до регулювання питання використання державної мови в освітній сфері, а також оцінка самого Закону міжнародними інституціями значною мірою були використані у подальшій роботі над законопроектом про забезпечення функціонування української мови як державної.

25 квітня
2019 року
ухвалено Закон
України «Про
забезпечення
функціонування
української мови
як державної».
16 липня
2019 року Закон
набрав чинності

Зазначені акти у частині застосування державної мови не мали комплексного характеру. Тому виникла необхідність у розробці та прийнятті нового закону щодо функціонування державної мови у всіх важливих сферах суспільного життя.

З цією метою народними депутатами України за участі науковців та громадськості було розроблено три законопроєкти, які стосувалися функціонування української мови. Один з них – законопроєкт «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – у 2017 році був зареєстрований у парламенті під № 5670-д та прийнятий Верховною Радою України в цілому 25.04.2019.

Відповідно до частини першої статті 2 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі – Закон) цей Закон «регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України». А частина перша статті 3 визначає завдання Закону, до яких, зокрема, відносяться: захист державного статусу української мови (п. 1); забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки (п. 3); забезпечення застосування української мови як державної на всій території України у сферах суспільного життя, визначених цим Законом (п. 4).

Разом з тим, відповідно до частини другої статті 2 дія Закону не поширюється на «сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів».

Водночас поряд із регламентуванням порядку застосування державної мови у відповідних сферах Закон також визначає окремі особливості застосування мов корінних народів, національних меншин, англійської мови, офіційних мов Європейського Союзу та інших мов у тих сферах, де функціонує та

є пріоритетною державна мова. Йдеться, зокрема, про такі сфери, як освіта (абз. 3–5 ч. 1, абз. 2 ч. 2, ч. 5 ст. 21), обслуговування населення (ч. 2–3 ст. 30), охорона здоров'я (ч. 2 ст. 33), звернення громадян (ч. 8 ст. 13, ст. 38), оприлюднення актів індивідуальної дії органів влади та місцевого самоврядування на території Автономної Республіки Крим (ч. 4 ст. 13), використання інших мов під час засідань, заходів, зустрічей, які проводяться органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними і комунальними підприємствами, установами і організаціями (ч. 2 ст. 12), судочинство (ч. 2 ст. 14), культура (ч. 2–6 ст. 23), книговидання та книгорозповсюдження (ч. 2 ст. 26), користувацькі інтерфейси комп'ютерних програм та веб-сайтів (ч. 6 ст. 27), подання інформації для загального ознайомлення (ч. 2 ст. 28), публічні заходи (ст. 29), транскрибування запису імен та прізвищ відповідно до своєї національної традиції у документах, що посвідчують особу (ч. 2 ст. 40) тощо.

Закон набрав чинності з 16 липня 2019 року. Водночас його окремі норми набрали або наберуть чинності поступово, протягом відповідного періоду, тривалість якого, залежно від сфери, складає від 6 місяців до понад 10 років. У зв'язку з цим прикінцевими та перехідними положеннями Закону передбачено внесення змін до низки інших законодавчих актів України в частині застосування державної мови у відповідних сферах суспільного життя.

Головною відмінністю Закону від Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» та Закону України «Про засади державної мовної політики» є те, що він уперше не лише закріплює статус української мови як державної та обов'язковість її використання у визначених сферах суспільного життя, але й передбачає дієвий та ефективний механізм захисту права громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою у разі порушення такого права з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових

осіб, а також суб'єктів господарювання. Такий механізм, зокрема, передбачає утворення спеціальних державних інституцій з питань мови (Уповноважений із захисту державної мови та Національна комісія зі стандартів державної мови), здійснення моніторингу виконання законодавства про державну мову та державного контролю у випадку порушення мовних прав громадян, а також запровадження алгоритму підтвердження рівня володіння державною мовою посадовцями органів державної влади, місцевого самоврядування, які діють у низці важливих сфер суспільного життя.

Рішення Конституційного Суду України щодо статусу державної мови та обов'язковості її застосування у відповідних сферах

Починаючи з 1999 року Конституційний Суд України ухвалив низку рішень, які стосувалися офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України або конституційності окремих законодавчих актів, які, у тому числі, регламентують використання державної мови в окремих сферах суспільного життя.

Так, надаючи офіційне тлумачення нормам статті 10 Конституції України, Конституційний Суд України у рішенні від 14.12.1999 № 10-рп/99 у справі № 1-6/99 за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) зазначив, що «під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'яз-

кового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі». Конституційний Суд України дійшов висновку, що «публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть бути віднесені також інші сфери, які відповідно до частини п'ятої статті 10 та пункту 4 частини першої статті 92 Конституції України визначаються законами».

Конституційний Суд України наголосив, що застосування української мови як державної унормовується шляхом конституційного та законодавчого врегулювання, та вирішив, що «положення статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України)».

У рішенні від 20.12.2007⁴ Конституційний Суд України зазначив, що «пріоритетами національних інтересів України є, зокрема, забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території Укра-

Конституційний Суд України: «Українська мова є обов'язковим засобом спілкування при здійсненні повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування»

4 Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2007 № 13-рп/2007 у справі № 1-46/2007 за конституційним поданням

Конституційний
Суд України:
«Статус
української мови
як державної
є складовою
конституційного
ладу держави
нарівні з її
територією,
столицею,
державними
символами»

їни». Конституційний Суд України дійшов висновку, що «держава гарантує функціонування української мови <...> у сфері культурного життя; з метою широкого ознайомлення своїх громадян з досягненнями світової культури забезпечує переклади українською мовою <...> і видання художньої, політичної, наукової і іншої літератури, а також переклади українською мовою і публічну демонстрацію фільмів та інших аудіовізуальних творів», а «дублювання або озвучення чи субтитрування державною мовою іноземних фільмів перед їх розповсюдженням в Україні не порушує прав національних меншин на використання своєї мови в галузі кінематографії».

У рішенні Конституційного Суду України від 22.04.2008⁵ вказано, що «Основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства», а «відповідно до Кодексів адміністративне та цивільне судочинство здійснюється державною мовою, цією мовою також складаються судові документи». Також Конституційний Суд України дійшов висновку, що «статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами».

У рішенні від 02.02.2010⁶ Конституційний Суд України зазначив, що «державною мовою в Україні є українська мова, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України

забезпечується державою». Тому «в розвиток конституційних положень про статус української мови як державної та порядок застосування мов <...> встановлено одну з засад державної мовної політики в сфері освіти: навчальна і виховна робота в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється державною мовою, поряд з якою можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин».

І, нарешті, рішенням Конституційного Суду України від 16.07.2019⁷ визначено, що «застосування та функціонування державної мови в Україні нерозривно пов'язані з її вивченням, тобто з реалізацією кожною особою права на освіту. Визначення в Законі [України «Про освіту»] засадничих питань мови в освітньому процесі в Україні відповідає конституційному статусу державної мови та узгоджується з юридичними позиціями Конституційного Суду України стосовно державної мови в Україні». Конституційний Суд України дійшов висновку, що «деталізація у Законі [України «Про освіту»] засад функціонування і застосування державної мови в Україні у процесі реалізації конституційного права людини на освіту забезпечує застосування державної мови в Україні, зокрема, як засобу соціалізації особи, що відповідає статті 10 Конституції України», та що «Закон [України «Про освіту»] створює законодавчі передумови для ефективного функціонування і розвитку державної мови, можливості використання української мови в усіх сферах суспільного життя, у яких вона має бути

60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text>).

5 Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 № 8-рп/2008 у справі № 1-18/2008 за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08/ed20111231#Text>).

6 Рішення Конституційного Суду України від 02.02.2010 № 4-рп/2010 у справі № 1-11/2010 за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-10#Text>).

7 Рішення Конституційного Суду України від 16.07.2019 № 10-р/2019 у справі № 1-75/2018 (4072/17) за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text>).

обов'язковим засобом спілкування. Відповідно до цих законодавчих положень українська мова утверджується в конституційному статусі державної мови в Україні».

Конституційний Суд України наголосив, що «українська мова є мовою офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, у роботі й у діловодстві органів державної влади та органів місцевого самоврядування, у судовому провадженні, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України. Держава повинна забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Таким чином, українська мова як державна є обов'язковою на всій території України у державній сфері, а також в публічних сферах суспільного життя, у тому числі у сфері освіти».

Після набрання чинності Законом група народних депутатів України звернулася до Конституційного Суду України з поданням щодо його конституційності. На сьогодні розгляд зазначеного подання триває, і рішення Кон-

ституційним Судом України за результатами його розгляду ще не прийнято⁸. У цьому контексті важливо, що рішенням від 16.07.2019 № 10-р/2019 у справі № 1-75/2018 (4072/17) за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» Конституційний Суд України у повному обсязі визнав конституційним Закон України «Про освіту», включно зі статтею 7, яка регламентує питання мови освітнього процесу і яка загалом є тотожною статті 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З огляду на це зазначена стаття 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» також фактично відповідає Конституції України.

У своїх рішеннях Конституційний Суд України постійно наголошує на потребі зміцнення статусу української мови як державної, що передбачає обов'язковість її використання в різних сферах суспільного життя, та визначає таке зміцнення одним з головних обов'язків держави.

⁸ Уповноваженим із захисту державної мови у відповідь на запити Конституційного Суду України у серпні та вересні 2020 р. було висловлено позицію та надано відповідні аргументи на користь відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

1.2. ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ (ОФІЦІЙНОЇ) МОВИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Аналіз законодавства країн Європи

У більшості країн Європи статус державної закріплено на законодавчому рівні лише за однією мовою, яка підлягає використанню на всій території держави

Законодавство країн Європи передбачає кілька моделей регулювання правового статусу державної мови та інших мов, а також порядку їх застосування у різних сферах. Згідно з першою моделлю статус державної мови законодавчо закріплений лише за однією мовою. Друга модель передбачає існування поруч із державною мовою, яка є обов'язковою для застосування на всій території країни, іншої мови, яка застосовується лише в окремих регіонах. І, нарешті, третя модель передбачає існування в державі декількох державних мов. Використання тієї чи іншої моделі регулювання мовних питань здійснюється кожною державою самостійно, з урахуванням історичних чинників, національних особливостей, культурних традицій та виходячи з потреб суспільства та громадян.

В абсолютній більшості країн Європи статус державної мови визначається у конституції або в іншому законодавчому акті⁹. Натомість конституції низки країн, переважно з унітарним устроєм та монархічною формою правління, узагалі не містять згадок про статус мов¹⁰, а застосування у цих країнах мови нації, яка складає більшість населення, як державної має давню традицію і через це визнається самоочевидним¹¹.

У більшості країн Європи статус державної закріплено на законодавчому рівні лише за однією мовою, яка підлягає використанню на всій території держави. Державна мова є невід'ємною ознакою держави та одним із важливих елементів її конституційного ладу. Тому законодавство багатьох країн покладає на державу обов'язок захищати державну мову як важливе національне надбання та піклуватися якісним станом мовної системи¹². Визначення статусу державної та інших мов, порядку їх застосування належить до компетенції вищих законодавчих органів і регулюється законом. Органи місцевого самоврядування можуть запроваджувати особливості використання мов в окремих адміністративно-територіальних одиницях, лише якщо це передбачено конституцією та на підставі законів, ухвалених законодавчим органом держави. Визнання низкою країн (Іспанія, Північна Македонія, Словенія, Хорватія) можливості існування поряд із державною мовою, яка є обов'язковою для використання на всій території, інших офіційних мов, які підлягають використанню лише в окремих регіонах, пов'язано з компактним проживанням у цих регіонах окремих етнічних груп, корінних народів або автохтонних етносів, які складають більшість населення цих регіонів. До того ж практично у всіх європейських країнах діють законодавчі акти, спрямовані

9 У конституціях або інших законодавчих актах країн Європи вживається термін «державна мова» або «офіційна мова». Зазначені поняття є по суті тотожними. Тому тут і далі використовується термін «державна мова».

10 Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Чехія, Угорщина, Греція, Італія та Велика Британія, яка взагалі не має писаної конституції.

11 Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 104; Василенко В. На війні як на війні: tertium non datur. Книга 3. – К.: Темпора, 2020. – С. 172–175.

12 Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 106–107.

на забезпечення мовних прав осіб, які належать до національних меншин¹³.

Наявність офіційної багатомовності у законодавстві таких країн, як Швейцарія або Фінляндія, пояснюється насамперед історичними причинами. Так, Швейцарія від початку формувалася як конфедеративний союз суверенних державних утворень – кантонів, який згодом трансформувався у федерацію. Кожен з таких кантонів являв собою чітко обмежений кордонами ареал компактного проживання окремої автохтонної етнічної групи з власною мовою, тобто по суті є однорідним у мовному відношенні. Тому при об'єднанні кантонів у єдину державу мови кантонів були проголошені офіційними мовами Швейцарії, і при цьому кожен з кантонів також має свою власну офіційну мову¹⁴. Однак на практиці громадяни Швейцарії здебільшого користуються тільки однією з офіційних мов, залежно від регіону проживання¹⁵. Схожою є ситуація й у Бельгії, де мовна сегрегація є настільки значною, що жодна з офіційних мов регіонів країни не використовується як мова міжнаціонального спілкування. Навіть депутати парламенту відповідно до конституції поділяються не за фракційним, а за мовним принципом, тобто депутат, який представляє франкомовних виборців, не може входити до однієї фракції разом з нідерландськомовними депутатами, і навпаки. Використання мов у діяльності органів місцевого самоврядування, судів, трудових відносинах, освіті також ґрунтується на територіальному принципі¹⁶.

Фінська мовна модель зумовлена наявністю на території країни двох автохтонних спільнот: фінської (більшість населення) і невеликої шведської (приблизно 6% населення), яка компактно проживає у південно-західних прибережних районах та на Аландських островах, що мають статус автономії. Конституція Фінляндії проголошує мови обох спільнот державними з метою забезпечення як фінськомовній більшості, так і шведськомовній меншині можливість отримувати послуги їхніми мовами на рівних умовах¹⁷. Однак, як і у випадку Швейцарії та Бельгії, мовна політика Фінляндії загалом також побудована за територіальним принципом¹⁸.

Натомість в Ірландії домінування англійської як офіційної мови у часи перебування острова у складі Британської імперії в умовах критичного зменшення носіїв ірландської мови фактично призвело до витіснення останньої не лише з публічної сфери, але й зі сфери побуту на більшій частині території країни. Тому наявність в Ірландії двох державних мов навіть при формальному проголошенні ірландської «першою» офіційною, в умовах, коли англійська фактично є домінуючою, прирікає ірландську мову на стагнацію¹⁹. Незважаючи на зусилля уряду щодо запровадження обов'язкового вивчення ірландської мови у закладах освіти, видання ірландською мовою книжок, преси та створення телевізійних програм, а також на інші заходи, рівень вільного володіння ірландською мовою в країні все ще залишається низьким. За офіційними даними, кількість громадян, які володіють

Офіційна багатомовність в деяких країнах ЄС пояснюється наявністю кількох державотворчих етносів чи колоніальним минулим, що призвело до винищення рідної мови

13 Василенко В. Мови Європи // <https://tyzhden.ua/Publication/1296>.

14 Василенко В. Мови Європи // <https://tyzhden.ua/Publication/1296>, стаття 70 Конституції Швейцарії (Швейцарської Конфедерації) 1999 р. (<http://www.ditext.com/swiss/constitution.html>).

15 Тільки 3 кантони Швейцарії мають дві офіційні мови, а 1 – три офіційні мови. Абсолютна більшість кантонів Швейцарії (19 з 23) є одномовними, що зумовлює те, що, до прикладу, у німецькомовних кантонах відсутні заклади освіти з французькою мовою навчання, і навпаки (Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 118–119).

16 Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 121–123.

17 Василенко В. Мови Європи // <https://tyzhden.ua/Publication/1296>, параграф 17 Конституції Фінляндії (<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>).

18 Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 143.

19 Василенко В. Мови Європи // <https://tyzhden.ua/Publication/1296>, стаття 8 Конституції Ірландії (<http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>).

Білорусь:
1996 – російська
стала другою
державною
мовою
1999 – 85%
населення
називало рідною
білоруську
2009 – лише
60%

нею, становить трохи більше 40%, однак у повсякденному житті ірландську мову використовують менше 2%. Навіть засідання парламенту відбуваються, здебільшого, лише англійською мовою²⁰.

Схожою є ситуація й у Білорусі, де запровадження у 1996 році російської мови як державної поряд із білоруською із можливістю використання чиновниками будь-якої з державних мов, фактично на власний розсуд, призвело до різкого звуження сфер використання останньої. Якщо у 1999 році білоруською називали рідною понад 85% населення, то вже за 10 років – лише трохи більше 60%. А частка тих, хто використовує білоруську мову в побуті, заледве перевищує третину громадян²¹.

Тож запровадження другої державної мови у країні, де мова її титульної нації має обмежене використання або перебуває під загрозою зникнення, не тільки не сприяє захисту мови титульної нації та прав її носіїв, але й навпаки: призводить лише до подальшого витіснення такої мови зі сфери як публічного, так і приватного спілкування. Причому мовна сегрегація в рамках однієї країни окремих національних спільнот за територіальним принципом не сприяє формуванню у громадян почуття єдності за культурною та мовною ознаками.

Міжнародно-правові акти у сфері застосування державної та інших мов

На відміну від національного законодавства, міжнародно-правові акти загалом не містять

спеціальних норм, які б визначали статус та сфери використання державних мов країнами світу. Питання застосування мов є предметом міжнародно-правового регулювання лише в частині запровадження загальних стандартів щодо недопущення дискримінації за мовною ознакою, захисту мовних прав осіб, включаючи осіб, які належать до національних меншин чи є жертвами війни, або захисту мов, які опинилися під загрозою зникнення. З огляду на це норми міжнародного права, які регулюють питання застосування мов, можна умовно поділити на декілька груп.

До першої групи належать норми, які загалом декларують неприпустимість будь-якої дискримінації за мовною ознакою або право особи на використання рідної мови.

Друга група – це ті норми, які визначають конкретні права осіб, що належать до національних меншин, на використання своєї рідної мови у певних сферах суспільного життя, а також порядок або особливості реалізації такого права. Це стосується права осіб на одержання і поширення інформації та ідей рідною мовою, отримання інформації «зрозумілою для них мовою» під час досудового та судового слідства, можливості вивчення або навчання рідною мовою, використання рідної мови у приватному житті, релігійних обрядах, на використання та визнання імені мовою меншини тощо. Також окремі положення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року регулюють питання дотримання мовних прав цивільного населення, військовополонених та інтернованих осіб під час війни.

²⁰ Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С. 130–134.

²¹ Василенко В. Мови Європи // <https://tyzhden.ua/Publication/1296>, стаття 17 Конституції Республіки Білорусь (<https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>), Закон від 26.01.1990 № 3094-XI «Про мови в Республіці Білорусь» (<http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb1527.htm>), дані перепису населення Республіки Білорусь 1999 р. з розподілом за національним та мовним складом (<https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/raspredelenie-naseleniya-respubliki-belarus-po-natsionalnostyam-i-yazykam-v-1999-godu/>), Статистичний бюлетень «Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь». – Минск: 2020. – С. 36, 40 (<https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf>).

І, нарешті, остання група – це норми, які визначають зобов'язання держав щодо збереження та захисту мов, що опинилися під загрозою зникнення. До них належить насамперед Європейська хартія регіональних та міноритарних мов²². Вона визначає зобов'язання держав – членів Ради Європи²³ щодо захисту регіональних і міноритарних мов, які відповідають вимогам Хартії та вживаються у межах територій таких держав. Перелік таких мов кожна держава визначає самостійно. Однак Хартія регламентує не всю мовну політику у країнах Європи, а лише ту її частину, яка стосується мовних меншин²⁴. Зокрема, у преамбулі Хартії наголошується, що «захист і заохочення регіональних чи міноритарних мов не повинні зашкодити офіційним мовам та потребі їх вивчення».

Практика Європейського суду з прав людини у частині використання мов

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на питання, пов'язані з застосуванням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також тлумаченням окремих її положень²⁵. Тому практика суду спрямована перш за все на захист прав і свобод людини і громадянина. А питання визначення статусу та застосування мов розглядається ним у контексті можливого порушення державами – членами Ради Європи положень Конвенції щодо заборони

дискримінації та тих положень, що гарантують так звані універсальні права – на освіту, свободу думки, совісті та віросповідання, свободу вираження поглядів, зібрань та об'єднань тощо.

Відповідно до статті 17 Закону України від 23.02.2006 № 3477-VI «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика Європейського суду з прав людини застосовується судами України при розгляді справ як джерело права.

Одним з найважливіших прикладів такої практики Європейського суду з прав людини є так звана «Справа про бельгійську мову»²⁶. Під час аналізу окремих норм законодавства Королівства Бельгії про застосування мов у системі освіти суд дійшов висновку, що норми Конвенції та протоколу не гарантують права на освіту дітей рідною мовою у місці проживання, не встановлюють права на спеціальну освіту або спеціальну мову. Держава також не зобов'язана створювати школи, у яких навчання проводиться усіма мовами, які використовуються у цій державі. Однак суд визнав дискримінацією той факт, що у різних регіонах дітям надаються різні можливості для навчання рідною мовою, і таке становище не може виправдовуватися жодними цілями²⁷.

Також у рішенні щодо прийнятності однієї з заяв, поданих проти Латвії, суд констатував, що «надаючи мові статус офіційної, держава, в принципі, бере на себе зобов'язання

Державна мова може бути ефективним інструментом забезпечення суспільної згоди. Отже, сприяння використанню державної мови є законним інтересом держави

22 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680695175>. Ратифікована Законом України від 15.05.2003 № 802-IV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>). Поданий до ратифікації текст Хартії у перекладі державною мовою було здійснено не з автентичного тексту англійською або французькою мовою, а з перекладу російською мовою. Це призвело до спотворення одного з базових термінів Хартії «міноритарні мови», який є ключовим для розуміння її суті та змісту, а також до неправильного перекладу низки інших принципових положень Хартії.

23 На сьогодні не всі країни – члени Ради Європи, які підписали Хартію, ратифікували її. Зокрема, Хартія не ратифікована країнами Балтії, Бельгією, Грецією, Ірландією, Португалією, Францією, Туреччиною, Росією та деякими іншими країнами.

24 Мовна політика: Україна і світ: Монографія / Б.М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – С.103.

25 Статті 19 та 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної 04.11.1950 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text).

26 The Belgian Linguistic case. ECHR, Ser. A, No 6. Judgement of 23 July 1968.

27 Ткаченко Є. Правовий захист етнічних та мовних меншин: навчальний посібник. – К.: ФОП Голембовська О.О., 2018. – С. 153–155.

Практика
Європейського
суду з прав
людини:
відсутність умов
для вивчення
державної мови
призводить
до непрямої
дискримінації
представників
національних
меншин

гарантувати своїм громадянам право на безперешкодне використання цієї мови як для передавання, так і для отримання інформації не лише у приватному житті, але й у відносинах з публічною владою»²⁸.

У двох інших справах²⁹ суд дійшов висновку, що поміщення осіб, які належать до національної меншини, до так званих «спеціальних шкіл», які порівняно із звичайними школами надавали освіту більш низької якості, погіршувало у подальшому шанси випускників таких шкіл на працевлаштування, а отже, відносилися до випадків непрямої дискримінації при користуванні правом на освіту. Суд також наголосив на необхідності передбачити гарантії для забезпечення того, щоб діти, які належали до відповідних етнічних груп, «швидко заповнили прогалини в знанні [державної] мови і якомога швидше повернулися в змішані класи»³⁰.

Ще одне рішення Європейського суду з прав людини стосувалося застосування мов при реалізації особами права на вільні вибори. У цій справі³¹ заявники скаржилися на те, що в окрузі, де їх було обрано депутатами, більшість становило нідерландськомовне населення. Однак заявники склали парламентську присягу французькою мовою, через що повинні були увійти до франкомовних, а не до нідерландськомовних фракцій палат парламенту. Суд дійшов висновку, що виборці незалежно від мови спілкування користуються рівними правами та жодним чином не втрачають їх лише тому, що їм треба голосувати за кандидатів, які залежно від мови спілкування входять до тих чи інших фракцій парламенту, а отже, зазначені законодавчі вимоги не є дискримінаційними³².

І, нарешті, одне з минулорічних рішень Європейського суду з прав людини стосувалося складання іспитів державною мовою особами, які належать до національної меншини³³. Заявники проживали на території Румунії, однак належали до угорської меншини та отримували шкільну освіту угорською мовою. Через це вони мали складати додаткові випускні іспити на знання румунської (державної) та угорської мов. На думку заявників, це являло собою дискримінацію у порівнянні з особами, які здобували освіту лише румунською (державною) мовою, а також через те, що іспити з румунської мови були складніші для них як для осіб, що не є носіями цієї мови. Однак Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що така ситуація була наслідком власного вибору заявниками мови навчання, відмінної від державної, позаяк законодавством Румунії не встановлено обов'язку дітей, що належать до національних меншин, навчатися саме їхньою рідною, а не державною мовою. Суд також не ставив під сумнів важливість вивчення представниками меншин офіційної мови держави та необхідність оцінювання рівня володіння нею задля подальшого здобуття вищої освіти, а тому визначив, що відповідні законодавчі вимоги не мали дискримінаційного характеру.

Рекомендації міжнародних інституцій щодо застосування державної та інших мов

Рада Європи та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), членом яких є Україна, надають висновки та рекомендації щодо законодавчих актів стосовно їхньої відповідності європейським стандартам. Окремі

28 [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-70407%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-70407%22]}).

29 D.H. and Others v. Czech Republic та Oriul and Others v. Croatia.

30 Там само. С. 160–161.

31 Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium. ECHR, Ser. A, № 113. Judgement of 2 March 1987.

32 Ткаченко Є. Правовий захист етнічних та мовних меншин: навчальний посібник. – К.: ФОП Голембовська О.О., 2018. – С. 156–157.

33 Adam and Others v. Romania [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-204993%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-204993%22]}).

з них стосуються використання у відповідних сферах державної або інших мов.

До прикладу, Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія)³⁴ у своєму висновку щодо українського закону про освіту, зокрема, констатувала, що «законною і похвальною метою для держав є сприяння зміцненню державної мови та її обов'язковість для всіх громадян», та визнала цілком легітимною мету кожної держави «зміцнювати державну мову»³⁵.

У своєму іншому висновку – щодо законопроекту «Про засади державної мовної політики» – Венеційська комісія звернула увагу на те, що «залишається питанням, чи не ставиться під загрозу та роль, яку має відігравати українська мова в українському багатомовному суспільстві як єдина державна мова, та чи не применшується її об'єднавча роль наданням захисту на такому самому рівні регіональним та міноритарним мовам у зазначених сферах. Комісія нагадує, що у специфічній українській ситуації ключове значення має вибір збалансованої політики у цій сфері, та вважає, що такий підхід, серед іншого, вимагає адекватних гарантій для збереження державної мови як засобу інтеграції суспільства»³⁶.

А у висновку щодо словацького «мовного закону» Венеційська комісія констатувала, що «захист державної мови має особливе значення для нової держави <...>, у якій мовні

меншини становлять значний відсоток громадян. Розвиток державної мови гарантує розвиток ідентичності суспільства у державі та наступне забезпечення взаємних зв'язків між та у середині складових частин населення. Можливість громадян використовувати державну мову на всій території країни може також бути забезпечено в порядку уникнення їхньої дискримінації щодо здійснення їхніх основних прав, на територіях, де особи, які належать до національних меншин, становлять більшість»³⁷.

Застосуванню державної та інших мов присвячена й низка рекомендацій Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин³⁸. Однак це питання так само розглядається у контексті забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

До прикладу, у Гаазьких рекомендаціях 1996 року зазначається, що «особи, що належать до національних меншин, мають <...> право засновувати свої власні приватні освітні заклади та управляти ними відповідно до внутрішнього законодавства. До цих освітніх закладів мають належати школи, в яких викладання провадиться мовою меншини». У початковій та середній школі державна мова «також повинна бути предметом постійного викладання». Наприкінці періоду початкової школи «кілька предметів практичного або нетеоретичного характеру мають викладатися державною мовою», а протягом періо-

«Законною і похвальною метою для держав є сприяння зміцненню державної мови та її обов'язковість для всіх громадян»
(Венеційська комісія)

³⁴ Дорадний орган Ради Європи з питань конституційного права.

³⁵ Пункти 118 та 136 Висновку щодо положень Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., який стосується використання державної мови, міноритарних та інших мов у освіті, прийнятого Венеційською комісією на 113 пленарному засіданні (8–9 грудня 2017 року) ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)).

³⁶ Пункт 44 Висновку щодо законопроекту «Про засади державної мовної політики», прийнятого Венеційською комісією на 89 пленарному засіданні (16–17 грудня 2011 р.) ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e)).

³⁷ Пункт 42 Висновку щодо закону про державну мову Словацької Республіки, прийнятому Венеційською комісією на 84 пленарному засіданні (15–16 жовтня 2010 р.) ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)035-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)035-e)).

³⁸ Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (жовтень 1996 р.), Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (лютий 1998 р.), Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (вересень 1999 р.), Рекомендації щодо використання мов меншин у телерадіомовленні (жовтень 2003 р.), Болъцанські / Боценські рекомендації щодо національних меншин у міждержавних відносинах (червень 2008 р.), Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств (листопад 2012 р.), Грацькі рекомендації щодо доступу до правосуддя і національних меншин (листопад 2017 р.), Талліннські рекомендації щодо національних меншин і медіа в цифрову епоху (лютий 2019 р.).

ду середньої школи «необхідно поступово збільшувати кількість предметів, які викладаються державною мовою». У професійних школах, які надають підготовку рідною мовою, навчальний план має бути складений таким чином, «щоб після виконання цих програм студенти були здатні послуговуватися у своїй професійній діяльності як мовою меншини, так і державною мовою»³⁹.

В оцінках та рекомендаціях щодо законопроекту «Про мови в Україні» 2010 року наголошується, що «державна мова може бути ефективним інструментом забезпечення суспільної згоди. Отже, сприяння використанню державної мови є законним інтересом держави <...>. Слід очікувати, що всі члени суспільства, зокрема особи, які належать до національних меншин, використовуватимуть державну мову у певних комунікативних ситуаціях у громадському житті, як визначено законом. Іншими словами, не існує права, яким передбачається, що національні меншини ніколи не повинні використовувати державної мови»⁴⁰.

Питання використання державної мови у контексті інтеграції у суспільство меншин також розглядається у Люблянських рекомендаціях 2012 року. Наголошується, що, з одного боку, «держава повинна забезпечити доступні можливості для вивчення державної мови», а натомість – «крім володіння правами всі члени суспільства мають загальні для всіх обов'язки щодо дотримання законів, а також несуть відповідальність за внесок у розвиток та інтеграцію суспільства»⁴¹.

У Талліннських рекомендаціях 2019 р. допускається використання мовних квот для суспільного мовлення «у разі якщо вони відповідають вимогам міжнародного та європейського права у галузі прав людини та медіа-права, зокрема в тому, що стосується пропорційності у виконанні поставлених перед ними завдань». Разом з тим, держави можуть вимагати від суспільних мовників та заохочувати телерадіоорганізації вживати розумні заходи для здійснення перекладу медіа-контенту та передач, випущених мовами національних меншин, на державну (офіційну) мову з метою посилення мовної доступності у суспільстві⁴².

Зазначені рекомендації міжнародних інституцій загалом дотримані у чинному Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Аналіз норм міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини та досвіду реалізації мовних політик країн Європи засвідчує важливість комплексного підходу до забезпечення реалізації мовних прав громадян. Обов'язком держави є створення умов, за яких громадяни матимуть можливість вивчення державної мови незалежно від регіону проживання, належності до національних, етнічних та інших груп. Відсутність можливості отримання інформації, послуг державною мовою, зокрема в місцях проживання національних меншин або окремих регіонах, дискримінує громадян, для яких державна мова є рідною/єдиною, якою вони володіють, та у зв'язку з цим є неприпустимою.

39 Пункти 8, 12, 13 та 16 Гаазьких рекомендацій щодо права національних меншин на освіту (жовтень 1996 р.) (https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf).

40 Пункт 13 Оцінок та рекомендацій Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин стосовно проекту Закону «Про мови в Україні» від 20.12.2010 (<https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/38639.html>).

41 Пункти 10 та 42 Люблянських рекомендацій щодо інтеграції різноманітних суспільств (листопад 2012 р.) (<https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/396689.pdf>).

42 Пункти 14 та 15 Талліннських рекомендацій щодо національних меншин і медіа в цифрову епоху (лютий 2019 р.) (<https://www.osce.org/files/f/documents/3/4/447790.pdf>).

РОЗДІЛ 2.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

5 червня 2019 –
уряд схвалив
План організації
підготовки
проєктів актів,
необхідних для
забезпечення
реалізації Закону

Набуття 16 липня 2019 року чинності Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» потребувало організації його практичної реалізації через діяльність органів виконавчої влади, що відображено у перехідних положеннях до Закону. Були створені нові державні інституції – Уповноважений із захисту державної мови та Національна комісія зі стандартів державної мови. Ключовими заходами з імплементації Закону є: розробка проєкту закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин; прийняття необхідних актів для впровадження іспитування та

підтвердження рівня володіння державною мовою; затвердження Державної програми сприяння опануванню державної мови; приведення у відповідність до Закону існуючих нормативно-правових актів.

5 червня 2019 року на своєму засіданні Кабінет Міністрів України схвалив План організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у рамках якого на центральні органи виконавчої влади були покладені завдання з реалізації його положень.

СТВОРЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Уповноважений із захисту державної мови

З метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя Законом запроваджено інститут Уповноваженого із захисту державної мови.

27 листопада 2019 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження від 27.11.2019 № 1136-р, яким призначено Уповноваженим із захисту державної мови Тетяну Монахову – доктора філологічних наук, професора. За пів року перебування на посаді їй так і не вда-

лося створити Секретаріат, який мав забезпечити діяльність Уповноваженого, а відтак фактично розпочати реалізацію визначених Законом повноважень. Варто, зокрема, зазначити, що до 1 травня 2020 року нею мав бути підготовлений річний публічний звіт про діяльність Уповноваженого із захисту державної мови і про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», поданий та оприлюднений у встановленому порядку, як це визначено Законом. Однак цього зроблено не було. 6 травня 2020 року Кабінет

Міністрів України звільнив Тетяну Монахову з посади за її власним бажанням на підставі поданої нею заяви.

За результатами наступного відкритого конкурсу на вакантну посаду Уповноваженого із захисту державної мови шляхом відкритого особистого рейтингового голосування членів Кабінету Міністрів України переміг Тарас Кремень – кандидат філологічних наук, доцент, народний депутат України VIII скликання, співавтор Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Розпорядженням Уряду від 08.07.2020 № 852-р Тараса Кременя призначено Уповноваженим із захисту державної мови.

На виконання абзацу другого частини другої статті 53 Закону Кабінет Міністрів України затвердив Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 819).

На виконання абзацу шостого підпункту 3 пункту 8 розділу IX «Прикінцеві та перехідні положення» Кабінет Міністрів України затвердив Порядок здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 817).

З метою забезпечення діяльності Уповноваженого із захисту державної мови Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 25.06.2020 № 530 «Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови», якою було утворено Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови як юридичну особу публічного права та затверджено його граничну чисельність.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» були передбачені видат-

ки в сумі 17 536,2 тис. грн. на організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови (КПКВК 5971010). Згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», який набрав чинності 18.04.2020, загальна сума видатків за КПКВК 5971010 становила 15 886,2 тис. грн.

Національна комісія зі стандартів державної мови

З метою встановлення стандартів державної мови Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачено створення центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом – Національної комісії зі стандартів державної мови (далі – Комісія). Діяльність Комісії спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки України.

Комісія, зокрема, має такі повноваження:

- напрацювання і затвердження стандартів державної мови (правопису, термінології, транскрибування та транслітерації);
- затвердження вимог до рівня володіння державною мовою для набуття громадянства України та державних службовців;
- затвердження завдань та організація іспитів для визначення рівня володіння державною мовою.

21 серпня 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив персональний склад Національної комісії зі стандартів державної мови (розпорядження КМУ від 21 серпня 2019 року № 655-р «Про затвердження складу Національної комісії зі стандартів державної мови»). Головою Комісії стала Орися Демська, доктор філологічних наук, професор. Персональні призначення членів Комісії тривали до 9 грудня 2020 року.

8 липня 2020 – розпорядженням уряду Уповноваженим із захисту державної мови призначено Тараса Кременя

21 серпня 2019 – уряд затвердив склад Національної комісії зі стандартів державної мови

6 листопада 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 911 «Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови», якою затверджено Положення про Національну комісію зі стандартів державної мови. Після цього відбулася реєстрація Комісії як юридичної особи. До березня 2020 року члени Комісії набули статусу державних службовців.

22 квітня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 299, якою вніс зміни до постанови КМУ від 18 січня 2017 року № 15 «Питання оплати праці працівників державних органів», що дозволило затвердити штатний розпис Комісії, оформити трудові відносини з членами Комісії та оголосити конкурсний добір співробітників апарату й сформувати апарат Комісії.

Саме з цього часу Комісія змогла розпочати свою повноцінну роботу як центральний орган виконавчої влади. Для забезпечення функціонування Комісії було розроблено та

затверджено низку установчих документів: Регламент роботи, Положення про Апарат, положення про самостійні структурні підрозділи Апарату, посадові інструкції та інші внутрішні нормативні акти.

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» за КПКВК 2207010 за статтею витрат «керівництво та управління у сфері стандартів державної мови», якою забезпечено діяльність Національної комісії зі стандартів державної мови, передбачено видатки в розмірі 33 600 тис. грн.

Формування апарату Комісії відбулося впродовж червня–липня 2020 року. Тимчасове приміщення Комісія отримала лише наприкінці серпня 2020 року. Таким чином, упродовж першого року діяльності Комісії відбувалося її становлення як центрального органу виконавчої влади, що в подальшому ускладнило вчасне виконання Комісією своїх повноважень, визначених Законом.

РОЗРОБКА ТА УХВАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ВИКОНАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

Закон щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин

Відповідно до частини третьої статті 2 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин у сферах публічного життя визначається законом про порядок реалізації прав корінних народів, національних меншин з

урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Відповідно до підпункту 3 пункту 8 розділу IX Закону протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом Кабінет Міністрів України мав підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин. Згідно з Планом дій організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII

«Про забезпечення функціонування української мови як державної», затвердженим на засіданні Кабінету Міністрів України 05.06.2019, розробити відповідний законопроект було доручено Міністерству культури до 23 грудня 2019 року. Однак станом на 31 грудня 2020 року згаданий законопроект на розгляд парламенту внесений не був. Невиконання положень цієї частини Закону також є предметом уваги Уповноваженого із захисту державної мови.

У своєму листі № 2959.3.3 від 18.03.2021 щодо законопроекту про захист мовних прав національних меншин Міністерство культури та інформаційної політики повідомило Уповноваженого із захисту державної мови, що наявна національна законодавча база забезпечує гарантії мовних прав національних меншин, а спеціалізований закон про національні меншини та підзаконні акти, імовірно, не нададуть будь-яких додаткових гарантій, оскільки більшість із них уже діють. Разом з тим розробка зазначеного законопроекту прямо передбачена Законом, тому його відсутність дозволяє окремим міжнародним інституціям та представникам національних меншин заявляти про необхідність додаткового правового регулювання мовних прав корінних народів та національних меншин, зокрема у таких сферах, як поширення передвиборчої агітації (ч. 5 ст. 18 Закону), здобуття освіти (ст. 21 Закону), культурно-мистецькі заходи та демонстрування фільмів (ст. 23 Закону), книговидання та книгорозповсюдження (ст. 26 Закону), публічні заходи (ст. 29 Закону) та в інших сферах публічного життя.

Станом на 01.04.2021 Міністерством культури та інформаційної політики України не подано на розгляд Кабінету Міністрів України, а відповідно, Кабінетом Міністрів України не внесено на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин.

Підготовка законопроекту «Про національні меншини» здійснюється Комітетом Верхов-

ної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції окупованих територій.

У контексті реалізації мовних прав корінних народів варто зазначити, що 7 квітня 2021 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 296-р «Про схвалення концепції розвитку кримськотатарської мови».

Державна програма сприяння опануванню державної мови

Відповідно до статті 6 Закону Кабінет Міністрів України затверджує і забезпечує виконання Державної програми сприяння опануванню державної мови.

Відповідно до пункту 8 перехідних положень протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом Кабінет Міністрів України повинен затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови. Тобто зазначена програма мала бути прийнята до 16 січня 2020 року.

Програма визначає основні стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної політики щодо підтримки державної мови впродовж відповідного періоду часу, а також заходи, що плануються здійснити для досягнення зазначених цілей і реалізації завдань. Такий документ є вкрай необхідним комплексним програмно-цільовим і фінансовим документом, який забезпечує належну ефективність реалізації норм Закону.

Відповідно до Програми Кабінет Міністрів України вживає заходів для створення та забезпечення діяльності мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти.

Логіка законотворців полягала в тому, що не менше ніж за рік до набрання чинності

Відсутність
Державної
програми
сприяння
опануванню
державної
мови та неза-
провадження
безкоштовних
курсів з
вивчення
державної мови
певною мірою
розбалансували
послідовність
впровадження в
дію інших норм
Закону

нормою Закону щодо обов'язкового застосування державної мови у сфері обслуговування мали бути створені умови для опанування державною мовою тими громадянами, які цього потребують. Також програма мала б містити позитивні стимули для вивчення, застосування та популяризації української мови. Це дозволило б зменшити простір для маніпуляцій з метою дискредитації окремих норм та Закону загалом та уникнути зростання суспільної напруги, яке інспірується з боку держави-агресора.

Відповідно до Плану організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону, Міністерство культури України спільно з Міністерством освіти і науки, Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів та Міністерством юстиції України до 16 вересня 2019 року повинно було подати на розгляд Уряду проєкт Державної програми сприяння опануванню державної мови. Однак станом на 1 квітня 2021 року програма не прийнята, а її проєкт не внесений на розгляд Кабінету Міністрів України.

Разом з тим, відповідно до пункту другого статті 2 Указу Президента України від 31 травня 2018 р. № 156 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» Міністерством культури України було розроблено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2028 року» (далі – проєкт розпорядження). Проєкт розпорядження підтримано Екс-

пертною групою з питань мовної політики¹ (протокольне рішення від 27 грудня 2018 р.), обговорено з громадськістю (електронні консультації відбулися 3–17 січня 2019 року). Наразі проєкт Концепції перебуває на розгляді в Кабінеті Міністрів України.

Відсутність Державної програми сприяння опануванню державної мови призводить до невиконання інших норм Закону. Зокрема, не створено належних умов для дотримання обов'язку громадянами України володіти державною мовою, що передбачено статтею 6 Закону. Держава забезпечує можливості для опанування державної мови дітьми та молоддю через систему закладів дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти. Однак недостатніми є заходи з підтримки освіти дорослих, неформальної та інформальної освіти, спрямованої на вивчення державної мови.

Великою прогалиною в утвердженні державної мовної політики є відсутність безкоштовних курсів української мови для дорослих, які не мали змоги вивчати державну мову. Обов'язок запровадження мовних курсів визначено статтею 6 Закону. Окрім зазначених вище проблем це породжує додаткові труднощі з імплементацією статті 7 Закону щодо обов'язку володіння державною мовою для набуття громадянства України.

На сьогодні особи, які мають бажання бути громадянами України, для вивчення державної мови можуть скористатися лише платними послугами державних або приватних освітніх закладів.

Проблему відсутності державних курсів частково намагаються вирішити громадські ініціативи. Серед таких можна зазначити

¹ Експертну групу з питань мовної політики створено постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2018 року № 761. Основними завданнями групи є: проведення комплексного аналізу сучасної мовно-культурної ситуації в Україні; розроблення критеріїв оцінки ефективності державної мовної політики і політики у сфері культури; визначення механізмів моніторингу мовно-культурної ситуації на постійній основі; підготовка пропозицій щодо визначення завдань і заходів, спрямованих на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної у всіх сферах суспільного життя, створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури, а також обсягу їх фінансування; формування та забезпечення реалізації державної мовної політики.

ГО «Український світ», яка організовує безкоштовні курси української мови, а також розробила онлайн-платформу «Є-Мова»². Студія онлайн-освіти «EdEra» та громадська спілка «Освіторія» створили онлайн-курс³ у формі корисних порад, що допоможе опанувати базові теоретичні знання з української мови, виробити навички успішної мовленнєвої комунікації. Також діють мовні клуби та курси при закладах вищої освіти та в бібліотеках міст Одеси, Черкас, Чернігова, Дніпра, Харкова та інших. Серед них можна виокремити й Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, який на постійній основі проводить мовні курси для працівників правоохоронних органів, охорони здоров'я, комунальної сфери області. Носії англійської мови, які бажають вивчати українську, можуть скористатися онлайн-платформами Duolingo⁴ або SpeakUkrainian⁵.

Відсутність Державної програми сприяння опануванню державної мови та незапровадження безкоштовних курсів з вивчення державної мови певною мірою розбалансували послідовність впровадження в дію інших норм Закону.

Відсутність системних заходів із популяризації та заохочення використання державної мови створила привід для політичних маніпуляцій та поширення проросійськими ЗМІ наративу про «насиленницьку українізацію», що призводить до зростання рівня суспільної напруги. Також відсутність безкоштовних курсів порушує право громадян на усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою, оскільки частина громадян України дорослого віку не вивчали українську мову на рівні, достатньому для вільного володіння та застосування, насамперед при виконанні службових обов'язків. Запровадження державних онлайн-курсів з української мови для різних категорій населення

є украй важливим для мешканців тимчасово окупованих територій, у першу чергу для школярів та вступників до закладів освіти інших рівнів.

Заходи зі сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території

Відповідно до пункту 2 Розділу IX до завершення тимчасової окупації частини території України одним із завдань Закону є сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом. Відповідно до Плану організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону, Міністерство освіти і науки України має визначати заходи для сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України.

Міністерство освіти і науки України своїм листом від 09.04.2021 № 1/10-1564 проінформувало Уповноваженого із захисту державної мови щодо заходів, які проводилися на виконання зазначеної норми.

Відповідно до Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти, затвердженого наказом МОН від 12.01.2016 № 8, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.02.2016 за № 184/28314 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 10.07.2019 № 955), Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 № 1115, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.09.2020 за № 941/35224,

Проблему відсутності державних курсів з вивчення української мови частково намагаються вирішити громадські ініціативи

2 <https://emova.language-ua.online>

3 https://courses.ed-era.com/courses/Osvitoria_and_EdEra/lifehacks101/lifehacks101/about#

4 <https://www.duolingo.com/>

5 <https://ukr.lingva.ua>

Умовами
прийому на
навчання
для здобуття
вищої освіти
передбачені
особливі
умови участі в
конкурсному
відборі
осіб, місцем
проживання
яких є
тимчасово
окупована
територія

для учнів створено умови для отримування знань за екстернатною, сімейною (домашньою), дистанційною формами навчання, зокрема з метою забезпечення належних умов для вивчення української мови на непідконтрольних Україні територіях.

За інформацією, наданою МОН, діти, які проживають на тимчасово окупованій території, мають можливість продовжувати в установленому порядку навчання в закладах освіти на підконтрольній Україні території, вивчають українську мову відповідно до державних стандартів освіти та освітніх програм, проходять семестрове оцінювання.

Також працює освітня платформа «Всеукраїнська школа онлайн», що сприяє наданню рівного доступу до якісної шкільної освіти учням 5–11 класів, зокрема з української мови, літератури, історії України. Необхідна інформація розміщена за посиланням: <https://lms.e-school.net.ua/>.

Також для поліпшення ситуації із здобуттям вищої або фахової передвищої освіти цією категорією громадян України Міністерством освіти і науки України видано наказ від 06.04.2020 № 477 «Про забезпечення можливості для додаткового вивчення українознавчих дисциплін та державної мови особами, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія та які зараховані на навчання до одного з уповноважених закладів освіти», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 24.04.2020 за № 378/34661.

Крім зазначеного, Умовами прийому на навчання для здобуття вищої освіти у відповідних роках передбачені особливі умови участі в конкурсному відборі осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія.

З метою реалізації абзацу сьомого частини четвертої статті 44 Закону України «Про вищу освіту» Міністерством освіти і науки України впродовж 2021–2022 рр. запроваджено пі-

лотний проєкт щодо безоплатного навчання осіб з непідконтрольних територій на підготовчих курсах з можливістю подальшого вступу на навчання до закладів вищої освіти як внутрішньо переміщених осіб (наказ МОН від 25.03.2021 № 377 «Деякі питання організації підготовчих курсів»). Цим документом затверджено перелік закладів вищої освіти, у яких діють освітні центри «Донбас-Україна» та «Крим-Україна», для впровадження пілотного проєкту та методичні рекомендації щодо його реалізації.

Процедура встановлення рівня володіння державною мовою

Статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено перелік осіб, які зобов'язані володіти державною мовою для виконання своїх службових обов'язків. Також згідно зі статтею 7 Закону особа, яка має намір отримати громадянство України, повинна засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою.

16 липня 2021 року набуває чинності норма Закону, яка передбачає проведення Національною комісією зі стандартів державної мови іспитів на рівень володіння державною мовою для державних службовців та осіб, які набувають громадянство України.

Іспит на володіння державною мовою – це процедура сертифікаційного оцінювання знань дорослих в галузі мови. На відміну від інших видів іспиту, він не передбачає перевірки знань, здобутих у середній чи вищій школі, та націлений на визначення рівня вміння комунікувати. Такий іспит складатиметься з чотирьох частин: «Культура мова» (24 тестові завдання), «Читання» (20 тестових завдань), «Письмо» (1 завдання відкритого типу), «Говоріння» (2 завдання відкритого типу)⁶.

Згідно з пропозиціями Національної комісії зі стандартів державної мови особи, які зобов'язані володіти державною мовою для виконання службових обов'язків, мають підтвердити достатній і високий рівень володіння мовою. Особи, які претендують на набуття громадянства України, мають засвідчити не менше ніж середній рівень володіння державною мовою.

Національна комісія пропонує проводити увесь іспит на комп'ютерній платформі за допомогою комплексного іспитового програмного забезпечення. Це допоможе забезпечити прозорість, рівність доступу всіх учасників, а також запобігти корупції. Однак таке рішення потребує проведення всіх необхідних процедур публічних закупівель на створення іспитового програмного забезпечення та забезпечення ведення реєстру.

Для належного виконання норми Закону стосовно проведення з 16 липня 2021 року іспитів на рівень володіння державною мовою визначеними категоріями осіб необхідно затвердити всі нормативно-правові акти щодо ведення реєстрів державних сертифікатів, визначення рівнів та вимог до володіння державною мовою, підготовки програми та завдань іспиту та порядку його проведення.

Згідно з перехідними положеннями Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» порядок проведення іспиту на рівень володіння державною мовою мав бути затверджений протягом шести місяців з дня набуття чинності Законом, тобто ще до 16 січня 2020 року.

Однак станом на кінець 2020 року такий нормативно-правовий акт не був затверджений. З метою своєчасного запровадження іспиту Уповноважений із захисту державної мови неодноразово звертався до Прем'єр-міністра України та Міністерства освіти і науки України щодо пришивдшення відповідних

заходів. Вважаємо за необхідне описати стан підготовки до запровадження цієї процедури на кінець I кварталу 2021 року.

Так, листом від 05.03.2021 № 1-10-960 Міністерство освіти і науки України проінформувало Кабінет Міністрів України про те, що станом на 3 березня 2021 року Комісією розроблено проєкти постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою», «Про затвердження Порядку ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою», а також проєкт рішення Комісії «Про затвердження рівнів володіння державною мовою та вимог до них»⁷.

Проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою» перебуває на завершальній стадії погодження у Міністерстві освіти і науки України.

Проєкт рішення Комісії «Про затвердження рівнів володіння державною мовою та вимог до них» розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України для громадського обговорення.

Також Комісія розробила інші документи на виконання положень Закону:

- програму іспиту; структуру іспитової роботи; критерії оцінювання; інструкцію зі складання іспиту для претендента; інструкцію для екзаменатора;
- проєкт технічного завдання на створення інформаційної автоматизованої системи процедури проведення іспиту на визначення рівня володіння державною мовою;
- проєкт рішення Комісії про уповноваження установ (організацій) для проведення іспитів на рівень володіння державною мовою;

Іспит на володіння державною мовою не передбачає перевірки знань, здобутих у середній чи вищій школі, та націлений на визначення рівня вміння комунікувати

⁷ Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою» ухвалено Кабінетом Міністрів України 14 квітня 2021 року.

**МОН прогнозує
ризик зриву
термінів початку
проведення
іспитів на рівень
володіння
державною
мовою**

- проєкт Положення про порядок призначення спеціально уповноважених установ (організацій) для проведення іспитів на рівень володіння державною мовою.

Відповідно до структури іспитової роботи на рівень володіння державною мовою Комісія розробляє тестові завдання для частин іспиту «Культура мови» та «Читання».

Крім зазначеного для якісної організації та проведення іспиту на рівень володіння державною мовою необхідно:

- здійснити рецензування тестових завдань, затвердити їх рішенням Комісії та увести до банку тестових завдань (заплановано забезпечити тестовими завданнями іспитові сесії до кінця 2021 року. Робота відбувається в умовах конфіденційності, щоб забезпечити рівні умови майбутнім претендентам, які складатимуть іспит на рівень володіння державною мовою для виконання службових обов'язків)⁸;
- створити студійні аудіозаписи для забезпечення текстової частини іспиту;
- здійснити тестування комплексної іспитової комп'ютерної програми за участі мінімум п'ятисот претендентів;
- провести процедуру уповноваження установ для проведення іспитів на рівень володіння державною мовою;
- відібрати екзаменаторів, розробити тренінг для них та провести тренування;
- провести тендерні закупівлі програмного забезпечення процедури проведення іспиту.

Відповідно до частини другої статті 48 Закону Комісія своїм рішенням може делегувати повноваження з проведення іспиту на рівень володіння державною мовою та/або з перевірки та оцінювання результатів іспиту спеціально уповноваженій державою установі (організації), що проводить зовнішнє

незалежне оцінювання. Однак з об'єктивних причин наразі це зробити неможливо.

Міністерство освіти і науки України у своєму листі до Кабінету Міністрів України від 11.03.2021 № 1/10-1029 прогнозує ризики стосовно порушення терміну початку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою, який передбачено Законом.

Приведення нормативно-правових актів у відповідність до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

Відповідно до пункту 9 Перехідних положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям державної і комунальної форм власності у шестимісячний строк доручено забезпечити приведення у відповідність своїх нормативних актів до Закону.

Планом організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», затвердженим на засіданні Уряду 5 червня 2019 року, Кабінет Міністрів України дав аналогічне доручення міністерствам та іншим органам виконавчої влади.

Уповноважений із захисту державної мови звернувся з листами до центральних органів виконавчої влади з проханням надати перелік нормативних актів, до яких у 2020 році вносилися зміни з метою приведення їх у відповідність до Закону; актів, які у 2020 році було прийнято на виконання Закону;

проектів актів, які у 2020 році було розроблено на виконання Закону.

Міністерство юстиції України у своєму листі від 05.03.2021 № 9871/2644-26-21/7.1.5 проінформувало Уповноваженого із захисту державної мови, що у 2020 році ним було розроблено і видано:

- наказ Міністерства юстиції України від 05.11.2020 № 3860/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України в сфері нотаріату», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09.11.2020 за № 1090/35373, яким, зокрема, з метою приведення у відповідність до Закону внесено зміни до Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.03.2011 № 871/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 23.03.2011 за № 388/19126; до Порядку видачі свідоцтва про право зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 12.07.2012 за № 1170/21482;
- наказ Міністерства юстиції України від 10.11.2020 № 3923/5 «Про внесення змін до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12.11.2020 за № 1121/35404, яким, зокрема, з метою приведення у відповідність до Закону внесено зміни до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.07.2011 за № 926/19664.

Крім того, розроблено проект наказу Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України «Про затвердження Змін до Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України», яким, зокрема, з метою приведення його у відповідність до Закону передбачається внесення змін до Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 № 142/5/310, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 27.12.2004 за № 1649/10248.

Міністерство охорони здоров'я України своїм листом від 25.02.2021 № 16-03/6094/2-21 проінформувало Уповноваженого про приведення нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, у відповідність до Закону.

Так, на виконання вимог статті 33 Закону у 2020 році розроблено та прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 № 347 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України».

Відповідно до зазначеної постанови до Технічного регламенту щодо медичних виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 753, Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 754, Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 755, внесено зміни, зокрема зазначено, що:

- інформація, яка надається користувачеві або споживачеві, повинна бути викладена відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;

Практична
реалізація
Закону
України «Про
забезпечення
функціонування
української мови
як державної»
станом на кінець
2020 року
здійснена
частково та з
порушенням
термінів

- записи та листування, пов'язані з процедурами оцінки відповідності, ведуться з урахуванням вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

У 2020 році розроблено та 20.01.2021 прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 65 «Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію» (норма стосується надання інформації, яка вказана на етикетці та маркуванні, відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»).

Крім того, з урахуванням вимог статті 33 Закону та на виконання вимог Закону України від 17 березня 2020 року № 531-IX «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закупаються особою, уповноваженою на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я» прийнято:

- постанову Кабінету Міністрів України від 15.04.2020 № 282 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»;
- наказ МОЗ від 21.08.2020 № 1948 «Про затвердження Змін до Порядку проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26 жовтня 2020 р. за № 1054/35337;
- наказ МОЗ від 30.06.2020 № 1485 «Про затвердження Змін до Порядку ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реагентів», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 13 серпня 2020 р. за № 775/35058;

- наказ МОЗ від 15.06.2020 № 1391 «Про затвердження Порядку проведення перевірки реєстраційних матеріалів на їх автентичність на лікарський засіб, який подається на державну реєстрацію з метою його закупівлі особою, уповноваженою на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я, або спеціалізованою організацією», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 14 липня 2020 р. за № 659/34942.

Міністерство внутрішніх справ України своїм листом від 03.03.2021 № 8434/2/22-2021 та Міністерство у справах ветеранів України своїм листом від 16.03.2021 № 2637/07/17.1-21 проінформували Уповноваженого, що нормативно-правові акти цих міністерств не суперечать Закону України «Про забезпечення функціонування української мови», а тому не потребують приведення їх у відповідність до нього.

Від інших центральних органів виконавчої влади станом на 01.04.2021 інформації щодо приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови» не надходило.

Вказане свідчить про те, що практична реалізація Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» станом на кінець 2020 року здійснена частково та з порушенням термінів.

Кабінетом Міністрів України забезпечено створення інституцій, які передбачені законом, – Уповноваженого із захисту державної мови та Національної комісії зі стандартів державної мови.

З об'єктивних і суб'єктивних причин призначення Уповноваженого та остаточне формування складу Комісії завершені тільки 2020 року. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови та Апарат Національної комісії зі стандартів державної мови фактично почали свою роботу із затримкою на рік. Важливо наголосити, що подальше

становлення цих важливих для повноцінного функціонування Закону інституцій передбачає розв'язання багатьох організаційних та фінансових питань, які потребують належної уваги з боку Кабінету Міністрів України.

Центральними органами виконавчої влади не виконані важливі компоненти для повноцінної реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Не затверджено Державної програми сприяння опануванню державної мови, яка мала б стати головним програмно-цільовим інструментом реалізації Закону. Як наслідок, відсутня мережа державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства. Органи центральної виконавчої влади не створили належних умов для опанування державною мовою для громадян України та осіб, що проживають на території України. Це може викликати подальші труднощі щодо дотримання норм Закону, зокрема ст. 30 (державна мова у сфері обслуговування), ч. 2 та ч. 3 ст. 7 (обов'язок володіти державною мовою для набуття громадянства України), ч. 2 та ч. 3 ст. 10 (вимоги щодо рівня володіння державною мовою) та ін. Відтак на державному рівні через два роки після ухвалення Закону фактично не створено механізму організаційної та фінансової підтримки державної мови.

Підготовка до впровадження іспитування на рівень володіння державною мовою та видачі відповідних сертифікатів відбувається із критичним запізненням, що створює серйозні ризики для реалізації вимог Закону щодо обов'язкового підтвердження рівня володіння

державною мовою для певних категорій осіб, які наберуть чинності вже 16 липня 2021 року.

Недостатніми є заходи щодо сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

Низка положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачає, що певні сфери публічних відносин регулюються спеціальним законом про порядок реалізації прав корінних народів та національних меншин, однак на цей час такий закон відсутній.

Формування та реалізація державної мовної політики відносяться до повноважень Міністерства культури та інформаційної політики (МКІП).

У МКІП питання формування державної мовної політики, у тому числі щодо утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, належать до компетенції експертної групи з державної мови Директорату взаємодії. Питаннями реалізації державної мовної політики раніше займався відповідний структурний підрозділ МКІП, який був ліквідований у процесі реорганізації Міністерства. У 2020 році частина його функцій передана Державному агентству України з питань мистецтв та мистецької освіти, а також іншим структурним підрозділам МКІП.

Фактично в системі МКІП відсутній профільний орган чи структурний підрозділ, на який в повному обсязі були б покладені функції з реалізації державної мовної політики, що, у свою чергу, позначається на практичній реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Формування та реалізація державної мовної політики – повноваження Міністерства культури та інформаційної політики

РОЗДІЛ 3.
ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО
ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ
У 2020 РОЦІ

ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У 2020 РОЦІ

Завдання
Уповноваже-
ного:
– захист
української
мови як
державної;
– захист прав
громадян на
отримання
інформації
та послуг
українською
мовою

Відповідно до статті 10 Конституції України українська мова в Україні є державною мовою. Повноцінне втілення в життя закріплених Конституцією України правових норм та їх реалізація у правовідносинах залежать від створення та запровадження дієвого та ефективного механізму контролю з боку держави за порушеннями прав громадян на використання державної мови у відповідних сферах суспільного життя.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачено створення одного з елементів такого механізму, а саме: інституту Уповноваженого із захисту державної мови, метою діяльності якого є сприяння функціонуванню української мови як державної на всій території України, що закріплено статтею 49 Закону.

Призначення Уповноваженого із захисту державної мови

Уповноважений із захисту державної мови – посадова особа, яка призначається Кабінетом Міністрів України з числа кандидатів, поданих Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та міністрами, відповідальними за правову і мовну політику (Міністерство юстиції України та Міністерство культури та інформаційної політики України відповідно), строком на 5 років. Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб.

Вперше на посаду Уповноваженого із захисту державної мови 27 листопада 2019 року було призначено Тетяну Монахову, завідувачку кафедри журналістики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили. Однак вона була звільнена з посади 6 травня 2020 року за власним бажанням.

8 липня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 852-р на посаду Уповноваженого із захисту державної мови призначено Тараса Кременя, кандидата філологічних наук, доцента, народного депутата України VIII скликання.

Завданнями Уповноваженого із захисту державної мови відповідно до Закону є захист української мови як державної, захист права громадян на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя, визначених Законом, усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою. Для ефективного виконання цих завдань Законом Уповноваженому надано низку повноважень: розгляд скарг громадян на порушення їхнього права на використання державної мови, проведення заходів державного контролю та, за їх результатами, вжиття заходів реагування щодо відповідних суб'єктів, включаючи застосування визначених законодавством санкцій; надання органам влади та місцевого самоврядування висновків та рекомендацій щодо застосування у їхній діяльності державної мови тощо.

Створення Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови

Відповідно до статті 52 Закону організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Уповноваженого покладається на Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови (далі – Секретаріат). Постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 530 «Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови» Секретаріат було створено як юридичну особу публічного права (zareestrovano в Єдиному державному реєстрі 03.08.2020). Цією ж постановою затверджено граничну чисельність працівників Секретаріату в кількості 50 штатних одиниць. 14 серпня 2020 р. Уповноважений із захисту державної мови затвердив Положення про Секретаріат, його структуру. За погодженням з Міністерством фінансів України погоджено штатний розпис Секретаріату, паспорт бюджетної програми, а 23 серпня Уповноважений призначив тимчасово виконуючим обов'язки керівника Секретаріату Сергія Левчука.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» були передбачені видатки в сумі 17 536,2 тис. грн. на організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови (КПКВК 5971010). Однак після секвестру державного бюджету на 2020 рік, що мав місце навесні минулого року, а також після перерозподілу коштів на потреби подолання наслідків пандемії COVID-19 фактичні витрати Секретаріату склали 6 842 тис. грн.

Першочерговими завданнями стали комплектування Секретаріату кваліфікованими фахівцями, спроможними забезпечити ефективне виконання покладених на нього завдань і функцій, а також пошук приміщення для розміщення установи. За результатами

конкурсного добору з 1 жовтня 2020 року Уповноважений призначив на посаду керівника Секретаріату Юрія Зубка, на посаду першого заступника керівника – Аліну Шпак. Станом на кінець жовтня 2020 року Секретаріат був укомплектований більше як на третину від штатного розпису, що дозволило йому повноцінно розпочати свою роботу. Загалом, враховуючи потребу в кадрах, було проведено 18 процедур конкурсного добору на час дії карантину, за якими на 17 посад державної служби особи були призначені шляхом укладання строкового контракту, а ще 16 осіб призначено на посади в порядку переведення з інших державних органів. Так, протягом чотирьох місяців шляхом переведення або проведення процедури тимчасового добору на посади державної служби Секретаріату було призначено 33 особи, що складає 66% від штатного розпису Секретаріату. За сприяння Міністра Кабінету Міністрів України віднайдено можливість розміщення працівників Секретаріату у приміщенні Секретаріату Кабінету Міністрів України за адресою: пров. Музейний, 12, м. Київ.

У другій половині 2020 року здійснювалася підготовка базових нормативних актів, які регламентують загальні завдання, функції, організацію роботи Секретаріату, та документів, які містять конкретний перелік посадових обов'язків працівників. Зокрема, затверджено положення про всі структурні підрозділи, про представників Уповноваженого, посадові інструкції працівників, правила внутрішнього трудового розпорядку тощо.

Як і інші державні органи, Секретаріат організовував свою роботу в умовах обмежувальних заходів із запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19. Так, наказом від 20 жовтня 2020 року «Про організацію роботи під час карантину COVID-19» було встановлено особливий режим діяльності Секретаріату, який передбачав позмінну роботу працівників, а також роботу в режимі реального часу через Інтернет (дистанційну роботу). З метою недопущення захворю-

25 червня
2020 –
Секретаріат
Уповноваже-
ного було
створено як
юридичну
особу
публічного
права.
Гранична
чисельність
Секретаріату -
50 осіб

Уповноваже-
ному вдалося
фактично
за чотири
місяці не тільки
забезпечити
початок
повноцінної
роботи
Секретаріату,
але й виконання
показників
ефективності,
значним чином
удосконалити
нормативно-
правову базу
для захисту
державної мови,
провести
широку
інформаційно-
роз'яснювальну
роботу

РОЗДІЛ 3

вання працівників Секретаріату засідання організовувалися і проводилися в режимі реального часу із використанням відеоконференції «Zoom». У зазначеному форматі було запроваджено і проведення щотижневих нарад з керівниками структурних підрозділів, щотижневі наради з питань моніторингу та державного контролю за застосуванням державної мови та інші робочі зустрічі, семінари та вебінари.

Після наполегливих пошуків, на початку грудня 2020 року, за сприяння керівництва Секретаріату Кабінету Міністрів України, був укладений тристоронній договір оренди офісного приміщення з регіональним відділенням Фонду державного майна України в м. Києві та ДК «Ядерне паливо» за адресою: м. Київ, вул. Хрещатик, 34, та забезпечено всіх працівників Секретаріату робочими місцями.

Таким чином, попри пандемію, часові, кадрові, матеріально-технічні та ресурсні обмеження, проблеми з пошуком належного приміщення Уповноваженому, відповідно до визначених пріоритетів, вдалося фактично за чотири місяці не тільки забезпечити початок повноцінної роботи Секретаріату, але й виконання всіх визначених паспортом бюджетної програми на 2020 рік показників ефективності, значним чином удосконалити нормативно-правову базу для захисту державної мови, провести широку інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо чинних у 2020 році норм Закону і тих, що вступили в дію з 16 січня 2021 року.

Нормативно-правова робота

З метою створення умов для розвитку та функціонування державної мови Уповноваженим, серед іншого, проводилася нормативно-правова робота. Відповідно до підпунктів 2, 7 пункту 4 статті 49 Закону у 2020 році Уповноважений затвердив накази, які стосуються порядку здійснення моні-

торингу та затвердження форм документів, що складаються за результатами здійснення державного контролю, а саме:

- наказ від 01.12.2020 № 19-у «Про затвердження форм акта та інших документів, які складаються за результатами здійснення державного контролю за застосуванням державної мови». Текст наказу з додатками розміщено на офіційному веб-порталі Верховної Ради України;
- наказ від 16.11.2020 № 15-у «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу виконання законодавства про державну мову».

Відповідно до підпункту 1 пункту 4 статті 49 та підпункту 4 пункту 1 статті 53 Закону Уповноваженим були подані Кабінету Міністрів України пропозиції стосовно внесення змін до таких нормативних актів:

- законопроекту щодо внесення змін до статті 91 Закону України «Про державну службу» в частині унормування порядку призначення та звільнення з посад керівника та заступників керівника Секретаріату;
- проекту Закону України № 3683 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку розроблення, прийняття та впровадження авіаційних правил України», розробленого Міністерством інфраструктури України;
- проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 4 постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 р. № 304», розробленого Міністерством економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України;
- проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України та скасування постанов Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2020 р. № 168 і від 13 травня 2020 р. № 363» щодо до-

повнення Регламенту Кабінету Міністрів України нормою стосовно погодження в обов'язковому порядку проєктів актів, які стосуються функціонування і застосування української мови як державної, Уповноваженим;

- проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», розробленого Міністерством культури та інформаційної політики України, де, серед іншого, були враховані пропозиції Уповноваженого до проєкту плану заходів;
- проєкту наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2021 році».

Також у серпні 2020 року до Уповноваженого надійшло два звернення судді-доповідача Конституційного Суду України С.Головатого стосовно конституційного подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. За результатами розгляду до Конституційного Суду України була направлена позиція Уповноваженого щодо порушених у конституційному поданні питань, а також стосовно системи освіти та застосування мов в освітньому процесі.

Моніторинг та державний контроль за застосуванням державної мови

На виконання пункту 2 частини четвертої статті 49 Закону Уповноваженим було забезпечено проведення моніторингу щодо застосування державної мови. Упродовж звітного

періоду шляхом моніторингу Секретаріатом опрацьовано 1691 офіційну інтернет-сторінку центральних органів виконавчої влади України, обласних державних адміністрацій, їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій, органів місцевого самоврядування, а також їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій.

Серед показників, згідно з якими здійснювався моніторинг виконання законодавства про державну мову, було виокремлено: електронну адресу ресурсу; місце за статусом української версії (за замовчуванням/повнота/актуальність); версії іншими мовами; основні розділи (мапа сайту); соціальні мережі (наявність, стан); відеоконтент; новини (у т. ч. актуальність та загальний зміст висловлювань у контексті дотримання законодавства про державну мову); наявні інтернет-посилання.

За результатами моніторингу на адреси органів державної влади та місцевого самоврядування було надіслано відповідні рекомендації Уповноваженого щодо дотримання законодавства про державну мову.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 53 Закону Уповноваженим у 2020 році розпочато 22 заходи державного контролю за застосуванням державної мови на підставі розгляду скарг фізичних та юридичних осіб на рішення, дії або бездіяльність установ та організацій різних форм власності, їхніх посадових, службових осіб та працівників щодо дотримання вимог законодавства про державну мову, а також інформації, наданої за результатами моніторингу або за наслідками виявлення ознак порушень працівниками Секретаріату.

Станом на 31 грудня 2020 року завершено 3 заходи державного контролю, а всі виявлені за ними порушення були усунуті.

Перевірено
1691 офіційну
інтернет-
сторінку органів
влади.

Розпочато
22 заходи
державного
контролю

Надання висновків та рекомендацій щодо застосування української мови як державної, інформаційно-роз'яснювальна робота

На виконання пункту 4 частини першої статті 53 Закону Уповноваженим було надано 240 висновків та рекомендацій щодо застосування української мови як державної, які були розроблені для:

- центральних органів виконавчої влади;
- обласних державних адміністрацій;
- обласних та районних рад;
- міських рад (*територіальних громад* з кількістю населення 75 тис. і більше).

Крім того, Уповноваженим були проведені заходи з інформування щодо особливостей Закону для установ та організацій в окремих сферах суспільного життя, а саме:

- у сфері безпеки і оборони (інформацію надано: Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України; командуванню Військово-Морських Сил Збройних Сил України; командуванню Десантно-штурмових військ Збройних Сил України; командуванню Повітряних Сил Збройних Сил України; командуванню Сухопутних військ Збройних Сил України; командуванню Сил спеціальних операцій Збройних Сил України; Національній гвардії України; Національній поліції України; Службі безпеки України; Службі зовнішньої розвідки України; Державній міграційній службі України; Державній прикордонній службі України; Державній службі України з надзвичайних ситуацій; Державній спеціальній службі транспорту; Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України; Управлінню державної охорони України; Державному концерну «Укроборонпром»;

- у сфері спорту (інформацію надано: закладам фізичної культури і спорту органів державної влади, місцевого самоврядування; Всеукраїнській професійній спілці спортсменів, працівників сфери фізичної культури та спорту, молодіжної політики та національно-патріотичного виховання; спортивним установам; фізкультурно-спортивним товариствам);
- у сфері обслуговування споживачів (надані консультації Торгово-промисловій палаті та керівникам найбільших торговельних мереж з проханням проінформувати посадових осіб, працівників, партнерів (імпортерів та експортерів) та регіональні представництва щодо вимог Закону про перехід сфери обслуговування на державну мову з 16 січня 2021 року).

Співпраця з представниками державних органів, громадськими об'єднаннями, науковими установами та іншими юридичними особами

Уповноваженим проводилася робота із налагодження ефективної взаємодії з іншими установами та організаціями шляхом ініціювання зустрічей, заходів, експертних обговорень з питань реалізації норм Закону, а також оформлення відповідних домовленостей у вигляді угод про співпрацю. У підсумку було розроблено та укладено три важливих Меморандуми, що спрямовані на забезпечення функціонування української мови у різних сферах суспільного життя:

- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (15.12.2020). Має на меті консолідацію зусиль стосовно захисту української мови; спільне напрацювання методів щодо запобігання порушень мовних прав громадян України, зокрема наці-

Уповноваженим надано 240 висновків та рекомендацій щодо застосування української мови як державної

ональних меншин і корінних народів; досягнення домовленості щодо проведення спільних просвітницьких заходів, метою яких буде підвищення правової обізнаності громадян щодо реалізації їхніх мовних прав;

- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (17.12.2020). Співпраця передбачає спільний нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями вимог законодавства щодо використання державної мови; моніторинг мовної ситуації в Україні; реагування та своєчасне вживання заходів стосовно дотримання телерадіоорганізаціями вимог законодавства про забезпечення функціонування української мови як державної; захист мовного культурного та інформаційного простору України; забезпечення та захист права громадян на отримання інформації державною мовою; висвітлення актуальних проблем державної мовної політики в засобах масової інформації;
- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Національною академією наук України (30.12.2020), яким визначена пріоритетною співпраця щодо розробки пропозицій до державних програм, проєктів законів, інших нормативно-правових актів та документів, спрямованих на сприяння та створення умов для опанування державною мовою громадянами України, у тому числі тими, які проживають на тимчасово окупованій території, а також іноземцями та особами без громадянства; захист української мови як державної та захист права громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою; проведення мовної експертизи; підготовки аналітичної та іншої інформації, рекомендацій, інформаційно-довідкових, методичних, інших матеріалів, коментарів.

Також про спільні дії щодо створення умов для забезпечення і захисту мовних прав громадян йшлося на зустрічах Уповноваженого з керівниками:

- Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики та Міністерства освіти і науки України, де, серед іншого, були досягнуті домовленості щодо проведення експертизи на дотримання мовного законодавства законопроєктів, які розглядатимуться народними депутатами на засіданнях Комітетів;
- Кабінету Міністрів України щодо розроблення Державної програми з розвитку та опанування української мови, а також організації безкоштовних курсів з вивчення української мови;
- Секретаріату Кабінету Міністрів України стосовно питань імплементації норм мовного законодавства;
- Міністерства освіти і науки України щодо української мови та літератури як обов'язкових предметів зовнішнього незалежного оцінювання, а також питання запровадження іспиту на володіння державною мовою для тих, хто претендуватиме на посади в органах державної влади;
- Міністерства закордонних справ України, з Віце-прем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України стосовно набуття Україною асоційованого членства в Європейській федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Language – EFNIL), яка об'єднує провідні установи країн ЄС та інших країн Європи, до ролі яких належать моніторинг офіційної мови їхньої країни, консультування з питань використання мови та розробка мовної політики;
- Міністерства цифрової трансформації України, під час якої розглянуто можли-

Укладено
3 меморандуми
про співпрацю,
що спрямовані
на забезпечення
функціонування
української
мови

За сприяння
Уповноваже-
ного проведена
інформаційна
кампанія щодо
набрання
чинності
статтею 30
Закону щодо
переходу сфери
обслуговування
з 16 січня
2021 року

- вість цифрового моніторингу виконання законодавства про державну мову;
- Міністерства оборони України щодо питання імплементації мовного законодавства в Збройних Силах України, зокрема проведення організаційних, інформаційних та інших заходів із забезпечення виконання вимог Закону;
- Міністерства внутрішніх справ України щодо вжиття додаткових заходів із дотримання вимог Закону та захисту мовних прав громадян;
- Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, на якій були розглянуті особливості використання української мови у сфері обслуговування споживачів у зв'язку із набуттям чинності статтею 30 Закону, а також питання спільного реагування на порушення закону щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів;
- Державної служби якості освіти щодо системи сертифікації вчителів різних рівнів;
- Херсонської обласної державної адміністрації та очільниками райдержадміністрацій, на якій були порушені питання щодо прийняття регіональної програми розвитку української мови як державної, поширення в області мережі курсів безкоштовного вивчення державної мови;
- Національної академії наук України, на якій, серед іншого, було розглянуто питання спільної роботи над розробленням методики проведення мовної експертизи;
- Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова щодо результатів запровадження дистанційних курсів з вивчення української мови для громадян Федеративної Республіки Бразилія українського походження, а також інших країн.

Варто відзначити налагодження Уповноваженим партнерських відносин з міжнародними

бізнес-асоціаціями: Американською Торговою Палатою та Європейською Бізнес Асоціацією. Проведено 4 зустрічі, які мали на меті допомогти представникам бізнесу зорієнтуватися у питаннях мовного законодавства України, що в подальшому сприятиме захисту прав громадян на отримання послуг українською мовою.

Крім того, у 2020 році плідною також була і співпраця з громадським сектором. Зокрема, відбулася низка нарад та зустрічей, на яких порушувалися питання мовних прав та їх захисту, популяризації положень мовного законодавства, проблеми моніторингу та контролю за його дотриманням.

Уповноважений сприяв проведенню роботи над аналітичним оглядом «Становище української мови в Україні в 2020 року», презентація якого відбулася вперше за його участі спільно з ГО «Простір свободи» до Дня української писемності та мови. Огляд на основі даних соціології, статистики, моніторингових та аналітичних досліджень розкриває питання застосування норм Закону в різних сферах суспільного життя, зокрема в освіті, рекламі, телебаченні, радіо, кінопрокаті, обслуговуванні тощо.

Також Уповноваженим була надана підтримка представникам спільноти «Мова об'єднує», зокрема ГО «Український світ», у проведенні інформаційної кампанії щодо набрання чинності статтею 30 Закону. У рамках проведення цієї кампанії створені інформаційні аудіо- та відеоролики, рекламні банери для лайтбоксів щодо переходу сфери обслуговування з 16 січня 2021 року на українську мову. До теле- та радіокомпаній України, органів державної влади та місцевого самоврядування направлені листи з проханням підтримати ініціативу та поширити відповідні інформаційні матеріали, для того щоб працівники сфери обслуговування були обізнані зі своїм обов'язком надавати споживачеві інформацію про товари і послугу українською мовою, а споживачі, натомість, знали, що їх

обслуговування має відбуватися державною мовою. Крім того, були надані рекомендації стосовно того, яким чином працівники сфери обслуговування можуть навчитися відповідати українською клієнтам або ж як клієнт може поскаржитися Уповноваженому на відмову обслуговувати його державною мовою.

Технічна та інформаційна підтримка була надана загальнонаціональним українським телеканалом Еспресо-TV та компанією «Євромедіа». Проєкт підтримали лідер гурту KOZAK SYSTEM Іван Леню, актори Ірма Вітовська-Ванца та Юрій Дяк, актор і режисер Ахтем Сеїтаблаєв. Трансляція тривала на телеканалах «Еспресо-TV», «ICTV», «Прямий», «UA: ПЕРШИЙ», радіостанції «Країна ФМ» тощо, а також у громадському транспорті, зокрема в столичному метро.

Публічне обговорення питань функціонування української мови як державної та інформування громадськості

У межах публічного обговорення питань функціонування української мови як державної Уповноважений взяв участь у засіданнях круглих столів, форумах, семінарах, вебінарі, конференціях та інших заходах. Серед них:

- вебінар для понад 150 працівників Центрів надання адміністративних послуг з усіх регіонів України, який проведено спільно з Міністерством цифрової трансформації України. Під час вебінару увагу було зосереджено на основних положеннях законодавства, які стосуються діяльності ЦНАПів;
- засідання круглого столу на тему «Стандартування української мови в контексті гендерної політики», організоване Національною комісією зі стандартів державної мови спільно з Урядовим уповноваженим з питань гендерної політики. Серед іншого, обговорювалося питання використан-

ня фемінізованих назв професій та посад в офіційній документації центральних органів виконавчої влади. Також наголошувалося на тому, що органи державної влади у своїй діяльності, зокрема при підготовці нормативно-правових документів, повинні враховувати законні можливості і право Нацкомісії зі стандартів державної мови та Уповноваженого із захисту державної мови бути долученими до цього процесу;

- презентація-дискусія «Українська мова: шлях у незалежній Україні», яка відбулася в межах бієнале «Українська мова у світі: відступ чи поступ?» і на якій визначалися механізми популяризації української мови, способи її поширення та розглядалися питання вивчення української мови в університетах світу;
- дискусія, організована Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Зустріч була присвячена обговоренню результатів дослідження, проведеного влітку 2020 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, щодо того, яке місце в житті українців посідає мовне питання та якою, на їхню думку, має бути мовна ситуація в Україні;
- засідання Національного круглого столу «Мова», яке відбулось у Харкові за участі Міністра культури та інформаційної політики України, на якому було порушено тему ідентичності, цінностей, світогляду, суспільної консолідації в контексті мовного питання;
- презентація аналітичного огляду про становище української мови та динаміку мовних процесів у ключових галузях суспільного життя, яка проведена спільно з рухом «Простір свободи»;
- брифінг, присвячений XX ювілейному Радіодиктанту національної єдності, на якому Уповноважений закликав громадян України та громадян інших країн україн-

Офіційний сайт
Уповноваженого
<https://mova-ombudsman.gov.ua>

Налагоджено
співпрацю
з дипломатич-
ними
установами
та мовними
організаціями
Литви, Латвії,
Естонії, Іспанії,
Аргентини,
Угорщини

ського походження долучитися до його написання.

Разом з тим, Уповноваженим здійснювалося інформування громадськості щодо положень Закону в цілому; набуття чинності з 16 січня 2021 року норми Закону стосовно обслуговування споживачів у сфері послуг українською мовою (стаття 30); володіння державною мовою посадовими особами (стаття 10); порядку здійснення державного контролю, розгляду скарг громадян тощо. Підсумками проведеної роботи стало активне висвітлення вітчизняними та закордонними засобами масової інформації тематики мовного Закону. Мовне питання висвітлювалося в медіа Угорщини, Румунії, Республіки Польща, країн Балтії, Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, а також Російської Федерації та на тимчасово окупованих територіях України тощо.

Було забезпечено розробку та повноцінне функціонування сайту Уповноваженого із захисту державної мови <https://mova-ombudsman.gov.ua>, за допомогою якого можна отримати рекомендації Уповноваженого, а також повідомити про порушення мовного законодавства через зручну електронну форму подачі скарги. Крім того, на веб-сайті розміщено інформацію про основні завдання та нормативно-правові засади діяльності Уповноваженого, новини та матеріали за напрямками діяльності інституції. Веб-сайт містить модуль адаптації інформації для користувачів з вадами зору, модуль для розповсюдження матеріалів у соціальних мережах та англomовну версію.

Міжнародне співробітництво

Зважаючи на важливість вивчення європейського досвіду щодо формування та реалізації мовної політики, Уповноваженим формувалися міжнародні партнерські зв'язки. У рамках цього завдання організовано та проведено зустрічі Уповноваженого, а також представників Уповноваженого:

- з Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні Вальдемарасом Сарапінасом, з яким обговорено питання налагодження співпраці та обміну досвідом Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови з Державною Комісією з питань литовської мови та Інститутом литовської мови, котрі є членами Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL);
- з Надзвичайним і Повноважним Послом Угорщини в Україні Іштваном Ійдярто, Надзвичайним і Повноважним Послом Латвійської Республіки в Україні Юрісом Пойкансом, заступником Міністра культури та інформаційної політики України Ростиславом Карандєєвим. Зустріч проходила в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) і була присвячена питанням розвитку науки, освіти, інновацій та подальшої співпраці;
- з Надзвичайним і Повноважним Послом Естонської Республіки в Україні паном Каімо Кууском, метою якої було налагодження тісної співпраці з Інститутом естонської мови, підпорядкованим Міністерству освіти і досліджень Естонії;
- з радником Посольства Іспанії в Україні Патрісією Серрано Санчес. Тематику обговорення були державний статус української мови, утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні та можливості запозичення досвіду Іспанії у законодавчому врегулюванні мовного питання;
- з професором Марісом Балтіньшем – директором Латвійського центру державної мови (Latvian State Language Centre). Сторони обговорили питання, пов'язані із можливостями запозичення досвіду Латвії в частині імплементації мовного законодавства. Зокрема, це стосується методики застосування Латвійським центром моні-

- торингу механізмів державного контролю, а також функціонування мережі старших інспекторів, ради громадських помічників (соціальних асистентів), які допомагають попереджати порушення мовного законодавства або сигналізують про них;
- з генеральним директором Державної мовної інспекції Естонії (Estonian State Language Inspection) Ільмаром Томуском, на якій були озвучені ключові аспекти впровадження мовного законодавства в обох країнах. Сторони також обговорили можливість запровадження у себе цифрового моніторингу дотримання мовного законодавства, а також застосування окремих дистанційних електронних платформ та мовних технологій для підвищення рівня володіння державною мовою в умовах пандемії;
- з професором Янісом Валдманісом – директором Латвійської мовної агенції (Latvian Language Agency), під час якої Уповноважений ознайомив латвійського колегу з ключовими напрямками своєї діяльності та підкреслив важливість запозичення латвійського досвіду з підтримки, популяризації, вивчення та захисту державної мови, враховуючи напрацювання Латвійської мовної агенції в питанні розробки інформаційних та освітніх ресурсів для опанування та вдосконалення державної мови, а саме розгалужену мережу курсів, календар постійних конференцій, майстер-класи, літні мовні табори, індивідуальні заняття, онлайн-курси, сайти з вивчення та належних рівнів володіння, у тому числі професійного спрямування (для співробітників органів поліції, лікарів, комунальних служб, сфери обслуговування тощо), державною мовою;
- з директором Естонського центру Східного партнерства Гертом Антсу. У ході зустрічі сторони обговорили перспективи співпраці та залучення естонського досвіду «мовного примирення»;

- з головою Української Центральної презентації в Аргентині Петром Лиликом щодо співпраці на шляху збереження та розвитку української мови та культури за межами України.

На виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Уповноваженим започатковано співпрацю з Міністерством закордонних справ України, Міністерством освіти та науки України, Українським інститутом щодо розробки нових і вдосконалення наявних механізмів та платформ забезпечення мовних потреб українців, що проживають за межами України постійно або тимчасово. Надано пропозиції до Концепції Державної цільової програми співпраці із закордонними українцями на період до 2023 року щодо:

- мовних платформ для дистанційного вивчення та вдосконалення української мови закордонними українцями і громадянами України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України;
- мовних таборів з вивчення української мови для закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України. Реалізація проєкту передбачає залучення дипломатичних місій України за кордоном, українських культурно-інформаційних центрів та громадських організацій закордонних українців в країнах їхнього проживання.

Крім того, у листопаді 2020 року Уповноваженим у співпраці з Міністерством закордонних справ України розпочато роботу з приєднання України до Європейської федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Languages), що об'єднує установи країн Європейського Союзу та інших країн Європи, до ролі яких належить моніторинг офіційної мови (мов) їхньої країни, консультування з питань використання мови чи розробки мовної політики.

Ініційовано приєднання України до Європейської федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Languages)

Таким чином, можна констатувати, що у 2020 році Уповноваженому із захисту державної мови спільно з командою одностудців менш ніж за 6 місяців з моменту призначення на посаду вдалося повністю розв'язати комплекс складних проблем, пов'язаних із створенням та запуском роботи Секретаріату як абсолютно нової унікальної державної інституції, та паралельно з цим забезпечити ефективне виконання усіх визначених Законом завдань.

Швидкий та якісний підбір ключових кадрів, вирішення питання приміщення, матеріально-технічного, фінансового забезпечення, створення належних умов для ефективної роботи працівників в умовах пандемії, налагодження ефективної взаємодії з Кабінетом Міністрів України, іншими органами державної влади дозволило в стислі строки досягти прийнятних результатів у тих напрямках, які, власне, і визначають ефективність роботи Уповноваженого.

Практично за два місяці повноцінної роботи Секретаріату у 2020 році вдалося перевищити планові показники щодо заходів з моніторингу, державного контролю, надання висновків та рекомендацій органам влади та органам місцевого самоврядування, реагування на порушення законодавства про державну мову, інформування ключових суб'єктів у різних сферах публічного життя з питань застосування законодавства про державну мову. Також до досягнень можна віднести високі показники присутності Уповноваженого та інформації про його діяльність в медіа, соціальних мережах, загалом в інформаційному полі не лише в Україні, але й за кордоном.

Ефективність суспільних комунікацій Уповноваженого та Секретаріату підтверджується кількістю та результатами зустрічей, обговорень, конференцій, круглих столів, спільних заходів за участі посадових осіб державних органів та установ, представників бізнесу, громадського та експертного середовища, дипломатичних представництв, іноземних партнерів тощо.

На нашу думку, на кінець 2020 року Уповноважений із захисту державної мови вже став повноцінним, дієвим, забезпеченим організаційно та інтелектуально, впливовим державним інститутом, здатним повною мірою реалізовувати визначені Законом повноваження.

Разом з тим, потрібно визнати, що справжнім викликом та перевіркою на ефективність для Уповноваженого та Секретаріату, як державної інституції будуть саме 2021 та 2022 роки, коли набиратимуть чинності норми Закону, які передбачають запровадження нових вимог щодо застосування державної мови у таких важливих сферах суспільного життя як сфера обслуговування, культури, книговидавництва та книгорозповсюдження, друкованих ЗМІ, мови інтернет-представництва, інтерфейсів комп'ютерних програм на товарах тощо, а також запровадження нових правових інструментів забезпечення контролю, зокрема повноважень щодо накладення адміністративних штрафів за порушення Закону. Ці виклики ставлять перед Уповноваженим, керівництвом та колективом Секретаріату нові складні задачі, від виконання яких залежатиме належне функціонування державної мови на всій території України.

РОЗДІЛ 4.
ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ДЕРЖАВНОЇ У СФЕРАХ
СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ У СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

4.1. ДЕРЖАВНА МОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

82% українців погоджуються з тим, що керівники держави і державні службовці повинні у робочий час спілкуватися державною мовою

Відповідно до статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у здійсненні повноважень органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності використовується державна мова.

Згідно зі статтею 29 Закону мовою публічних заходів, зокрема зборів, конференцій, мітингів, виставок, навчальних курсів, семінарів, тренінгів, дискусій, форумів, інших заходів, доступних або відкритих для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням, за плату чи безоплатно, постійно, періодично, одноразово або час від часу, що організуються повністю або частково органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, організаціями, а також суб'єктами господарювання, власниками (засновниками, учасниками, акціонерами) яких є держава або територіальна громада незалежно від частки цієї власності, є державна мова. У разі застосування під час публічного заходу іншої мови, ніж державна, його організатор зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник публічного заходу.

За результатами спільного загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні

ініціативи» та соціологічної служби Центру Разумкова, яке проводилося з 14 по 19 серпня 2020 року в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, переважна більшість українців (82%), у тому числі більшість мешканців Півдня (82%) та Сходу (63%), погоджуються з тим, що керівники держави і державні службовці повинні у робочий час спілкуватися державною мовою¹.

За підсумками аналізу законодавчої бази та відкритих джерел інформації органів державної влади та місцевого самоврядування встановлено, що мовою нормативно-правових актів, актів локальної та індивідуальної дії, діловодства, документообігу та звітності у 2020 році була переважно державна мова. Зауважимо, що чинне законодавство допускає винятки – звернення громадян у порядку Закону України «Про звернення громадян», де в листуванні з іноземними адресатами може застосовуватися інша мова, ніж державна.

З метою дослідження реального стану функціонування української мови як державної, виявлення ознак, що можуть свідчити про порушення норм, встановлених чинним законодавством, серед іншого проаналізовано проведення пленарних засідань Верховної Ради України, засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп)

¹ Загальнонаціональне дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» та соціологічної служби Центру Разумкова «Українська мова: шлях у незалежній Україні». Посилання: <https://dif.org.ua/article/ukrainska-mova-shlyakh-u-nezalezhnyi-ukraini>

у Верховній Раді, брифінгів народних депутатів України, засідань Кабінету Міністрів України та виступи і звернення Президента України Володимира Зеленського.

Також на виконання положень статті 49 Закону у 2020 році було здійснено моніторинг 1691 офіційної інтернет-сторінки:

- центральних органів виконавчої влади України, їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій;
- обласних державних адміністрацій, їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій;
- органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій.

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіовізуальної інформації (контенту), розміщеної як постійна (статична інформація) в усіх основних розділах офіційних сайтів; у розділах, які регулярно оновлюються, зокрема новини, оголошення, анонси тощо (динамічна інформація), за останні 30 днів від дати фактичного аналізу сайту; на офіційних сторінках у соціальних мережах за останні 30 днів від дати фактичного аналізу сайту; інструментів організації пошуку матеріалів; інтерактивної взаємодії з відвідувачами сайту (форуми, чати, опитування тощо), а також іншої інформації, що має значення для цілей заходу з моніторингу. Предметом особливої уваги та фіксації були факти використання в контенті україномовних версій інтернет-ресурсів іншої, крім державної, мови.

Результати перевірки дотримання вимог Закону засвідчили як позитивні (відносно невелика кількість порушень при оприлюдненні офіційної інформації), так і негативні тенденції, зокрема використання представниками органів державної влади та органів місцево-

го самоврядування недержавної мови під час публічних виступів (у т. ч. під час телевізійних ток-шоу), брифінгів, інтерв'ю, засідань, що з 16 липня 2022 року, за наслідками розгляду справи про порушення норм Закону, стане підставою для накладання Уповноваженим штрафу.

Державна мова в діяльності Президента України

За результатами огляду розміщених на офіційних інтернет-ресурсах виступів та звернень Президента України до українського народу або до Верховної Ради України встановлено, що мовою викладу його позиції з основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, інформування про рішення, прийняті ним відповідно до його конституційних повноважень, була державна. Разом з тим зафіксовані випадки послуговування недержавною мовою під час пресконференції для українських і закордонних ЗМІ, яка відбулася 20 травня 2020 року (відповідаючи на питання журналіста щодо мовних квот на телебаченні та захист прав російськомовних українців, Глава держави перейшов на російську мову²), а також під час надання інтерв'ю журналістам «Української правди» в межах відеопроєкту «Два дні з Володимиром Зеленським: плани, провали, побут, сім'я, графік та захоплення» (відповідь на питання журналіста щодо коронавірусної хвороби COVID-19 та розпорядку дня надавалися російською мовою³).

У питанні послуговування Президентом недержавною мовою під час публічних виступів або інтерв'ю показовим є рішення Верховного Суду від 8 жовтня 2020 р.⁴, яке стосувалося спілкування Президента України недержавною мовою на форумі інтернет-діячів iForum-2019. Суд дійшов висновку, що

З 16 липня 2022 року використання представниками органів державної влади та місцевого самоврядування недержавної мови під час публічних виступів стане підставою для накладання Уповноваженим штрафу

2 <https://www.youtube.com/watch?v=VQUtmRYIFCc>

3 <https://www.youtube.com/watch?v=z2mixZ6E1JQ&t=4726s>

4 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92747367>

Глава держави зобов'язаний застосовувати державну мову під час виконання службових обов'язків, однак при цьому зазначив, що вказаний виступ Президента не був реалізацією його владних управлінських функцій.

Державна мова в діяльності Верховної Ради України

Частиною третьою статті 2 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI (далі – Регламент Верховної Ради), передбачено, що мовою роботи Верховної Ради, її органів та посадових осіб є державна мова. Таким чином, відповідно до законодавства застосування державної мови у роботі Верховної Ради, її органів та посадових осіб є обов'язковим.

За підсумками огляду пленарних засідань Верховної Ради України та засідань погоджувальної ради у 2020 році встановлено, що робочою мовою законодавчого органу була переважно державна мова. Зафіксовані випадки послуговування російською мовою такого характеру: перехід на російську мову задля привернення уваги (Н.Шуфрич, член депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» під час пленарного засідання Верховної Ради України 16.12.2020⁵), наведення цитати російською мовою (С.Власенко, член депутатської фракції політичної партії «Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"», під час пленарного засідання Верховної Ради України 15.01.2020⁶), використання російської мови при міжособистісному спілкуванні у залі засідань (О.Лукашев, член депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» під час пле-

нарного засідання Верховної Ради України 17.01.2020⁷), виступи з неповною мовною компетенцією (великою кількістю російнізмів або змішаний українсько-російський текст) (В.Рабінович, співголова депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя», під час погоджувальної ради 20.03.2020, який намагався посилити свою доповідь відтворенням російськомовної пісні⁸). Варто виокремити виступ з місця російською мовою члена депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» І.Киви на засіданні Верховної Ради України 14.01.2020, який після зауважень Голови Верховної Ради України та обурення своїх колег був змушений повторити свою репліку українською мовою⁹.

Поза тим було зафіксовано використання російської мови деякими народними депутатами України під час урочистих сесій місцевих рад, де вони були присутні як запрошені особи. Так, на першій сесії Маріупольської міської ради Донецької області народний депутат України, член політичної партії «Опозиційний блок» С.Магера, вітаючи новообраних депутатів, частину свого виступу здійснював українською, а частину – російською мовою¹⁰. Під час першої сесії Мелітопольської міської ради Запорізької області народний депутат України, член депутатської групи «Партія «За майбутнє» С.Мінько у своєму вітальному слові до обранців міської ради послуговувався виключно російською мовою¹¹.

Огляд брифінгів народних депутатів України засвідчив наявність негативної тенденції – принципове послуговування російською мовою членами депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» під час коротких публічних виступів щодо поточного перебігу справ та позиції фракції,

5 <https://www.youtube.com/watch?v=sWuYWaWxjvw>

6 https://www.youtube.com/watch?v=rH2AvTnq-Yg&list=PL_7kofV6sT8NRjSqT25vA1xVoKNcvCPD9&index=132

7 https://www.youtube.com/watch?v=yE6NgL3_3-c

8 <https://www.youtube.com/watch?v=TA-shJAM8iw>

9 https://www.youtube.com/watch?v=mtzHUipj2do&list=PL_7kofV6sT8NRjSqT25vA1xVoKNcvCPD9&index=133

10 <https://www.youtube.com/watch?v=JuXIO8ByW-U>

11 <https://www.youtube.com/watch?v=1fjmUZP6KrU>

а також під час інтерв'ю в кулуарах Верховної Ради України. Це стосується таких народних обранців, як В.Медведчук, В.Рабінович, М.Макаренко, Н.Королевська, О.Фельдман, В.Гнатенко, М.Скорик, В.Мороз, І.Кива, Р.Кузьмін. Також під час брифінгів використовували російську мову член депутатської фракції політичної партії «Слуга народу» Р.Горбенко¹² та член депутатської групи «Партія «За майбутнє» А.Кісє¹³.

Державна мова в діяльності Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади України

За підсумками огляду діяльності Кабінету Міністрів України у 2020 році встановлено, що робочою мовою офіційних засідань була державна мова. Зафіксовані поодинокі випадки з використанням росіянізмів.

При здійсненні моніторингу інтернет-ресурсів центральних органів виконавчої влади України (їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій) суттєвих порушень законодавства про державну мову не виявлено. Прослідковується позитивна динаміка оновлення офіційних веб-сайтів центральних органів виконавчої влади державною мовою, в багатьох структур наявні англomовні версії сайтів, а також версії для людей з порушенням зору.

Разом з тим під час спілкування з журналістами, участі в телевізійних політичних ток-шоу окремі посадові особи послуговуються недержавною мовою. Найбільше таких випадків зафіксовано (за зверненнями громадян) з боку посадових осіб Міністерства внутрішніх справ України.

Державна мова в діяльності обласних державних адміністрацій

Під час моніторингу інтернет-ресурсів обласних державних адміністрацій (їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій), серед іншого, були виявлені факти: розміщення на офіційних інтернет-ресурсах матеріалів недержавною мовою; проведення засідань, нарад, брифінгів недержавною мовою; використання недержавної мови у відеоконтенті. При цьому не залишилися поза увагою випадки розміщення на офіційних інтернет-ресурсах (сайтах) державних адміністрацій російськомовного візуального супроводу вітального тексту, наявності орфографічних помилок на вітальних листівках у соціальних мережах та відсутності перекладу чи титрування українською мовою інтерв'ю російськомовних громадян.

Найбільше порушень було зафіксовано під час проведення нарад, брифінгів, робочих зустрічей за участі керівників обласних державних адміністрацій та їх структурних підрозділів. Зокрема, керівники структурних підрозділів Запорізької обласної державної адміністрації використовували російську мову під час проведення робочої наради з питань підготовки до опалювального сезону¹⁴. Російською мовою відбувся брифінг Головного санітарного лікаря Запорізької області Р.Терехова¹⁵.

Так само на офіційній фейсбук-сторінці Одеської обласної державної адміністрації розміщено відео, яке засвідчує недотримання її керівництвом мовного законодавства. Російською мовою послуговувалися під час засідання члени комісії з питань ліквідації наслідків аварії, пов'язаної з танкером «Дел-

12 https://www.youtube.com/watch?v=majksEcMqH4&list=PL_7kofV6sT8OPQtyl0OkHDEpO-gtjeWwE&index=256

13 https://www.youtube.com/watch?v=qqHZW-NjllQ&list=PL_7kofV6sT8OPQtyl0OkHDEpO-gtjeWwE&index=193

14 https://www.facebook.com/1476814532399681/videos/856479331511656/?__so__=channel_tab&__rv__=all_videos_card

15 https://www.facebook.com/1476814532399681/videos/741326163327189/?__so__=channel_tab&__rv__=all_videos_card

фі»¹⁶. Російською мовою відбувалися брифінги заступника головного санітарного лікаря Одещини¹⁷ та виконуючого обов'язки керівника Одеської ОДА В.Овечкіна¹⁸.

Під час селекторної наради Херсонської обласної державної адміністрації 5 жовтня 2020 року був зафіксований виступ російською мовою М.Савченка – керівника Офісу реформ Херсонської області, радника голови Херсонської обласної державної адміністрації Ю.Гусєва¹⁹. З метою запобігання в подальшому порушення вимог мовного закону з боку представників Херсонської ОДА та очільників райдержадміністрацій Уповноважений із захисту державної мови взяв участь у селекторній нараді адміністрації, на якій проінформував присутніх про вимоги Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині застосування державної мови в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, було порушено питання щодо прийняття регіональної програми розвитку державної мови, поширення в області мережі курсів із безкоштовного вивчення української мови.

З урахуванням результатів моніторингу та аналізу наявної інформації з відкритих джерел, що засвідчив непоодинокі випадки використання недержавної мови з боку представників обласних державних адміністрацій під час засідань, публічних виступів і у спілкуванні з громадянами, на адреси всіх обласних державних адміністрацій було надіслано відповідні рекомендації Уповноваженого щодо дотримання законодавства про державну мову. В подальшому відбуватиметься постійний вибірковий моніторинг офіційних інтернет-ресурсів обласних та районних державних адміністрацій.

Державна мова в діяльності органів місцевого самоврядування

Під час моніторингу інтернет-ресурсів органів місцевого самоврядування (їх структурних підрозділів, підпорядкованих установ та організацій), як і у випадку з обласними державними адміністраціями, були виявлені факти: розміщення на офіційних інтернет-ресурсах матеріалів недержавною мовою; проведення засідань, нарад, брифінгів недержавною мовою; використання недержавної мови у відеоконтенті.

Серед іншого, на адресу Уповноваженого із захисту державної мови було направлено звернення депутата Жванської сільської ради Мурованокуриловецького району Вінницької області щодо нехтування вимогами обов'язкового застосування державної мови під час проведення громадських слухань з питань незаконного будівництва. За результатами опрацювання наведених фактів на адресу Мурованокуриловецької районної державної адміністрації Вінницької області та Жванської сільської ради було направлено лист щодо вжиття у межах повноважень, передбачених законодавством, організаційних, інформаційних та інших заходів щодо забезпечення дотримання вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», зокрема під час проведення громадських слухань.

Також до Уповноваженого із захисту державної мови надходили звернення щодо порушень частини першої статті 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка зобов'язує посадових осіб органів місцевого самоврядування володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службо-

16 https://www.facebook.com/watch/live/?v=262541328044163&ref=watch_permalink

17 <https://www.facebook.com/1467893750195185/videos/700255400709043>

18 <https://www.facebook.com/1467893750195185/videos/1808874752613722>

19 <https://www.youtube.com/watch?v=aL1-lCicXSE&t=2s>

вих обов'язків. Зокрема, це випадки послуго-
вування російською мовою під час прове-
дження сесії та здійснення своїх повноважень
Ладижинським міським головою Вінницької
області В.Коломєйцевим та Нікопольським
міським головою Дніпропетровської області
О.Саюком. За результатами розгляду справ
Уповноваженим було розпочато два заходи
державного контролю за застосуванням дер-
жавної мови органами державної влади та
місцевого самоврядування, юридичними та
фізичними особами.

Зважаючи на збільшення кількості звернень
громадян, додаткова увага була приділена
аналізу перших пленарних засідань сесій
місцевих рад нового скликання, а також ре-
гламентів, що встановлюють порядок їх діяль-
ності.

Пленарні засідання рад перших сесій

У період із 16 листопада по 25 грудня
2020 року було здійснено моніторинг офі-
ційних інтернет-ресурсів (аудіовізуальної
інформації, розміщеної на сайтах, сторінках
в соціальних мережах «Фейсбук», «Ютуб»)
обласних рад. Протягом зазначеного періо-
ду було проведено огляд онлайн-трансляцій
перших – третіх пленарних засідань сесій
22-х обласних рад (Луганська та Донецька
обласні ради на сьогодні не діють). Предме-
том уваги та фіксації були факти використан-
ня в контенті іншої, крім державної, мови го-
ловами та депутатами обласних рад.

За результатами здійснення моніторингу ви-
явлено позитивну тенденцію щодо ведення
засідань сесій державною мовою. У більшості
областей голови та депутати обласних рад
використовують державну мову. Разом з тим,
було виявлено порушення законодавства
про державну мову депутатами Дніпропе-

тровської, Запорізької, Миколаївської, Одесь-
кої, Сумської, Харківської обласних рад.

Також було здійснено вибіркового огляд пер-
ших пленарних засідань сесій місцевих рад
нового скликання південно-східного регіо-
ну. Під час засідань послуговувалися росій-
ською мовою новообрані голови та депута-
ти: Дніпровської, Миколаївської, Одеської,
Харківської, Криворізької (Дніпропетровська
область), Слов'янської (Донецька область),
Маріупольської (Донецька область), Рубіжан-
ської (Луганська область), Бердянської (Запо-
різька область), Мелітопольської (Запорізька
область) міських рад, а також Таїровської се-
лищної ради (Одеська область).

Відзначимо деякі особливості, які були помі-
чені під час моніторингу та огляду засідань
новообраних рад. Непоодиноким є ситуація,
коли голова, додержуючись плану веден-
ня, підготовленого працівниками апарату,
веде засідання державною мовою, проте
власний виступ, звернення та заклики до
депутатів свідомо здійснює російською. Зо-
крема, зазначена особливість властива Ма-
ріупольському міському голові В.Бойченку²⁰,
Дніпровському міському голові Б.Філатову²¹,
Одеському міському голові Г.Труханову²². Та-
кий формат спілкування є не лише порушен-
ням норм мовного законодавства, а й формує
враження, що українською мовою відтворю-
ється процедурно-регламентна, другорядна
інформація, а російська вживається під час
донесення важливих сутнісних та змістовних
речей.

За підсумками огляду сесій можна зроби-
ти висновок, що питання дотримання норм
мовного законодавства суттєво залежить
від позиції голови місцевої ради: він подає
приклад і впливає на інших щодо визначен-
ня мови спілкування. Коли голова, дотриму-
ючись Закону, послуговується українською
мовою, робить зауваження, тоді депутати

Питання
дотримання
норм мовного
законодавства
суттєво
залежить від
позиції голови
місцевої ради:
він подає
приклад
і впливає
на інших щодо
визначення
мови
спілкування

20 <https://www.youtube.com/watch?v=JuXlO8ByW-U>

21 <https://www.youtube.com/watch?v=YpIKlyuw5Dc&t=1264s>

22 <https://www.youtube.com/watch?v=tzTl2AkYVjY>

здебільшого підтримують заданий формат і теж використовують українську під час своїх виступів. І навпаки, коли голова застосовує українську лише під час привітання депутатів і декламує заздалегідь підготовлений виступ російською, тоді в залі серед них збільшується кількість випадків порушення норм мовного законодавства і рідше лунають заклики щодо його дотримання.

Окремо варто наголосити на прикладах грубого порушення законодавства і відвертого ігнорування зауважень щодо використання недержавної мови. Так, депутат Краматорської міської ради Донецької області Ю.Нікулічев, член політичної партії «Партія Шарія», не зважив на озвучені норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та проігнорував зауваження та вимоги виступати українською²³. Депутат Одеської міської ради В.Баранський, член депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя», звернувся з пропозицією внести зміни до регламенту міської ради і зробити робочою мовою не лише українську, а й російську²⁴.

Прикрим і неприпустимим є виконання національного гімну Угорщини частиною обранців Сюртівської сільської об'єднаної територіальної громади (Закарпатська область)²⁵, яке сталося з ініціативи голови на урочистому пленарному засіданні сесії після прийняття присяги депутатами. Також потребує приведення у відповідність до Закону рішення Одеської міської ради від 16.04.2013 № 3297-VI «Про затвердження Положення про символіку міста Одеси і символів Одеського міського голови»²⁶, яким затверджено російськомовну композицію «Пісня про Одесу» з радянської оперети «Біла акація» як гімн

міста та розміщено на сайті Одеської міської ради російською мовою.

Крім того, на сьогодні сільськими, селищними або міськими головами, іншими посадовими особами органів місцевого самоврядування постійно або періодично здійснюється інформування членів територіальних громад про свою діяльність з використанням відеоблогів або ютуб-каналів, під час якого ними часто використовується виключно недержавна мова. Так, принципово російською мовою послуговується Слов'янський міський голова В.Лях під час своїх пресконференцій з питань поточного життя громади²⁷. Також зафіксовано російськомовне звернення до мешканців Рубіжанського міського голови С.Хортіва²⁸ і Дніпровського міського голови Б.Філатова²⁹.

Регламенти новообраних рад

Ще одним об'єктом аналізу були регламенти 22 обласних рад (виняток становили Луганська та Донецька обласні ради) та 37 міських рад (територіальних громад з кількістю населення 75 тис. і більше). Встановлено, що частина локальних нормативних актів, що визначають порядок діяльності органів місцевого самоврядування, не містять чітких положень щодо використання державної мови під час засідань або виконання обов'язків представниками місцевої влади (регламенти 12 місцевих рад, що складає 20,3%). Деякі з них прямо визначають українську мову мовою діяльності ради та її діловодства або опосередковано дають посилання на статтю 10 Конституції України чи Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (регламенти 44 місцевих рад, що складає 74,5%). Разом з тим, рег-

23 <https://www.youtube.com/watch?v=fDDSGNLFjCc>

24 <https://www.youtube.com/watch?v=PW-i9h94DBA>

25 <https://www.facebook.com/2142887112698878/videos/3877143532370461>

26 <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/49946/>

27 <https://www.youtube.com/channel/UCqDiLTVvkJm9QvGZ2jcl9fg/videos>

28 <https://www.youtube.com/watch?v=KOrfC8m5SCo>

29 <https://www.youtube.com/watch?v=RcBb5JDihbY&t=175>

Регламенти деяких новообраних рад не відповідають нормам Закону у частині визначення питання робочої мови

ламенти Бердянської³⁰ та Мелітопольської міських рад³¹ містять норми, які визначають питання робочої мови, спираючись на Закон України «Про засади державної мовної політики», який рішенням Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 року визнаний неконституційним. Регламент Нікопольської міської ради у 2020 році містив норму, яка суперечила частині 1 статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а саме: «На сесіях міської ради може використовуватись українська мова або мова, зрозуміла для всієї територіальної громади міста». Зауважимо, що відповідно до рішення Нікопольської міської ради від 29.01.2021 року за № 79-4/VIII «Про внесення змін до Регламенту Нікопольської міської ради VIII скликання» ця норма була змінена, а робочою мовою Нікопольської міської ради визначена державна мова.

Також 19 листопада 2020 року депутати Ладизинської міської ради 8 скликання затвердили регламент, яким передбачено проведення пленарних засідань рад і засідань постійних комісій ради українською або російською мовами. Проте, після здійснення Уповноваженим заходів державного контролю та відповідного звернення, Ладизинська міська рада рішенням від 23 лютого 2021 року внесла до регламенту зміни, відповідно до яких пленарні засідання Ладизинської міської ради і засідання її постійних комісій проводяться українською мовою.

Нагадуємо, що перед вступом на посаду депутати всіх рівнів складають присягу, тим самим беручи на себе зобов'язання дотримуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників. Таким чином, порушення норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови

як державної» є одночасно порушенням присяги депутата.

Зважаючи на кількість та характер вказаних порушень, на адреси органів місцевого самоврядування було надіслано відповідні рекомендації Уповноваженого щодо дотримання законодавства про державну мову.

Також Уповноваженим із захисту державної мови спільно з Міністерством цифрової трансформації України був проведений вебінар для щонайменше 150 працівників Центрів надання адміністративних послуг з усіх регіонів України. Увагу учасників було зосереджено на основних положеннях законодавства, які стосуються їхньої діяльності, зокрема щодо обов'язку державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання своїх службових обов'язків, вести діловодство, документообіг та звітність державною мовою, використовувати комп'ютерні програми з інтерфейсом українською мовою. У подальшому планується проведення вибіркового моніторингу офіційних інтернет-ресурсів органів місцевого самоврядування.

Підсумовуючи розгляд питання, наводимо дані аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2020 році», оприлюдненого рухом «Простір свободи». Як свідчить дослідження, більшість громадян України (65,5%) підтримують ключові положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і виступають за його подальше втілення в усіх сферах життя³². Проте, незважаючи на законодавче закріплення статусу української мови як державної та підтримку цих норм з боку громадян, має місце свідоме обмеження сфери її застосування з боку окремих чиновників та депутатів усіх рівнів.

Зважаючи на кількість та характер вказаних порушень, на адреси органів місцевого самоврядування було надіслано відповідні рекомендації Уповноваженого щодо дотримання законодавства про державну мову

30 https://bmr.gov.ua/fileadmin/Miska_rada/Normativno-pravova_baza_Berdjanskoji_miskoji_radi/Reglament_BMR_VIII_sklikannja.pdf

31 http://mlt.gov.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=110&Itemid=361

32 Аналітичний огляд «Становище української мови в Україні в 2020 році» <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf>

Найпоширеніші
порушення:
вживання
недержавної
мови під час
проведення
засідань, нарад,
брифінгів,
робочих
зустрічей та
інших публічних
заходів

Аналіз випадків використання російської мови в офіційній сфері вказує на те, що питання дотримання норм мовного законодавства залежить переважно від політичної волі представників органів влади та місцевого самоврядування. Послугування російською під час публічних виступів, брифінгів, засідань та нарад є звичайним проявом політичного популізму, який живиться штучним поділом регіонів за мовною ознакою. Представники органів державної влади та місцевого самоврядування, установ та організацій, які беруть участь у публічному житті країни, однак нехтують нормами мовного законодавства, мають усвідомлювати свою відповідальність за зростання соціальної напруги та сепаратистських настроїв в окремих регіонах. Вживання недержавної мови вищими посадовими особами, державними службовцями та депутатами місцевих рад є проявом дискри-

мінації громадян за мовною ознакою та перешкоджає досягненню визначених Законом завдань щодо утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування та інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності, а також забезпечення застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя та під час здійснення посадовцями представницьких функцій. Наголошуємо, що послугування з боку представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування мовами іншими, ніж державна, під час здійснення своїх повноважень з 16 липня 2022 року стане підставою для притягнення їх до відповідальності і винесення Уповноваженим постанови про накладання штрафів за результатами розгляду справи про порушення норм Закону.

4.2. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СУДОЧИНСТВІ

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» регулює застосування державної мови в судочинстві. Відповідно до статті 14 Закону в судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови.

Однак Закон передбачає, що в судовому процесі може використовуватися інша мова, ніж державна, в порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до статті 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Такі випадки передбачені ст. 29 Кримінального процесуального кодексу, згідно з якою учасники кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, мають право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись, у разі необхідності, послугами перекладача. Також судові рішення надаються сторонам кримінального провадження у перекладі їхньою рідною або іншою мовою, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено цим Кодексом, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Подібні норми також передбачені ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 9 Цивільного про-

цесуального кодексу України, ст. 10 Господарського процесуального кодексу України, ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови було здійснено вибірковий огляд судових рішень (постанови, ухвали, вироби) в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Встановлено, що загалом суди дотримуються вимог законодавства та ухвалюють і оприлюднюють рішення державною мовою.

Разом з тим у 2020 році мала місце низка випадків, коли судовий розгляд і винесення рішень здійснювалися іншою мовою, ніж державна.

Відповідно до статті 14 Закону в судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою

До Уповноваженого із захисту державної мови надійшла скарга адвоката С., який повідомив про складання суддею Солом'янського районного суду м. Києва А.Педенко судового рішення іншою мовою, ніж державна, у кримінальній справі № 760/7688/17 та надав копію вироку. Уповноваженим із захисту державної мови було здійснено процедуру державного контролю. Було з'ясовано, що текст вироку іншою мовою, ніж державна, також розміщено в Єдиному державному реєстрі судових рішень³³.

Зазначене рішення було оскаржено до Київського апеляційного суду, який встановив, що всупереч вимогам закону судовий розгляд був проведений іноземною (російською) мовою, а обвинуваченому, який не володіє державною мовою, не було надано перекладача. Ос-

33 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88470109>

Виявлені
випадки
складення
у 2020 році
вироків та ухвал
іншою мовою,
ніж державна

таточне рішення у справі було складено російською мовою.

Колегія суду встановила, що, провівши судовий розгляд іноземною мовою та склавши цією мовою судове рішення, суд першої інстанції допустив порушення однієї із засад кримінального провадження, зокрема тієї, що регулює мову провадження, що могло перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, а тому зазначені вище порушення КПК України визнані істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону.

Ухвалою Київського апеляційного суду зазначений вирок Солом'янського районного суду скасовано.

За результатом проведення державного контролю Уповноваженим із захисту державної мови встановлено порушення статті 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» суддею Солом'янського районного суду м. Києва А.Педенко, про що складено відповідний акт.

Під час огляду реєстру судових рішень виявлені випадки складення у 2020 році вироків та ухвал у кримінальних справах іншою мо-

вою, ніж державна, а саме російською Сватівським районним судом Луганської області (суддя О.Попова)³⁴, Харківським апеляційним судом (доповідач О.Грошева)³⁵, Запорізьким апеляційним судом³⁶. У резолютивній частині суди посилалися на Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року, який був чинним на час виникнення обставин, що стосувалися суті справи. Однак навіть Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року не передбачав можливості складення слідчих і судових документів іншою мовою, ніж державна.

Уповноважений із захисту державної мови звернувся з листом до Державної судової адміністрації України з проханням забезпечити інформування працівників апаратів судів, а також суддів місцевих та апеляційних судів щодо вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», зокрема статті 14 цього Закону щодо застосування державної мови у судочинстві.

Варто зазначити, що з 16 липня 2022 року набуває чинності стаття 188⁵² Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою передбачено відповідальність за порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у тому числі в судочинстві та діловодстві в судах України, що тягне за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або попередження, якщо порушення вчинено вперше.

34 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93178431>

35 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93771450>

36 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93921495>

4.3. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ, ОРГАНАХ ПРАВОПОРЯДКУ, ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ

Застосування державної мови у Збройних Силах України

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» особи офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом, зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків.

Відповідно до статті 15 Закону мовою нормативних актів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону, є державна мова.

Уповноваженим із захисту державної мови не зафіксовано порушення вимог норм закону щодо мови нормативних актів, документації, діловодства у ЗСУ та інших військових формуваннях. Разом з тим, наявні випадки порушень вимог закону в частині мови статутного спілкування та службової діяльності. Так, у вересні 2020 року до Уповноваженого із захисту державної мови надійшла заява громадянина Є., учасника бойових дій, інваліда III групи зі скаргою на працівників Амур-Нижньодніпровського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військового комісаріату) м. Дніпро. За словами заявника, військовослужбовці центру спілкувалися з ним російською мовою і не реагували на вимогу спілкуватися українською.

Уповноваженим було надіслано до відповідних органів рекомендації щодо застосування державної мови у діяльності Міністерства оборони України, Сухопутних військ Збройних Сил України, Повітряних Сил Збройних Сил України, Військово-Морських Сил Збройних Сил України, Десантно-штурмових військ Збройних Сил України, Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, військових ліцеїв, підприємств, установ та організацій, які належать до сфери управління Міністерства оборони України.

За інформацією, наданою Міністерством оборони України у листі від 15.03.2021 № 220/1660, 24 листопада 2020 року до всього особового складу Збройних Сил України було доведено рекомендації Уповноваженого із захисту державної мови щодо неухильного дотримання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Застосування державної мови в органах правопорядку, інших військових формуваннях та державних органах з правоохоронними функціями

Відповідно до статті 16 Закону мовою нормативних актів, документації, діловодства, службової діяльності та спілкування з гро-

Відповідно до статті 15 Закону мовою нормативних актів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону, є державна мова

Найпоширеніші порушення: використання іншої мови ніж державна при спілкуванні з громадянами, службовій діяльності, складанні документів

РОЗДІЛ 4

мадянами України в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями є державна мова.

З особою, яка не розуміє державної мови, працівник органу правопорядку, розвідувального органу, державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями може спілкуватися мовою, прийнятною для сторін, а також за допомогою перекладача.

За інформацією, наданою Міністерством внутрішніх справ України, в Міністерстві, Головному сервісному центрі МВС, Національній гвардії України, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери його управління, центральних органах виконавчої влади дотримуються вимог пункту 17 Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 55 (із змінами), відповідно до яких установи здійснюють діловодство державною мовою. Документи складаються державною мовою, крім випадків, передбачених законодавством про мови в Україні.

Рекомендації Уповноваженого із захисту державної мови щодо норм Закону, які стосуються обов'язкового застосування державної мови в діяльності органів державної влади, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності та у відповідних сферах, доведено працівникам МВС, Головного сервісного центру МВС, у тому числі відокремлених структурних підрозділів – регіональних сервісних центрів ГСЦ МВС (філій ГСЦ МВС) та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Міністром внутрішніх справ.

Міністерство внутрішніх справ України вживає заходів щодо підвищення рівня володіння державною мовою працівниками та службовцями МВС та центральних органів

виконавчої влади. Так, в Українській школі урядування Національного агентства України з питань державної служби працівники та службовці МВС, центральних органів виконавчої влади у 2020 році проходили дистанційно-очні навчання з підвищення рівня володіння державною мовою, зокрема за короткостроковою програмою «Ділова українська мова в публічному управлінні» та за практичним курсом української мови (за новою редакцією українського правопису).

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 року № 1585-р «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», з метою підвищення рівня професійної підготовленості поліцейських органів (підрозділів) Національної поліції, упродовж 2021 навчального року передбачено додаткове вивчення української мови в системі службової підготовки.

У систему бойової підготовки особового складу Національної гвардії України було інтегровано новий предмет «Національно-патріотична підготовка», одним із завдань якого є пропагування та популяризація української мови.

Разом із тим, на практиці поширені випадки порушення правоохоронцями норми Закону в частині спілкування з громадянами України, службової діяльності і навіть складання документів. Такі факти підтверджуються рішеннями судів. Наведемо кілька прикладів.

Приморський районний суд м. Маріуполь Донецької області у справі № 266/6210/19 встановив, що 01 жовтня 2019 року водія ОСОБА_1 зупинили працівники поліції за порушення ч.1 ст. 130 КУпАП. Досліджуючи відеозапис події, суд встановив, що працівники поліції здійснювали спілкування з ОСОБА_1 російською мовою. Також російською мовою ОСОБА_1 було роз'яснено її права. Згідно з рішенням суду в діях працівників по-

ліції наявні порушення норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інших законів. На думку суду, порушення при складанні протоколу є істотними та такими, що не дають законних підстав встановити у діях ОСОБА_1 складу правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП України.

У справі 522/15622/20 встановлено, що на розгляд Приморського районного суду м. Одеса від Приморського ВП у м. Одесі ГУНП в Одеській області надійшов протокол про притягнення до адміністративної відповідальності, який наполовину складений російською мовою.

У справі № 263/385/20 встановлено, що на розгляд Жовтневого районного суду м. Маріуполь Донецької області надійшли матеріали Центрального відділу поліції ГУНП в Донецькій області про притягнення до адміністративної відповідальності, в якій протокол про адміністративне правопорушення складений російською мовою.

Протоколи, оформлені іншою мовою, ніж державна, суди повертають на доопрацювання.

Застосування державної мови під час перетину державного кордону

Відповідно до статті 17 Закону під час перетину громадянами України державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою. Під час перетину державного кордону України іноземцями або особами без громадянства прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою або іншою мовою, якою володіє посадова чи службова особа, яка здійснює контроль.

За інформацією, наданою Міністерством внутрішніх справ України, співробітники Державної прикордонної служби України використовують державну мову під час здійснення прикордонного контролю, у пунктах пропуску через державний кордон до осіб, які перетинають державний кордон.

Однак у відкритих джерелах зафіксовано непоодинокі випадки спілкування працівників Державної прикордонної служби України та Державної митної служби України з громадянами, які перетинають кордон, зокрема під час перетину адміністративної межі з тимчасово окупованою АР Крим, недержавною мовою.

Як приклад можна навести публікацію «Радіо Свобода», в якій громадянин України Олексій, який мешкає на тимчасово окупованій території, в інтерв'ю стверджує, що українські митники розмовляють з ним російською мовою, хоча він сам звертався до них українською.³⁷

Припускаємо, що незначна кількість повідомлень про порушення Закону в війську та з боку працівників правоохоронних структур, які надійшли у 2020 році до Уповноваженого, обумовлена насамперед тим, що прийом скарг та звернень Секретаріатом розпочався фактично у жовтні, а обізнаність громадян про можливості захисту своїх мовних прав у 2020 році ще була доволі низькою. Це, зокрема, підтверджується практикою у першому кварталі 2021 року, яка засвідчила наявність проблем з дотриманням норм Закону насамперед у поліції. Такі випадки є предметом детального вивчення та реагування з боку Уповноваженого та будуть описані уже в звіті за 2021 рік.

37 <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-peretyn-adminikordonu/30987474.html>

4.4. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИБОРІВ

Стаття 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає державну мову як таку, що є мовою виборів, референдумів, діяльності комісій, виборчої документації, документації референдумів, викладу бюлетенів, передвиборної агітації, у тому числі матеріалів політичної реклами, яка розповсюджується на телебаченні, радіо, в Інтернеті й друкованим способом. Відповідні норми містяться також у Виборчому кодексі України, Законі України «Про Центральну виборчу комісію», постановах Центральної виборчої комісії.

У 2020 році відбулися вибори депутатів місцевих рад, міських, селищних та сільських голів. Виборча кампанія мала низку особливостей, відбувалася на новій територіальній основі та за новим виборчим законодавством. Децентралізація, перерозподіл повноважень та зростання політичної ваги органів місцевого самоврядування сприяли запеклій боротьбі між суб'єктами виборчого процесу, які намагалися в різний спосіб бути почутими. Традиційно одним із інструментів цієї передвиборної боротьби стало «мовне» питання.

Мова діяльності виборчих комісій, виборчої документації та бюлетенів для голосування

Відповідно до абзацу другого частини першої статті 14 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» мова звернень до Центральної виборчої комісії та їх розгляду визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», і, відповідно, це є державна мова. Норми Виборчого кодексу України містять вимогу обов'язкового володіння українською мовою для секретаря виборчої комісії (частина

шоста статті 34). Також згідно з пунктом 5 абзацу другого частини другої статті 84, пункту 5 частини п'ятої статті 140, пункту 5 частини десятої статті 203 Кодексу у поданні стосовно кандидатур до складу виборчих комісій обов'язково мають міститися відомості про володіння державною мовою. Проте норми виборчого законодавства не містять положень щодо необхідності засвідчення даного факту – перелік документів, які додаються до подання щодо кандидатур до складу виборчих комісій, не передбачає надання відповідних підтвердних дипломів або сертифікатів.

За результатами огляду записів засідань Центральної виборчої комісії, її рішень, протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки голосування, які містяться у відкритому доступі на сайті Центральної виборчої комісії, встановлено, що мовою актів, діловодства і документообігу виборчих комісій на місцевих виборах у 2020 році була державна мова. Варто зауважити, що Центральна виборча комісія протягом виборчого процесу здійснювала постійний методичний супровід діяльності комісій нижчого рівня, надаючи їм відповідні форми та зразки документації, що від початку спонукало територіальні виборчі комісії до послуговування в діловодстві українською мовою.

Разом з тим, зафіксовані випадки ведення засідання територіальних виборчих комісій східних і південних регіонів країни російською мовою. Зокрема, під час засідання Маріупольської територіальної виборчої комісії голова поставив на голосування питання мови спілкування під час засідання – російська чи українська (визначившись на користь російської)³⁸, чим прямо порушив вимоги частини першої статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної». До того ж на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення щодо обслуговування виборців російською мовою членами комісії дільничної виборчої комісії міста Харкова під час проведення голосування на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року.

Виборчий кодекс України, як і Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», звертає увагу на текст виборчого бюлетеня, який відповідно до частини п'ятої статті 114, абзацу четвертого частини другої статті 168, частини третьої статті 240 Кодексу має бути надрукований державною мовою. Ця норма знайшла своє відображення у постанові Центральної виборчої комісії від 24 вересня 2020 року № 295 «Про затвердження форми та кольору виборчих бюлетенів з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів». Чітке унормування даного питання в межах Виборчого кодексу України та зазначеної вище постанови обмежили можливі випадки викладу тексту бюлетеня недержавною мовою.

Мова передвиборної агітації

Під час процесу виборів мова передвиборної агітації (у т.ч. політичної реклами, яка є однією з форм передвиборної агітації) регулюється частиною першою статті 6 Закону України «Про рекламу» та частиною четвертою статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Згідно з цими двома нормами мовою політичної реклами і передвиборної агітації повинна бути державна мова. У той самий час частина п'ята статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» допускає поширення в окремих населених пунктах матеріалів передвиборної агітації, виконаних державною мовою та дубльованих мовами відповідних

корінних народів, національних меншин України в порядку і на умовах, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

Під час здійснення передвиборної агітації з боку суб'єктів виборчого процесу були зафіксовані випадки порушення вимог Закону, а саме під час проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями, розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами, трансляції реклами на телебаченні, у мережі Інтернет тощо. Зокрема, до Уповноваженого звернулися громадяни та представники організацій зі спостереження за місцевими виборами щодо політичної реклами недержавною мовою, що була розміщена на об'єктах зовнішньої реклами (білборди, сітілайти, лайтбокси). Згідно з інформацією, яка містилася у зверненнях, агітація за окремих кандидатів та політичних партій російською мовою на носіях зовнішньої реклами здійснювалася в таких населених пунктах:

- м. Слов'янськ Донецької області (реклама кандидати на посаду Слов'янського міського голови від політичної партії «Партія миру та розвитку» Н.Штепи);
- м. Мирноград Донецької області (реклама кандидати на посаду Мирноградського міського голови від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» Л.Ревви);
- м. Чугуїв Харківської області (реклама кандидата на посаду Чугуївського міського голови від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» Р.Овчаренка).

У зв'язку з цим Уповноважений звернувся до Національної поліції з проханням вжити заходів щодо доведення роз'яснення виробникам та розповсюджувачам реклами щодо неприпустимості розміщення політичної реклами недержавною мовою, що є порушенням Закону України «Про рекламу» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Також до Центральної виборчої

Найпоширенішими на місцевих виборах були порушення вимог Закону в частині проведення передвиборної агітації, а саме: під час зустрічей з виборцями, поширення агітаційних матеріалів та трансляції політичної реклами, зокрема в мережі Інтернет

комісії був направлений лист Уповноваженого з проханням довести до відома учасників виборчого процесу роз'яснення та рекомендації щодо необхідності виконання вимог законодавства в частині обов'язкового застосування державної мови в передвиборній агітації.

Також порушення виборчого законодавства в частині трансляції реклами були зафіксовані Національною радою України з питань телебачення та радіомовлення³⁹. Так, в ефірі КП «ТРК «Мелітополь» Мелітопольської міської ради Запорізької області відбулася трансляція політичної реклами політичної партії «Команда Сергія Мінька» недержавною мовою (російською з україномовним титруванням), що є ознакою порушення вимог частини першої статті 6 Закону України «Про рекламу» та частини четвертої статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Ліцензіату призначено позапланову перевірку.

Непоодинокими є випадки використання кандидатами недержавної мови у своїй агітації під час зустрічей з виборцями. Російською послуговувалися як кандидати-самовисуванці (кандидат на посаду Теплодарського міського голови О.Чуйко (Одеська область)⁴⁰, кандидат на посаду Юженського міського голови А.Котляр (Одеська область)⁴¹), так і представники таких політичних партій, як «Опозиційна платформа – За життя» (кандидат у депутати Чорноморської міської ради Ю.Бузько (Одеська область)⁴², кандидат на посаду Дніпрорудненського міського голови Є.Матвеев (Запорізька область)⁴³); «Партія

Шарія» (кандидат у депутати Миколаївської міської ради Т.Кравчук (Миколаївська область)⁴⁴); політичної партії «Порядок» (кандидат у депутати Мирноградської міської ради О.Брикалов (Донецька область)⁴⁵), політичної партії «Довіряй ділам» (зустріч однодумців з лідерами політичної партії у місті Білгород-Дністровський (Одеська область)⁴⁶).

Зафіксовані також випадки трансляції політичної реклами недержавною мовою на базі відеохостингу «Ютуб». Так, на ютуб-каналі Донецького регіонального осередку Всеукраїнської громадської організації «Громадська мережа «Опора» розміщені відео⁴⁷, що засвідчують подання політичної реклами в мережі Інтернет російською мовою такими кандидатами, як В.Лях (кандидат на посаду Слов'янського міського голови від політичної партії «Опозиційний блок» (Донецька область)), П.Придворов (кандидат на посаду Слов'янського міського голови від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» (Донецька область)) та Н.Штепа (кандидатка в депутати Слов'янської міської ради від політичної партії «Партія миру та розвитку» (Донецька область)). Російською мовою подана і політична реклама кандидата на посаду Одеського міського голови Є.Червоненка, яка розміщена на Ютуб-каналі політичної партії «Наш край»⁴⁸.

Крім цього, у розпал передвиборчої кампанії на ютуб-каналі було розміщено відео з кандидатом на посаду Солотвинського селищного голови (Закарпатська область) В.Йовдієм, який надає інтерв'ю щодо актуальних питань

39 Звіт про дотримання телерадіоорганізаціями визначеного законодавством порядку мовлення під час виборчої кампанії з виборів депутатів сільських, селищних, міських рад і сільських, селищних, міських голів відповідних територіальних громад у 2020 році. <https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-zatverdyla-zvit-pro-rezultaty-naglyadu-za-media-pid-chas-vysvitlennya-mistsevyh-vyboriv-2020-roku/>

40 <https://www.youtube.com/watch?v=Dh2vkeFTYHw&t=473s>

41 <https://www.youtube.com/watch?v=hckq2OpREsA&t=21s>

42 <https://www.youtube.com/watch?v=sIF-a29HLRM>

43 <https://www.youtube.com/watch?v=ZEhdPULEZbw>

44 https://www.youtube.com/watch?v=H58G_2AEpoo

45 <https://www.youtube.com/watch?v=-4IJ-8vAzFs>

46 https://www.youtube.com/watch?v=vGDX_zeEi3s

47 https://www.youtube.com/channel/UCnLnaf_DczSynCLxt3WeYIA

48 <https://www.youtube.com/c/%D0%9D%D0%90%D0%A8%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%99/videos>

Солотвинської селищної громади, що містить ознаки передвиборної агітації⁴⁹, до того ж румунською мовою. Також у жовтні 2020 року Державний секретар Угорщини з питань національної політики Янош Арпад Потапі під час візиту до Закарпаття провів агітацію на користь політичної партії «КМКС «Партія угорців України», про що на своїй сторінці повідомила Всеукраїнська громадська організація «Громадська мережа «Опора»⁵⁰. Залишаючи поза увагою те, що пунктом 1 частини першої статті 57 Виборчого кодексу прямо заборонена участь у передвиборній агітації іноземцям та особам без громадянства, зауважимо, що на сторінках у Фейсбук та на сайті партії «КМКС «Партія угорців України» відповідні агітаційні матеріали розміщені виключно угорською мовою.

Враховуючи зростання ролі і впливу передвиборної агітації і реклами в онлайн-просторі, постає необхідність правового врегулювання цього питання. Адже норми чинних законодавчих актів не надають достатніх інструментів для ефективного запобігання подібних порушень з боку суб'єктів виборчого процесу, які спекулюють на мовній та етнічній «специфіці» регіону під час агітації в мережі Інтернет. Зокрема, доцільно визначити регулятора з чітким переліком повноважень та інструментів для ефективного контролю за здійсненням агітації та інформуванням за допомогою онлайн-платформ. Важливо також спільно із власниками та операторами інтернет-платформ та соціальних мереж напрацювати можливі інструменти, які би дозволяли забезпечувати дотримання законодавства про державну мову у сфері реклами, у т.ч. політичної, та ведення передвиборної агітації.

ми, у т.ч. політичної, та ведення передвиборної агітації.

Чинне мовне та виборче законодавство також містить норми, які покликані забезпечити інклюзивність виборчого процесу. Серед іншого, інформація про вибори (матеріали передвиборної агітації з використанням електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації) для виборців з вадами слуху має надаватися в адаптованому форматі – титруватися та/або перекладатися на українську жестову мову. Згідно з частиною сьомою статті 55 Виборчого кодексу України дотримання вимог закону щодо доступності матеріалів передвиборної агітації для людей з інвалідністю має відбуватися з урахуванням вимог, встановлених Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення. Під час виборчого процесу Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення звертала увагу ліцензіатів та наголошувала на необхідності виконання норм чинного законодавства. Разом з тим, у повідомленні вказувався той факт, що «чинним медійним законодавством не передбачено повноваження регулятора щодо здійснення нагляду за діяльністю телерадіоорганізацій у контексті вимог до програм, які перекладаються на жестову мову або супроводжуються субтитруванням»⁵¹. Відсутність відповідних контролюючих функцій вплинуло на ефективність та дієвість цього правового регулювання. Як зазначено у звіті Національного демократичного інституту, «...захисники прав людей з інвалідністю відзначили брак агітаційних матеріалів у доступних форматах»⁵².

49 <https://www.youtube.com/watch?v=ACP8Q2sCxuU>

50 На Закарпатті Держсекретар Угорщини агітував за одну з партій – ОПОРА звернулася до МЗС з інформацією щодо порушення. https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21504-na-zakarpatti-derzhsekreter-ugorshchini-agituvav-za-odnu-z-partii-opora-zvernulas-do-mzs-shchodo-porushennia

51 Повідомлення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення. <https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-nagaduye-movnykam-pro-neobhidnist-tytruvannya-ta-abo-perekladu-na-ukrayinsku-zhestovu-movu-materialiv-peredvybornoyi-agitatsiyi/>

52 «Спостереження за виборами в Україні» НДІ, 30 жовтня 2020 року. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/ndi-ukraine-local-elections-statement-october-2020-ukr-final_v2.pdf

Окремо варто згадати ініціативу Президента України Володимира Зеленського щодо проведення всенародного опитування в день голосування на місцевих виборах 25 жовтня, яке складалося з п'яти питань. Не заглиблюючись у питання можливого порушення ключових вимог виборчого законодавства, зауважимо, що під час проведення цього опитування з боку інтерв'юерів спостерігалися непоодинокі випадки застосування російської мови у спілкуванні з респондентами.

Підсумовуючи питання застосування державної мови під час здійснення передвиборної агітації на місцевих виборах у 2020 році, варто зазначити, що єдиним засобом комунікації із виборцями, який відповідав вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», були передвиборні програми організацій партій, які висували списки кандидатів до місцевих рад. Аналіз передвиборних програм на сайті Центральної виборчої комісії засвідчив: всі програми викладені українською мовою, що відповідно до пункту 4 частини першої статті 222 Виборчого кодексу України є умовою реєстрації кандидатів у депутати місцевих рад.

Результати моніторингу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення України, Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови, спостережень громадських організацій засвідчили, що найпоширенішими на місцевих виборах були порушення вимог Закону в частині проведення передвиборної агітації, а саме: під час зустрічей з виборцями, поширення агітаційних матеріалів та трансляції політичної реклами, зокрема в мережі Інтернет. Особливу увагу потрібно звернути на проблему санкцій, що існують у законодавстві для порушників, які проводять агітацію недержавною мовою. Їх незначний характер не може слугувати запобіжником від порушення норм Закону. Для забезпечення дотримання законодавства у сфері виборів та референдумів важливо мати у своєму розпорядженні чіткі та дієві інструменти впливу: від попередження до суттєвих штрафів, скасування реєстрації кандидата, припинення повноважень члена виборчої комісії з підстав системного або одноразового грубого порушення ним законодавства України в частині застосування української мови як державної.

4.5. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Відповідно до статті 20 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, ніж державна, крім випадків:

- а) обслуговування споживачів та інших клієнтів, які є іноземцями чи особами без громадянства;
- б) створення юридичних, технічних, інформаційно-рекламних текстів та інших повідомлень і документів (у тому числі усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи і посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій.

Відповідно до Закону трудові договори в Україні укладаються державною мовою, що не перешкоджає використовувати сторонам трудового договору його переклад.

Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, є Державна служба України з питань праці.

Державна служба України з питань праці проінформувала Уповноваженого із захисту державної мови, що у 2020 році до органу не надходили скарги громадян щодо примусового використання під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншої мови, ніж державна,

укладання трудових договорів іншою мовою, ніж державна. Заходи державного нагляду (контролю) з вищенаведених питань Державною службою з питань праці не проводилися.

До Уповноваженого із захисту державної мови у 2020 році також не надходило скарг щодо порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у сфері трудових відносин.

Разом з тим, не виключаємо, що такі порушення мають місце, а відсутність скарг до органів державної влади пов'язана з небажанням громадян створювати конфліктні ситуації з працедавцем або з незнанням своїх прав.

Для більш детального аналізу цієї сфери є доцільним включити питання щодо порушення мовних прав у трудових відносинах до загальнонаціонального соціологічного дослідження під час вивчення громадської думки щодо мовних практик в Україні.

З метою забезпечення дотримання мовних прав громадян рекомендуємо Міністерству культури та інформаційної політики України провести роз'яснювальну кампанію щодо права громадян не використовувати іншу мову, ніж державна, у трудових відносинах, крім випадків, передбачених Законом, звертаючи при цьому увагу громадян на можливість у випадку порушень норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» оскаржувати дії працедавця до Уповноваженого із захисту державної мови.

«Ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, ніж державна, крім випадків передбачених Законом.»

ст. 20 Закону

4.6. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОСВІТИ

Відповідно до статті 7 Закону України «Про освіту» мовою освітнього процесу є державна мова

Міністерство освіти і науки звертає увагу, що державна мова має використовуватися під час занять, у спілкуванні вчителів із учнями та між собою

Ухвалення у 2017 році Закону України «Про освіту» стало важливим кроком в утвердженні української мови в освітньому просторі. Вперше на законодавчому рівні було закріплено положення про те, що мовою освітнього процесу є державна мова. Прийняття цього Закону супроводжувалося політичними маніпуляціями щодо обмеження прав національних меншин та, згодом, спробами скасувати Закон. Крапку у цій дискусії поставив Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 16.07.2019 № 10-р/2019 підтвердив конституційність Закону України «Про освіту».

Конституційний Суд України дійшов висновку, що Закон створює законодавчі передумови для ефективного функціонування і розвитку державної мови, можливості використання української мови в усіх сферах суспільного життя, у яких вона має бути обов'язковим засобом спілкування. Відповідно до цих законодавчих положень українська мова утверджується в конституційному статусі державної мови в Україні, що узгоджується зі статтею 10 Конституції України.

На переконання Конституційного Суду України, ухваливши Закон, держава створила умови для повноцінної реалізації відповідних прав національних меншин, у тому числі корінних народів України, вивчати рідну мову, а також отримувати освіту державною мовою незалежно від походження. У такий спосіб забезпечується рівність кожної особи у реалізації вказаних прав незалежно від національності та мови спілкування⁵³.

«У Законі не лише відтворюється зміст і обсяг конституційного права на освіту мовою відповідної національної меншини, яке визначено у частині п'ятій статті 53 Конституції України, а й передбачається його реалізація у двох формах: навчання рідною мовою

(дошкільна і початкова) та вивчення рідної мови (на всіх рівнях загальної середньої освіти)», – зазначається у Рішенні Суду.

На сьогодні положення щодо державної мови як мови освітнього процесу закріплено у статті 48 Закону України «Про вищу освіту», статті 46 Закону України «Про фахову передвищу освіту», статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту» та в інших нормативних актах.

Відповідно до законодавства держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, є Міністерство освіти і науки України. Міністерство окрім своїх безпосередніх повноважень проводить роз'яснювальну роботу щодо використання державної мови в межах освітнього процесу. Зокрема, відповідні рекомендації надані в листах МОН від 01.02.2018 № 1/9-74 «Щодо застосування української мови в освітній галузі» та від 17.09.2019 № 1-9-581 «Про застосування державної мови в освітньому процесі», направлених до керівників навчальних закладів та керівників органів управління у сфері освіти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

У цих листах Міністерство звертає увагу на те, що державна мова повинна використовуватися в межах освітнього процесу, під час проведення навчальних занять (крім занять із навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладають-

ся іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин), у спілкуванні вчителів, викладачів, іншого персоналу закладів освіти як зі здобувачами освіти (вихованцями), так і між собою. Під час організації освітнього процесу незалежно від його форми (урок, лекція, практичне, семінарське заняття, гурткова робота тощо) необхідно використовувати навчальні матеріали, підготовлені державною мовою (крім занять з навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин).

Дошкільна освіта

За даними Інституту освітньої аналітики, в Україні у 2020 році налічувалося 15 319 закладів дошкільної освіти. З них з українською мовою навчання – 14 839, російською – 110, угорською – 78, румунською – 60, молдовською – 12, англійською – 3. При цьому питома вага дітей, які навчаються українською мовою у дошкільних навчальних закладах, складає 97,92%. Найбільша кількість закладів, які здійснюють виховання мовами національних меншин, налічується в таких областях:

- Одеська та Харківська (відповідно 49 та 29 закладів з російською мовою навчання);
- Закарпатська (78 закладів з угорською мовою навчання);
- Чернівецька (59 закладів з румунською мовою навчання).

Попри позитивні дані офіційної статистики, на практиці мають місце випадки, коли фактично виховний процес в дошкільних навчальних закладах здійснюється іншою мовою, ніж державна.

Окремим питанням є діяльність приватних дитячих садочків. Так, у 2020 році широкого резонансу набув випадок у м. Дніпро, коли керівництво приватного закладу відмовилося використовувати у виховному процесі українську мову з аргументацією, що нібито українська мова дітям не потрібна, а «мовою еліти є російська»⁵⁴. При цьому, як виявилось, заклад не має ліцензії на провадження освітньої діяльності. Такі випадки є непоодинокими, що свідчить про необхідність посилення контролю за діяльністю таких суб'єктів господарювання не лише в частині дотримання законодавства про мову, а й в частині здійснення ліцензованої господарської діяльності.

Загальна середня освіта

У 2020 році був прийнятий Закон України «Про повну загальну середню освіту». Частиною першою статті 5 цього Закону визначено, що мовою освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти є державна мова.

Однак у багатьох закладах освіти з українською мовою навчання, особливо на Сході та Півдні України, освітній процес, зокрема в позаурочний час, все ще здійснюється російською мовою. Навіть у Києві, згідно з даними, наведеними в дослідженні О.Данилевської «Мовна ситуація в українській шкільній освіті на початку XXI століття» (2020)⁵⁵, на уроках 4% учителів часто, а 55% зрідка використовують російську мову замість української. На позашкільних заходах російську використовують часто 26% учителів, зрідка – 45%.

Ці факти знаходять своє підтвердження у зверненнях громадян, які надходять на адресу Уповноваженого із захисту державної мови, а також за результатами заходів державного контролю.

Питома вага дітей, які навчаються українською мовою у дошкільних навчальних закладах, складає 97,92%

⁵⁴ <https://www.5.ua/regiony/ukrainska-ditiam-ne-potribna-podrobytsi-movnoho-skandalu-u-pryvatnomu-dytsadku-na-dnipropetrovshchyni-232995.html>

⁵⁵ https://chtyvo.org.ua/authors/Danylevska_Oksana/Movna_sytuatsiia_v_ukrainskii_shkilnii_osviti_na_pochatku_KhKhL_stolittia/

Уповноважений здійснив державний контроль за застосуванням державної мови комунальним закладом «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради. Під час здійснення контролю виявлено, що акти, які регулюють діяльність закладу освіти, видані іншою мовою, ніж державна. Це, зокрема, накази щодо продовження карантину, які мають реквізити (дату і номер), оформлені на бланках закладу, за підписом директора школи та розміщені для загального ознайомлення на сайті закладу⁵⁶.

Також іншою мовою, ніж державна, видано та оприлюднено плани роботи закладу на вересень та листопад 2020 року⁵⁷.

Окрім того, зафіксовано застосування іншої мови, ніж державна, директором закладу під час проведення свята Першого дзвінка 2020/2021 року⁵⁸.

За результатами здійснення державного контролю встановлено наявність фактів порушення положень частини п'ятої статті 13 та частини першої статті 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Комунальним закладом «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної» особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням державною мовою.

Упродовж 2016–2018 років в Україні спостерігався низький рівень володіння державною мовою дітьми – представниками національних меншин, на що неодноразово звертало увагу Міністерство освіти і науки України⁵⁹. Це підтверджується, зокрема, результатами зовнішнього незалежного оцінювання. Наприклад, за офіційною статистикою Українського центру оцінювання якості освіти, у 2016 році 55% випускників шкіл з румунською мовою навчання і 62% випускників шкіл з угорською мовою навчання не склали зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури, у тому числі 75% випускників з Берегівського району Закарпатської області, де компактно проживає угорська громада. При цьому в одному із закладів загальної середньої освіти з угорською мовою навчання Берегівського району 100% випускників не склали зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури. У 2017 році не подолали порогу під час складання зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 62,87% випускників Берегівського району та 33,84% – м. Берегове, тоді як відповідний показник по Україні складав 7,56%. У 2018 році не склали зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури

56 <http://sgt.ks.ua/приказы-о-приостановке-образователь/>

57 <http://sgt.ks.ua/category/план-роботи/план-роботи-на-місяць/>

58 <http://sgt.ks.ua/перший-дзвоник-в-школі-гуманітарної-п/>

59 <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-04-13-liliya-grinevich-u-rozvitku-movnoyi-osviti-v-ukrayini-e-tri-osnovni-napryamki>

68,27% випускників Берегівського району та 38,41% – м. Берегове (при відповідному показнику по Україні 14,51%).

Така ситуація призводить до порушення конституційних прав дітей – представників національних меншин на вступ до закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти України на конкурсних засадах. Дискримінаційне позбавлення цих випускників можливості продовжувати навчання, у свою чергу, унеможлиблює в подальшому їхній вступ, наприклад, на державну чи військову службу або зайняття ними інших важливих посад в органах місцевого самоврядування, державної влади тощо.

Вирішення цієї проблеми потребувало законодавчого врегулювання, що знайшло своє відображення в Законі України «Про освіту», а також у Законі України «Про повну загальну середню освіту», відповідно до статті 5 якого особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, та реалізують право на навчання відповідними мовами в державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти, здобувають:

- базову середню освіту державною мовою в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу у 5 класі із щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі);
- профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60 відсотків річного обсягу навчального часу.

З 1 вересня 2020 року почала застосовуватися норма, згідно з якою особи, які належать до інших національних меншин України, здобувають у державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти базову та профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу.

Зазначимо, що у 2020 році до порядку денного Верховної Ради України був включений законопроект № 2362 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державною мовою в закладах освіти», яким передбачалося відтермінування переходу 5–11 класів на українську мову навчання до 2023 року. Уповноважений із захисту державної мови, Міністерство освіти і науки України, громадські організації виступили з принциповою критикою цього законопроекту, і згодом він був знятий з розгляду.

За даними Інституту освітньої аналітики⁶⁰, у 2020 році діяло 14486 закладів загальної середньої освіти, в яких навчаються 4072704 учні. З них 13611 закладів – з українською мовою викладання, в яких навчається 3729351 учень. У порівнянні з 2019 роком кількість учнів, які навчалися у школах з українською мовою викладання, збільшилася на 208975 осіб. При цьому у 2020 році кількість 1–4 класів з українською мовою викладання збільшилася на 1700, 5–9 – на 6171, 10–12 класів – на 794 у порівнянні з 2019 роком.

Водночас у 2020 році кількість учнів, які навчаються російською мовою, зменшилася на 150479 осіб, а кількість закладів – на 21223 у порівнянні із 2019 роком. При цьому в Харківській та Запорізькій областях залишається найбільша кількість учнів 5–9 класів, які навчаються російською мовою (1150 та 494 осіб відповідно). Така статистика може свідчити про порушення вимог законодавства, оскільки навчання російською мовою здійснюється не лише для представників російської національної меншини, але й для українців.

У 2020 році Уповноваженим із захисту державної мови фіксувалися порушення законодавства у школах, які формально перейшли на українську мову викладання, проте навчання в яких фактично здійснювалося російською мовою.

За офіційною статистикою Українського центру оцінювання якості освіти, у 2016 році 55% випускників шкіл з румунською мовою навчання і 62% випускників шкіл з угорською мовою навчання не склали зовнішнього оцінювання з української мови та літератури

60 https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/BYULETEN-MOVI-NAVCHANNYA_2020-2021_compressed.pdf

До Уповноваженого із захисту державної мови звернулася мешканка Кривого Рогу К. зі скаргою на порушення законодавства у Криворізькій загальноосвітній спеціалізованій школі I–III ступенів № 4 з поглибленим вивченням іноземних мов, яка раніше була з російською мовою викладання. Вона повідомила, що незважаючи на офіційний перехід мови навчання з російської на українську мову, на практиці до 90% предметів викладаються російською мовою. Це призводить до порушення права її дитини на отримання освіти державною мовою.

Чинним законодавством передбачено, що з 1 вересня 2020 року навчання для учнів починаючи з 5 класу здійснюється в обсязі не менше як 80% навчального часу державною мовою.

Уповноважений із захисту державної мови звернувся до Виконавчого комітету Криворізької міської ради з проханням провести перевірку зазначених фактів та вжити заходів для усунення порушень законодавства.

За результатами звернення директора КЗСШ № 4 вказано на недостатній контроль за виконанням працівниками закладу Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Департаменту освіти і науки Криворізької міської ради доручено посилити контроль за неухильним виконанням законодавства про державну мову серед закладів освіти міста.

Однією із суттєвих перешкод для переходу навчальних закладів на українську мову викладання стало недостатнє забезпечення їх підручниками. Так, у вересні 2020 року Міністерство освіти і науки України повідомляло про проблеми із забезпеченням шкіл підручниками для 6, 8 та 9 класів.

До Уповноваженого із захисту державної мови надходили звернення громадян щодо порушення прав їхніх дітей на отримання загальної середньої освіти державною мовою у зв'язку з відсутністю підручників українською мовою. Як приклад можна навести скаргу про те, що учні 5 класу Запорізької ЗЗСО № 32 на початку 2020/2021 навчального року отримали підручники російською мовою, хоча школа мала перейти на українську мову навчання. Уповноваженим із захисту державної мови було направлено звернення до Департаменту освіти і науки Запорізької міської ради. У своїй відповіді Департамент підтвердив наявність проблеми із забезпеченнями підручниками українською мовою. На листопад 2020 року забезпечення підручниками у ЗЗСО № 32 становило у 5-х класах – 49,8%, 6-х – 31%, 7-х – 49,5%, 8-х – 47%, 10-х – 80%, 11 класах – 100%.

Оскільки проблема мала загальнодержавний характер, то для вирішення питання було необхідним внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 року № 41 «Про затвердження порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників», що надало б можливість забезпечити учнів 6-х класів українськими підручниками та виконати перерозподіл підручників в інших класах.

За інформацією Міністерства освіти і науки, такий проєкт змін до постанови було підготовлено ще в лютому 2020 року. Однак тоді він не був погоджений іншими органами виконавчої влади і, відповідно, не був переданий на затвердження Урядом. Відповідні

зміни до постанови були прийняті Кабінетом Міністрів України лише 13 жовтня 2020 року.

За інформацію, наданою Міністерством освіти і науки, у 2020 році за кошти державного бюджету здійснено додаткове видання підручників українською мовою для учнів 6 та 7 класів закладів загальної середньої освіти. Крім того, МОН надав можливість усім областям визначити потребу в підручниках для 6 класу та в повному обсязі забезпечити учнів за рахунок навчальної літератури, виданої свого часу для закладів освіти Донецької області, що знаходяться на непідконтрольній території. Цією можливістю скористалися 16 областей та м. Київ. У регіони надійшло 139336 примірників підручників українською мовою для 6 класу.

Також була проведена інвентаризація та здійснено перерозподіл за рахунок фонду підручників, що не використовуються. Такі дії дозволили покращити ситуацію, а в окремих регіонах вирішити проблему із підручниками українською мовою. Однак, за даними Міністерства, на 31.12.2020 рівень забезпеченості підручниками учнів 6 класу з української мови, зарубіжної літератури, математики, біології, географії в Дніпропетровській області все ще становив лише 85–90%, а рівень забезпеченості підручниками для 9 класу з української мови, зарубіжної літератури, всесвітньої історії, алгебри, геометрії, біології, фізики, хімії, інформатики у Донецькій області тримався на показнику 75%, у Харківській – 85%.

З 1 січня 2030 року набуде чинності частина третя статті 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якою передбачається, що мовою зовнішнього незалежного оцінювання за результатами здобуття повної середньої освіти та вступних випробувань є державна мова, крім зовнішнього незалежного оцінювання з іноземних мов.

У 2020 році продовжувала зростати частка випускників шкіл, які обрали для складання

ЗНО українську мову. Так, при складанні ЗНО з фізики українську мову в 2020 році обрали майже 92% випускників шкіл, з математики та хімії – близько 93%, з географії – більше 95%, з біології – майже 96%, з історії України – більше 97%. 7 осіб взяли участь у тестуванні ЗНО для осіб із вадами зору з використанням шрифту Брайля.

14 вересня 2020 року Український центр оцінювання якості освіти презентував ініціативу виключити для більшості спеціальностей складання обов'язкового комплексного зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури. Натомість запропоновано залишити обов'язковим ЗНО лише з української мови, а комплексний тест з української мови та літератури зробити необхідним лише для вступу на спеціальності «з підвищеними вимогами до гуманітарних знань». Аналогічна пропозиція зафіксована і в проєкті умов прийому до закладів вищої освіти на 2021 рік, розроблених відповідно до Закону України «Про вищу освіту». Цю ініціативу розкритикували представники наукової та культурної спільноти як таку, що може завдати значного удару по українській освіті та гуманітарній сфері в цілому. Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень підготував відповідне звернення до Прем'єр-міністра України та Міністерства освіти та науки України та провів зустріч з керівництвом Українського центру оцінювання якості освіти щодо збереження обов'язкового ЗНО з української літератури. Однак, на жаль, Міністерство не врахувало позиції Уповноваженого та думки громадськості. За результатами проведення ЗНО-2021 Уповноваженим буде підготовлено спеціальну доповідь щодо особливостей складання тестів за новим форматом.

Позашкільна освіта

Окремою освітньою підсистемою є позашкільна освіта, яка включає державні, комунальні, приватні гуртки, секції, клуби та інші

При складанні ЗНО з фізики українську мову в 2020 році обрали майже 92% випускників шкіл, з математики та хімії – близько 93%, з географії – більше 95%, з біології – майже 96%, з історії України – більше 97%

Відповідно до статті 7 Закону України «Про позашкільну освіту» мовою позашкільної освіти є державна мова

заклади. Відповідно до статті 7 Закону України «Про позашкільну освіту» мовою позашкільної освіти є державна мова. Однак слід констатувати, що випадки використання у діяльності гуртків та секцій іншої мови, ніж державна, є більш частими, ніж під час здобуття формальної освіти. Значна частина освітнього процесу, особливо в приватних закладах позашкільної освіти, здійснюється російською мовою.

Це підтверджується результатами дослідження Руху «Простір свободи» та ініціативи «Навчай українською»⁶¹, які у 2020 році дослідили понад 200 приватних гуртків та секцій для дітей у 5 найбільших містах України: Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі та Запоріжжі. За даними цього дослідження, лише 16% дитячих гуртків у Києві та 8% у Харкові ведуть усі заняття українською мовою. У Дніпрі, Одесі, Запоріжжі цей показник складає 15%, 11%, 25% відповідно. У 56% гуртків і секцій для дітей у п'яти найбільших містах України заняття проводяться виключно російською мовою.

З 16 січня 2021 року набула чинності стаття 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», згідно з якою всі послуги, у тому числі, в освітній сфері, повинні надаватися державною мовою. Це буде додатковим фактором для переходу на українську мову і для приватних позашкільних закладів.

Вища освіта

У 2014 році був прийнятий Закон України «Про вищу освіту», яким визначено, що мовою освітнього процесу у закладах вищої освіти є державна мова. При цьому заклад вищої освіти має право прийняти рішення про викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів ан-

лійською мовою, за умови що всі здобувачі освіти, які вивчають відповідні дисципліни, володіють англійською мовою. У разі якщо є письмове звернення від одного чи більше студентів, заклад вищої освіти забезпечує переклад державною мовою (ст. 48 Закону України «Про вищу освіту»).

Варто зазначити, що у 2020 році у Верховній Раді України під № 3717 був зареєстрований проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо врегулювання освітньої діяльності у сфері вищої освіти для іноземних громадян та осіб без громадянства⁶². Законопроєкт передбачав можливість для іноземних громадян, осіб без громадянства, які бажають здобувати вищу освіту за кошти фізичних або юридичних осіб, в окремих групах, що складаються виключно з іноземних громадян та/або осіб без громадянства, здійснювати навчання іноземною мовою. Фактично законопроєкт був спрямований на надання можливості отримувати вищу освіту російською мовою, оскільки чинне законодавство надає всі можливості для отримання освіти іноземцям та особам без громадянства, які володіють англійською мовою. 16 вересня 2020 року Верховна Рада України не підтримала зазначений законопроєкт у першому читанні і повернула його на доопрацювання.

За даними Державної служби статистики України, на початок 2019/2020 н.р. 99,8% студентів коледжів, технікумів, училищ та 98,5% студентів університетів, академій, інститутів навчалися українською мовою.

Разом з тим, фіксуються випадки порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині мови викладання в закладах вищої освіти, що підтверджується зверненнями громадян, які надходили на адресу Уповноваженого із захисту державної мови.

61 <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf>

62 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3717&skl=10

На адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшла скарга громадянина П. щодо дій викладача Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» Г., який відмовляється викладати предмет українською мовою. За результатами здійснення державного контролю встановлено, що зазначений викладач під час виконання службових обов'язків не застосовував державної мови для забезпечення навчального процесу у закладі вищої освіти, що є порушенням частини першої статті 21 Закону України «Про забезпечення української мови як державної». Викладач подав заяву про звільнення, і з ним було припинено трудові відносини.

Відповідно до перехідних положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» до завершення тимчасової окупації частини території України одним із завдань цього Закону є сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України.

Міністерство освіти і науки України своїм листом проінформувало Уповноваженого із захисту державної мови щодо заходів, які проводилися Міністерством на виконання зазначеної норми. З метою реінтеграції в українське суспільство осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія (окремі райони Донецької та Луганської

областей, Автономна Республіка Крим та місто Севастополь) та яких зараховано на навчання до одного з уповноважених закладів вищої освіти, Міністерством забезпечено можливість додаткового вивчення українознавчих дисциплін та державної мови в обсязі не менше 5 кредитів ЄКТС за рахунок кредитів, відведених на вивчення вибіркової складової освітньої програми або понад неї (наказ МОН від 06.04.2020 № 477). Більш детально про діяльність Міністерства освіти і науки щодо сприяння вивченню української мови мешканцями тимчасово окупованих територій України зазначено у розділі «Імплементація норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Загалом спостерігається позитивна тенденція щодо поширення і зміцнення статусу української мови в сфері освіти. Разом з тим, існує низка питань, які потребують уваги. Необхідно посилити контроль над неухильним дотриманням законодавства щодо використання державної мови під час освітнього процесу, в тому числі і в позаурочний час та системі позашкілля.

Перехід навчальних закладів на українську мову викладання має супроводжуватися забезпеченням підручників в достатній кількості. Важливо належним чином підготуватися до переходу на українську мову викладання шкіл з навчанням мовами Європейського Союзу, який відбудеться з 1 вересня 2023 року.

Окремим важливим питанням є створення онлайн-курсів з української мови для мешканців тимчасово окупованої території, що має стати частиною Державної програми сприяння опануванню державної мови.

На початок 2019/2020 н.р. 99,8% студентів коледжів, технікумів, училищ та 98,5% студентів університетів, академій, інститутів навчалися українською мовою (Державна служба статистики)

Таблиця 1. Інформація про кількість дітей у закладах дошкільної освіти за мовами виховання та регіонами у 2020 році (за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

Регіон	Усього дітей, осіб	Питома вага дітей, які виховуються мовою, %	
		українською	російською
Україна	1 151 017	97,92	1,24
Вінницька область	48 832	100,00	0,00
Волинська область	33 465	100,00	0,00
Дніпропетровська область	96 369	97,91	2,08
Донецька область	45 690	98,01	1,99
Житомирська область	40 848	100,00	0,00
Закарпатська область	39 584	87,69	0,22
Запорізька область	48 720	96,92	3,08
Івано-Франківська область	33 856	100,00	0,00
Київська область	68 044	100,00	0,00
Кіровоградська область	26 527	99,37	0,63
Луганська область	13 627	91,73	8,27
Львівська область	68 939	99,84	0,00
Миколаївська область	34 907	99,38	0,62
Одеська область	69 366	91,73	6,62
Полтавська область	41 027	100,00	0,00
Рівненська область	37 789	100,00	0,00
Сумська область	31 220	100,00	0,00
Тернопільська область	27 988	100,00	0,00
Харківська область	74 086	95,18	4,82
Херсонська область	31 358	99,54	0,25
Хмельницька область	42 206	99,93	0,00
Черкаська область	35 075	100,00	0,00
Чернівецька область	28 338	88,51	0,17
Чернігівська область	26 883	100,00	0,00
м. Київ	106 273	99,75	0,00

Таблиця 2. Інформація про кількість закладів дошкільної освіти за мовами виховання та регіонами у 2020 році (за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

Регіон	Усього закладів, од.	Питома вага закладів за мовою виховання, %	
		українською	російською
Україна	15 319	96,87	0,72
Вінницька область	786	100,00	0,00
Волинська область	488	100,00	0,00
Дніпропетровська область	1 003	97,81	1,00
Донецька область	568	97,36	0,35
Житомирська область	668	100,00	0,00
Закарпатська область	589	79,80	0,17
Запорізька область	538	93,87	1,30
Івано-Франківська область	462	100,00	0,00
Київська область	806	100,00	0,00
Кіровоградська область	486	99,38	0,41
Луганська область	270	89,26	2,59
Львівська область	876	99,43	0,00
Миколаївська область	555	99,64	0,00
Одеська область	849	87,28	5,77
Полтавська область	634	100,00	0,00
Рівненська область	552	100,00	0,00
Сумська область	461	100,00	0,00
Тернопільська область	602	100,00	0,00
Харківська область	753	91,37	3,85
Херсонська область	470	98,94	0,43
Хмельницька область	749	99,87	0,00
Черкаська область	617	100,00	0,00
Чернівецька область	385	82,86	0,26
Чернігівська область	441	100,00	0,00
м. Київ	711	99,02	0,00

Таблиця 3. Інформація про кількість загальноосвітніх навчальних закладів у 2019–2020 роках (за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

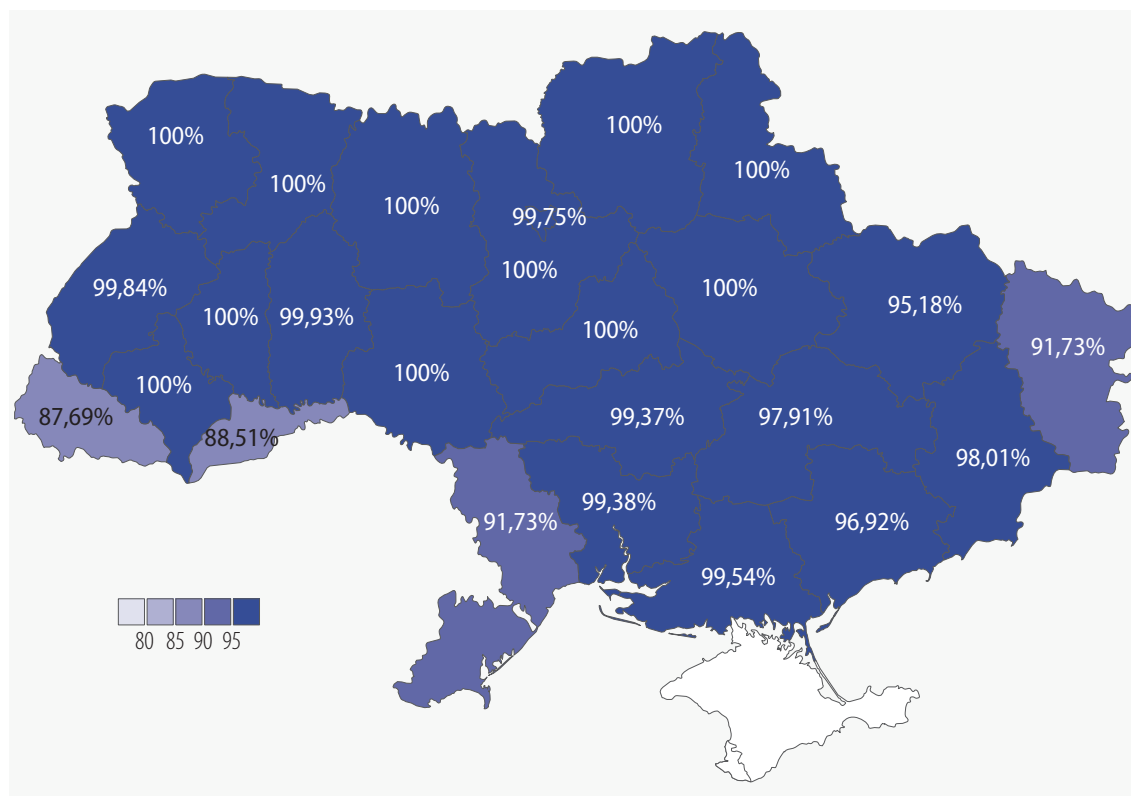
Регіон	Загальна кількість закладів			Кількість закладів з українською мовою навчання		
	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни
Україна	14758	14486	-272	13584	13611	27
Вінницька область	754	729	-25	750	725	-25
Волинська область	601	585	-16	600	584	-16
Дніпропетровська область	836	823	-13	718	728	10
Донецька область	499	492	-7	345	447	102
Житомирська область	613	603	-10	617	602	-15
Закарпатська область	654	625	-29	536	509	-27
Запорізька область	518	516	-2	421	436	15
Івано-Франківська область	670	650	-20	669	650	-19
Київська область	684	687	3	679	683	4
Кіровоградська область	307	298	-9	299	293	-6
Луганська область	271	269	-2	188	215	27
Львівська область	1173	1161	-12	1164	1153	-11
Миколаївська область	467	461	-6	449	446	-3
Одеська область	767	757	-10	536	605	69
Полтавська область	585	567	-18	583	565	-18
Рівненська область	573	572	-1	573	572	-1
Сумська область	403	388	-15	390	384	-6
Тернопільська область	692	681	-11	692	681	-11
Харківська область	721	715	-6	547	551	4
Херсонська область	406	384	-22	374	360	-14
Хмельницька область	636	610	-26	634	608	-26
Черкаська область	544	521	-23	541	518	-23
Чернівецька область	394	388	-6	318	313	-5
Чернігівська область	477	464	-13	475	463	-12
м. Київ	507	540	33	486	520	34

Таблиця 4. Кількість класів з українською мовою навчання у 2019–2020 роках у загальноосвітніх навчальних закладах (за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

Регіон	Усього кількість класів з українською мовою навчання			у тому числі								
				1–4-х класів			5–9-х класів			10–12-х класів		
	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни
Україна	192272	200937	8665	80648	82348	700	89282	95453	6171	22342	23136	794
Вінницька область	9386	9440	54	3901	3877	-24	4445	4523	78	1040	1040	0
Волинська область	7773	7880	107	3283	3292	9	3645	3735	90	845	853	8
Дніпропетровська обл.	12416	13793	1377	5238	5523	285	5736	6701	965	1442	1569	127
Донецька область	6570	7713	1143	2817	3007	190	2876	3749	873	877	957	80
Житомирська область	7756	7788	32	3214	3176	-38	3645	3705	60	897	907	10
Закарпатська область	7425	7557	132	3270	3280	10	3387	3467	80	768	810	42
Запорізька область	6596	7071	475	2760	2911	151	3027	3315	288	809	845	36
Івано-Франківська обл.	8375	8457	82	3513	3545	32	3998	4043	45	864	869	5
Київська область	10798	11165	367	4657	4796	139	5005	5202	197	1136	1167	31
Кіровоградська обл.	5512	5541	29	2277	2283	6	2598	2646	48	637	612	-25
Луганська область	2516	2912	396	1093	1165	72	1106	1401	295	317	346	29
Львівська область	14377	14597	220	6002	6049	47	6810	6938	128	1565	1610	45
Миколаївська область	5811	6032	221	2405	2418	13	2707	2905	198	699	709	10
Одеська область	9784	11953	2169	4302	4776	474	4335	5753	1418	1147	1424	277
Полтавська область	7273	7386	113	2954	2976	22	3436	3543	107	883	867	-16
Рівненська область	8485	8600	115	3616	3587	-29	3888	4013	125	981	1000	19
Сумська область	4997	5073	76	2058	2053	-5	2370	2424	54	569	596	27
Тернопільська область	6785	6755	-30	2852	2791	-61	3280	3304	24	653	660	7
Харківська область	9022	9519	497	-3746	3931	185	4130	4416	286	1146	1172	26
Херсонська область	5275	5490	215	2193	2227	34	2410	2596	186	672	667	-5
Хмельницька область	7579	7582	3	3099	3082	-17	3589	3636	47	891	864	-27
Черкаська область	6592	6636	44	2681	2671	-10	3075	3139	64	836	826	-10
Чернівецька область	4500	4533	33	1853	1863	10	2122	2128	6	525	542	17
Чернігівська область	5205	5246	41	2099	2054	-45	2428	2526	98	678	666	-12
м. Київ	11464	12218	754	4765	5015	250	5234	5645	411	1465	1558	93

Таблиця 5. Кількість класів з російською мовою навчання у 2019–2020 роках у загальноосвітніх навчальних закладах (за даними ДНУ «Інститут освітньої аналітики»)

Регіон	Усього кількість класів російською мовою навчання			у тому числі								
				1–4-х класів			5–9-х класів			10–12-х класів		
	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни	2019	2020	Зміни
Україна	11563	5421	-6142	3844	2364	-1480	6443	2503	-3940	1276	554	-722
Вінницька область	25	21	-4	8	6	-2	14	14	0	3	1	-2
Волинська область	4	1	-3	2	1	-1	2	0	-2	0	0	0
Дніпропетровська обл.	1783	656	-1127	615	364	-251	985	244	-741	183	48	-135
Донецька область	1244	105	-1139	317	98	-219	833	5	-828	94	2	-92
Житомирська область	12	8	-4	3	1	-2	8	5	-3	1	2	1
Закарпатська область	41	8	-33	10	8	-2	25	0	-25	6	0	-6
Запорізька область	1314	884	-430	429	279	-150	722	494	-228	163	111	-52
Івано-Франківська обл.	19	0	-19	7	0	-7	10	0	-10	2	0	-2
Київська область	25	13	-12	6	3	-3	15	9	-6	4	1	-3
Кіровоградська обл.	72	43	-29	25	22	-3	37	15	-22	10	6	-4
Луганська область	625	245	-380	170	86	-84	372	114	-258	83	45	-38
Львівська область	73	19	-54	28	19	-9	39	0	-39	6	0	-6
Миколаївська область	288	92	-196	105	73	-32	154	19	-135	29	0	-29
Одеська область	2831	866	-1965	950	532	-418	1563	281	-1282	318	53	-265
Полтавська область	18	7	-11	6	4	-2	9	3	-6	3	0	-3
Рівненська область	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Сумська область	63	16	-47	14	4	-10	42	11	-31	7	1	-6
Тернопільська область	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Харківська область	2458	2107	-351	915	699	-216	1249	1150	-99	294	258	-36
Херсонська область	345	133	-212	118	63	-55	202	61	-141	25	9	-16
Хмельницька область	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Черкаська область	26	7	-19	9	7	-2	13	0	-13	4	0	-4
Чернівецька область	14	11	-3	5	5	0	8	5	-3	1	1	0
Чернігівська область	12	2	-10	3	2	-1	7	0	-7	2	0	-2
м. Київ	271	177	-94	99	88	-11	134	73	-61	38	16	-22

4.7. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ НАУКИ

Стаття 22
Закону, яка
визначає
державну мову
мовою науки,
набула чинності
в повному
обсязі 16 липня
2020 року

Частина перша статті 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає державну мову як таку, що є мовою науки. Зазначена стаття, яка набула чинності в повному обсязі 16 липня 2020 року, зосереджує увагу на мові наукових видань, публікацій (монографій) та дисертацій, авторефератів та відгуків опонентів, публічних захистів дисертаційних досліджень та наукових досягнень, а також інших публічних наукових заходів. Окрім цього, питання застосування державної мови у зазначеній сфері регулюється низкою нормативних документів, які встановлюють наукову діяльність в Україні.

Мова, якою публікуються наукові видання

Частина друга статті 22 Закону передбачає наступний перелік мов, якими можуть публікуватися наукові видання: українська, англійська та/або інші офіційні мови Європейського Союзу. У разі публікації результатів дослідження недержавною мовою відповідні матеріали мають супроводжуватися анотацією та переліком ключових слів українською мовою.

Одним із інструментів оцінювання результатів наукових досягнень та досліджень, які пов'язані з інтеграцією української науки до світового наукового простору, є наявність зарубіжних публікацій. Так, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13 «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам», наявність певної кількості наукових праць, опублікованих у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus або Web of Science, є однією з умов для присвоєння вченого звання професора та старшого дослідника. За відсутності сертифіката відпо-

відно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) про володіння однією з мов країн Європейського Союзу або кваліфікаційних документів, пов'язаних з використанням цих мов, умовою присвоєння вченого звання професора, доцента, старшого дослідника є наявність не менше 10 праць, які опубліковані англійською мовою в періодичних виданнях, включених до зазначених вище наукометричних баз.

Також вимоги щодо апробації результатів наукового дослідження у наукових періодичних виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з відповідного наукового напрямку містяться в наказі Міністерства освіти і науки України від 23.09.2019 № 1220 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук». До них прирівнюються публікації у наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України, або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Відповідно до пункту 6 Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32, присвоєння науковому періодичному виданню категорії «А» відбувається за умови його індексації у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, а категорії «Б» – за наявності веб-сайту видання з українським та англійським інтерфейсами. Кожна публікація повинна супроводжуватися назвою, анотацією та ключовими словами українською та англійською мовами.

Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, відповідаючи на запит Уповноваженого із захисту державної мови, повідомив, що загальна кількість всіх видань,

Мовами
якими можуть
публікуватися
наукові видання
є українська,
англійська
та/або інші
офіційні мови
Європейського
Союзу

які містяться у довідково-інформаційній системі «Реєстр наукових видань України», становить 1981 видання, з них 108 належить до категорії «А», 1205 – до категорії «Б», поза категоріями – 668 видань. Внаслідок аналізу інформації з сайтів видань, який був здійснений Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації, зі 108 видань категорії «А» виокремлено:

- 33 видання (30,5%), статті в яких подано змішаними (різними) мовами, у тому числі російською;
- 29 видань (26,8%), які публікують анотації змішаними (різними) мовами, у тому числі російською;
- 15 видань (13,8%), які публікуються, як правило, англійською мовою та у яких відсутня анотація українською мовою.

У межах категорії «Б» з 1205 видань виокремлено:

- 880 видань (73%), які публікуються змішаними (різними) мовами, серед яких є російська мова;
- 26 видань (2%), які публікуються, як правило, англійською мовою, та у яких відсутня анотація українською мовою.

Серед нефарових видань з 688 видань виокремлено:

- 559 видань (81,25%), які публікують анотації мовами, серед яких є російська;
- 25 видань (3,6%), які публікуються, як правило, англійською мовою, та у яких відсутня анотація українською мовою.

Зауважимо, що відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 р. № 776-р «Про затвердження плану заходів щодо реформування вітчизняної наукової сфери» серед заходів, спрямованих на підвищення ефективності інтеграції вітчизняних вчених у світову наукову спільноту, належ-

ного представлення здобутків вітчизняної наукової сфери у світовому інформаційному просторі, починаючи з 2019 року передбачено поступове зменшення частки наукових видань, що друкуються в Україні за рахунок коштів державного бюджету російською мовою. Разом з тим, спостерігається і негативна тенденція щодо відсутності анотацій українською мовою серед наукової періодики, яка публікується англійською мовою. Як видно з наданої інформації, невідповідність частині другої статті 22 Закону властива для всіх типів видань. Загалом інформація щодо мови наукових публікацій та анотацій, які містяться на сайтах фарових та нефарових видань, переважно не враховує норм мовного законодавства (79%). У зв'язку з цим, у випадках, якщо правила та умови подання статей та інших матеріалів до таких наукових видань допускають їх подання іншими мовами, крім державної, англійської або офіційних мов Європейського Союзу, такі правила та умови підлягають приведенню у відповідність до статті 22 Закону.

Також до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення щодо публікації на сайті Інституту соціології НАН України наукової доповіді недержавною мовою. Зауважимо, що зазначене видання було рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціології НАН України 07.07.2020, тобто до того як частина друга статті 22 Закону почала діяти. З метою чіткого виконання вимог Закону в подальшому Уповноваженим було направлено лист до Інституту соціології НАН України з проханням вжити організаційних, інформаційних та інших заходів стосовно доведення до відома посадових осіб та інших працівників вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо обов'язкового застосування державної мови у їхній діяльності.

79% видань не враховують норми мовного законодавства щодо вимог до мови наукових публікацій

Мова виконання дисертацій, наукових доповідей у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, а також авторефератів та відгуків опонентів

Всі 4346 зареєстрованих несекретних дисертаційних досліджень були подані протягом 2020 року виключно державною мовою

Відповідно до частини третьої статті 22 Закону державною або англійською мовами можуть виконуватися дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, доктора мистецтва, доктора наук, наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень (монографії, статті у вітчизняних та/або міжнародних фахових виданнях), а також автореферати та відгуки опонентів. У разі публікації статті у фахових міжнародних виданнях іншими, ніж англійська, мовами спеціалізована вчена рада може зобов'язати надати переклад або анотацію статті державною мовою.

Норма мовного закону щодо застосування англійської мови при виконанні дисертацій уточнюється у Вимогах до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40, відповідно до розділу I яких: «Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук, доктора філософії (кандидата наук) готується державною мовою... За бажанням здобувача дисертація може бути перекладена англійською мовою або мовою, що пов'язана з предметом дослідження, з поданням перекладу до спеціалізованої вченої ради». Згідно з пунктами 2 та 3 розділу III Вимог узагальнений короткий виклад основного змісту дисертації (анотація) та перелік ключових слів також подаються державною та англійською мовами і надається можливість застосування третьої мови, пов'язаної з предметом дослідження.

Відповідно до частини четвертої статті 22 Закону публічний захист дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, доктора мистецтв, захист наукових досягнень у вигляді дисер-

тації або опублікованої монографії, присудження ступеня доктора наук за сукупністю статей здійснюються українською або англійською мовами.

Зауважимо, що попри наявну можливість викладу дисертації англійською мовою, за даними Українського інституту науково-технічної експертизи та інформації, протягом 2020 року всі 4346 зареєстрованих несекретних дисертаційних досліджень були подані виключно державною мовою.

Також відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» мовою у сфері наукової та науково-технічної діяльності є державна мова (частина перша статті 3¹). Протягом 2020 року Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації було зареєстровано 5934 облікові картки зі звітами за етап або повну науково-дослідну або дослідно-конструкторську роботу. Серед них лише Акціонерне товариство «Український науково-дослідний інститут вогнетривів ім. А.С.Бережного» (м. Харків) надало 4 звіти недержавною мовою (російською), але ці роботи не були прийняті на реєстрацію через невідповідність нормам чинного законодавства.

Мова публічних наукових заходів

Мова публічних наукових заходів (наукових конференцій, круглих столів, симпозіумів, семінарів, наукових шкіл тощо), яка регулюється частиною п'ятою статті 22 Закону, може бути державною та/або англійською. Якщо науковий захід відбувається на тему певної іноземної мови або літератури, то мовою публічного заходу може бути відповідна іноземна мова. На організаторів також покладається обов'язок попередити учасників щодо застосування іноземної мови як робочої, що знімає необхідність здійснення синхронного перекладу державною мовою. За особою, незважаючи на обставини, зберігається право

послугуватися державною мовою під час наукового заходу, що закріплено частиною шостою статті 22 Закону.

Станом на 31 грудня 2020 року до Уповноваженого із захисту державної мови не надходили звернення громадян щодо порушення мовного закону у частині публічних наукових заходів. За наданою інформацією, Національною академією наук України у 2020 році було проведено більше 400 наукових заходів, а наукові дослідження вчених Академії були представлені на майже 1000 наукових форумів в Україні та за кордоном, переважна частина яких проходила в онлайн-режимі у зв'язку зі складною епідеміологічною ситуацією. За даними Академії як організатора, головною робочою мовою публічних наукових заходів в Україні у 2020 році була державна мова. Проте отримана від Національної академії наук України інформація не може бути підставою для узагальнень та висновку щодо переважного послугування державною мовою під час публічних заходів у сфері науки. Вибірковий аналіз анонсів та запрошень на наукові конференції різного спрямування засвідчив, що випадки виокремлення як робочої мови інших мов (не передбачених мовним законодавством, зокрема російської) під час наукових заходів поза сферою мовознавства є непоодинокими.

Відзначимо, що Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації у зв'язку із набранням чинності у повному обсязі статті 22 Закону розроблено новий порядок державної реєстрації наукових та науково-технічних заходів, куди внесено детальну інформацію як стосовно мови доповідей, так і мови отриманих матеріалів. Затвердження нового порядку дозволить наступного року здійснити ґрунтовніший аналіз дотримання норм мовного законодавства у частині публічних наукових заходів.

Крім того, задля забезпечення розвитку та функціонування української мови у сфері науки та освіти 30 грудня 2020 року було під-

писано Меморандум між Уповноваженим із захисту державної мови та Національною академією наук України, метою якого є консолідація зусиль, спрямованих на захист та створення умов для подальшого утвердження та розвитку української мови як державної, забезпечення і захисту мовних потреб громадян України.

Меморандумом визначено напрями співпраці щодо:

- розробки та підготовки пропозицій до державних програм, проєктів законів, інших нормативно-правових актів та документів, спрямованих на сприяння та створення умов для опанування державної мови громадянами України, у тому числі тими, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно із законом, а також іноземцями та особами без громадянства;
- проведення мовної експертизи та підготовки аналітичної та іншої інформації, рекомендацій, інформаційно-довідкових, методичних, інших матеріалів, коментарів;
- проведення спільних нарад, конференцій, форумів, семінарів, засідань за круглим столом, експертних обговорень та інших заходів з метою поширення знань про українську мову, про її роль у розвитку української культури та її міжнародне значення як частини світового культурного надбання;
- забезпечення проведення і оприлюднення результатів незалежної наукової соціологічної оцінки громадської думки з питань, пов'язаних із забезпеченням функціонування української мови як державної.

Проведений аналіз, з одного боку, засвідчив наявність випадків послугування російською мовою у сфері наукової та науково-технічної діяльності, що є наслідком тотальної русифікації цієї сфери за часів існування Радянського Союзу, коли українська мова по-

Випадки виокремлення як робочої мови інших мов (не передбачених мовним законодавством) під час наукових заходів поза сферою мовознавства є непоодинокими

милково розглядалася як така, що не здатна лексично та термінологічно задовольнити потреб наукового тексту та досліджень. З іншого боку, на законодавчому рівні передбачена низка норм, що орієнтують і спрямовують вітчизняних науковців до англомовного наукового простору. Інтеграція до науково-інформаційного середовища, де більшість публікацій виходить англійською мовою, передбачає оволодіння мовою міжнародного спілкування на належному рівні. Від цього залежить можливість отримання інформації з першоджерела, поширення власних досліджень, а також наукового партнерства

та прогресу в цілому. Проте за глобальною наукою стоїть, у першу чергу, національна, яка має свої традиції та досягнення. Це стосується й України, яка може пишатися цілою плеядою видатних науковців та винахідників, які, послугуючись українською мовою під час наукової діяльності, одночасно робили доступними результати своїх досліджень для громадян, що не пов'язані напряму з науковим середовищем. У цьому контексті важливо віднайти баланс між посиленням зв'язку із англомовним науковим світом та збереженням вітчизняної наукової традиції з відповідним мовним простором.

4.8. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Відповідно до частини першої статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» держава забезпечує застосування державної мови у сфері культури. У повному обсязі норми Закону, що стосуються культури, набудуть чинності 16 липня 2021 року. Попри поступове впровадження саме цих норм у життя, відносини, що виникають у сфері культури, регулюються іншими положеннями Закону, обов'язковими для всіх сфер публічного життя.

Так, згідно із Законом для комунальних та державних закладів культури, як і для підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, робочою мовою їх діяльності та спілкування (у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей) є державна мова (частина перша статті 12). Посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків (пункт 16 частини першої статті 9). Державна мова є мовою локальних актів, що регулюють їх діяльність (частина п'ята статті 13), трудових договорів (стаття 20), інформації для загального ознайомлення (стаття 28), публічних заходів (частина перша статті 29), реклами (стаття 32 Закону та стаття 6 Закону України «Про рекламу»), обслуговування споживачів (стаття 30) тощо.

З метою проведення аналізу питання застосування державної мови у сфері культури та задля порівняння та оцінки ефективності норм, що будуть впроваджені, до Міністерства культури та інформаційної політики України, обласних державних адміністрацій, Державного агентства України з питань кіно, Українського культурного фонду Уповноваженим спрямовано запити на інформацію щодо використання державної мови у своїй роботі театрами, музеями, цирками, історико-культурними заповідниками, а також стосовно мови поширення та демонстрування фільмів в Україні протягом 2020 року.

Застосування державної мови у діяльності театрів та цирків

Норми Закону, що почнуть діяти з 16 липня 2021 року і стосуються безпосередньо сфери культури, визначають мовою проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів державну мову. Застосування інших мов під час таких заходів дозволяється, якщо це виправдано художнім, творчим задумом організатора, а також у випадках, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України. Положення цієї частини не поширюються на застосування мов під час виконання та/або відтворення пісень, інших музичних творів з текстом, фонограм (частина друга статті 23 Закону).

З 16 липня 2021 року відповідно до абзацу другого частини другої статті 23 Закону супровід (конферанс) культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів в Україні здійснюватиметься державною мовою. В іншому випадку організатор повинен забезпечити синхронний або послідовний переклад такого виступу державною мовою. Особливості супроводу (конферансу) заходів, що проводяться на виконання міжнародних зобов'язань перед Європейською мовною спільнотою, визначаються домовленістю сторін.

За наданою Міністерством культури та інформаційної політики України та обласними державними адміністраціями інформацією, у 2020 році в Україні діяли 117 театрів комунальної та державної форм власності, які протягом року провели 17819 публічних виконань (показів) театральних вистав. Комунальні та державні театри 15 областей (Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська) у 2020 році публічне виконання (покази) театральних ви-

16 липня 2021 –
норми Закону
у сфері культури
наберуть
чинності
у повному
обсязі

78% показів всіх театральних вистав здійснювалися українською мовою

У цирках державної форми власності всі публічні виконання (покази) циркових вистав проводилися державною мовою

став здійснювали виключно українською мовою. У репертуарі театрів інших областей покази вистав відбувалися як державною, так і іншими мовами. Загалом 78% (13842) показів всіх вистав здійснювалися українською мовою, а 22% (3977) – іншими (російською, англійською, польською, угорською, італійською, ідиш, ромською тощо) мовами.

Найбільший відсоток виконаних вистав недержавною мовою відносно всіх показів в області зафіксовано в Одеській – 63,8% (647 показів), Харківській – 63,0% (675 показів) та Донецькій – 60,3% (94 покази) областях. Наступними за відсотком вистав, де послугоувалися недержавною мовою, ідуть Дніпропетровська – 45,6% (779 показів) та Запорізька – 30,6% (218 показів) області, а також Миколаївська обл. – 27,5% (217 показів) та місто Київ – 27,2% (1173 покази). Найменший відсоток вистав з використанням недержавної мови відносно всіх показів в області зафіксовано у Херсонській області – 6,2% (43 покази), наступними йдуть Львівська – 7,6% (102 покази) та Закарпатська – 8,8% (29 показів) області. Зауважимо, що недержавною мовою виконувалися всі вистави в Одеському обласному академічному російському драматичному театрі (172 вистави), Харківському академічному російському драматичному театрі ім. О.С.Пушкіна (134 вистави), Одеському академічному театрі музичної комедії ім. М.Водяного (101 вистава), Криворізькому академічному театрі музично-пластичних мистецтв «Академія руху» (81 вистава), а також у Закарпатському обласному угорському драматичному театрі (25 вистав, проте з них 8 було перекладено (субтитровано) українською мовою).

Частиною четвертою статті 23 Закону встановлено, що з 16 липня 2021 року публічне виконання та/або публічний показ театральної вистави іншою мовою, ніж державна, у державному чи комунальному театрі мають супроводжуватися перекладом державною мовою за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб.

Попри те, що норма ще не набрала чинності, її дотримання у 2020 році продемонструвала Херсонська область, де всі публічні покази вистав недержавною мовою (43 вистави) були субтитровані або перекладені державною мовою.

До областей, які так і не переклали українською своїх вистав (показ продовжує відбуватися виключно недержавною мовою), належать Донецька (94 покази) та Миколаївська області (217 показів). Наступними за відсотком показів вистав недержавною мовою без перекладу відносно всіх вистав недержавною мовою в області є такі області: Дніпропетровська – з показником 88,3% (688 показів), Закарпатська – 72,4% (21 показ) та Одеська – 70,6% (457 показів). Майже однакові відсотки мають Львівська – 64,7% (66 показів) та Харківська – 64,3% (434 показів) області. У місті Києві та Запорізькій області трохи більше половини показів вистав недержавною мовою відбулися без перекладу: відповідно 55,6% (652 покази) та 51,8% (113 показів). Загалом у 2020 році лише 31,1% (1235) показів вистав іншою мовою, ніж державна, були перекладені (титровані) на українську мову, а 68,9 (2742) демонструвалися без перекладу (титрування), що складає 15,3% усіх показів вистав в Україні і з 16 липня 2021 року буде вважатися порушенням мовного законодавства.

Натомість, згідно з даними Міністерства культури та інформаційної політики України, у 9 цирках державної форми власності всі 749 публічних виконань (показів) циркових вистав, розважальних та видовищних заходів проводилися у 2020 році державною мовою.

Застосування державної мови у діяльності музеїв та бібліотек

З 16 липня 2021 року згідно з частиною п'ятою статті 23 Закону мовою музейної справи та мистецьких виставок є державна мова. Музейний облік здійснюється українською мовою. Інформація про музейні предмети,

що демонструються в музеях та на мистецьких виставках, подається державною мовою. Поряд з державною мовою інформація про музейні предмети може дублюватися іншими мовами. Така інформація повинна розміщуватися нижче або праворуч від напису державною мовою і бути за розміром шрифтів не більшим за напис українською мовою. Аудіовізуальна інформація про музейні предмети державною мовою має бути виконана не менш розбірливо, гучно та зрозуміло, ніж відповідна інформація іноземною мовою.

Також відповідно до частини восьмої статті 23 Закону з 16 липня 2021 року мовою туристичного та екскурсійного обслуговування є державна мова. Разом з тим, туристичне чи екскурсійне обслуговування іноземців та осіб без громадянства може здійснюватися іншою мовою.

За інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України та обласних державних адміністрацій, у 2020 році діяли 530 музеїв комунальної та державної форми власності. Музейний облік музейних предметів та предметів музейного значення, що демонструються в музеях, здійснювався переважно державною мовою. Однак є поодинокі випадки, коли музейний облік ведеться не лише українською, а й іншою мовою, ніж державна. Зокрема, це стосується Дніпрорудненського краєзнавчого музею Запорізької області, який веде свій облік українською та російською мовами, та Херсонського обласного краєзнавчого музею, Херсонського обласного художнього музею ім. О.О.Шовкуненка, Чернівецького обласного художнього музею та Чернівецького обласного музею народної архітектури та побуту, які здійснюють облік українською та англійською мовами. Зауважимо, що згідно з пунктом 4 розділу I Інструкції з організації обліку музейних предметів фондово-облікова документація в комунальних та державних музеях повинна вестися державною мовою. Натомість затверджений наказом Міністерства культури України від 09.09.2016 № 784 Порядок облі-

ку музейних предметів в електронній формі, який стосується державних і комунальних музеїв, фактично допускає внесення в електронну систему інформації про музейну колекцію різними мовами.

Мовою постійних експозицій в усіх областях зазначена українська мова. Поруч з державною мовою експонати демонструються глядачам також англійською, російською, німецькою і французькою мовами. Зауважимо, що російська мова зустрічається в музеях Донецької, Запорізької, Луганської, Одеської та Чернігівської областей.

Майже скрізь, де це технічно передбачено, мовою виконання аудіовізуальної інформації про музейні предмети зазначена державна мова. Крім неї інформація відтворюється англійською, польською, німецькою, російською, французькою, румунською мовами та мовою жестів. Зауважимо, що в Одеському музеї західного і східного мистецтва аудіовізуальна інформація, відповідно до наданих даних, виконується російською мовою, а україномовна версія знаходиться на стадії розробки. Некваліфікованість у питанні забезпечення україномовного аудіовізуального виконання інформації про музейні предмети може призвести з 16 липня 2021 року до порушення норм мовного закону.

За інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України та обласних державних адміністрацій, у музеях України протягом 2020 року проведено 22075 тимчасових виставок, з яких 22044 були проведені переважно державною мовою, що становить 99,8% від загальної кількості цих заходів. Поодинокі випадки проведення тимчасових виставок недержавною мовою (31 виставка) мали місце в музеях Запорізької, Київської, Львівської та Одеської областей.

Високі показники застосування державної мови є характерними для проведення музейних екскурсій. Усього у 2020 році в музеях було проведено 101238 екскурсій, з них 96779 – українською мовою, що складає

99,8%
тимчасових
виставок у
музеях були
проведені
державною
мовою

95,6% музейних
екскурсій було
проведено
українською
мовою

95,6%. Найвищий відсоток екскурсій недержавною мовою відносно всіх проведених екскурсій в області спостерігається в Одеській – 39,7% (1422 екскурсії), Івано-Франківській – 24,4% (696 екскурсій), а також Донецькій – 16,3% (597 екскурсій) областях.

Норми статті 23 Закону, що набирають чинності 16 липня 2021 року, стосуються також діяльності бібліотек. Тобто у разі проведення на території бібліотеки культурно-мистецьких заходів, виставок тощо мовою таких заходів є державна. Відповідна інформаційна продукція стосовно мистецьких виставок, зустрічей повинна виконуватися державною мовою, а за потреби – також іншими мовами. Станом на 31 грудня 2020 року до Уповноваженого із захисту державної мови не надходило звернень громадян щодо порушення мовного закону в частині публічних заходів на території бібліотек. Проте відсутність таких повідомлень не може слугувати узагальненим висновком щодо виключного використання державної мови у бібліотеках як під час заходів, так і під час обслуговування читачів, зокрема у південно-східних регіонах України.

97% екскурсій
на території
історико-
культурних
заповідників
було проведено
державною
мовою

Застосування державної мови у діяльності історико-культурних заповідників

Частина восьма статті 23 Закону, що регламентує мову туристичного та екскурсійного обслуговування, стосується і діяльності історико-культурних заповідників, яка з 16 липня 2021 року також повинна здійснюватися державною мовою (за виключенням обслуговування іноземців та осіб без громадянства, яке може здійснюватися іншою мовою). Згідно з отриманою інформацією, у 2020 році діяли 47 історико-культурних заповідників, на території яких було проведено 33085 екскурсій. Аналіз їх діяльності засвідчує високий відсоток обслуговування державною мовою під час проведення екскурсій, а саме 97%

(32094 екскурсії). Серед областей, що у своїй екскурсійній діяльності послуговувалися виключно українською мовою, – Вінницька, Волинська, Донецька, Івано-Франківська та Полтавська області.

Найбільша кількість екскурсій недержавною мовою відбулась у Києві (486), що становить 22,6% відносно всіх проведених екскурсій на території історико-культурних заповідників у місті. Далі йдуть Львівська – 218 екскурсій недержавною мовою (5,9%), Миколаївська – 95 (10,6%) та Запорізька області – 66 (3,6%). В інших областях недержавною мовою проведено менше 30 екскурсій. Серед недержавних мов, якими у 2020 році історико-культурні заповідники надавали свої послуги та інформацію, є англійська, польська, угорська, німецька, французька та російська мови.

Мова інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи, а також вхідних квитків

З 16 липня 2021 року відповідно до частин четвертої та п'ятої статті 23 Закону передбачено виготовлення державною мовою оголошень, афіш, інших інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи, а також вхідних квитків. Допускається також використання інших мов поряд з державною, проте текст іншою мовою не може бути більшим за обсягом та шрифтом, ніж текст, поданий державною мовою. Вимоги щодо розміру шрифту не є обов'язковими при написанні власних імен виконавців, назв колективів і творів, охоронюваних законом торговельних марок (знаків для товарів і послуг).

За наявною інформацією, перераховані матеріали в закладах культури виконувалися переважно державною мовою. У діяльності театрів зустрічаються випадки обслуговування англійською (Дніпропетровська, Миколаївська області), угорською (Закарпатська

область), а також російською мовами (Закарпатська, Харківська області). Серед цирків лише Дніпропетровський державний цирк відповідні матеріали виконував українською та англійською мовами, інші – українською. У музеях та історико-культурних заповідниках інформаційні матеріали різного характеру виконувалися (поруч з українською) також англійською, російською та польською мовами, що, зазвичай є характерним для певних регіонів: так, наприклад, використання польської мови є властивим для західного регіону, а саме Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей.

Мова поширення та демонстрування фільмів в Україні

З 16 липня 2021 року набирає чинності частина шоста статті 23 Закону, якою встановлено, що мовою поширення та демонстрування фільмів в Україні є державна мова. Фільми, вироблені як суб'єктами кінематографії України, так і суб'єктами іноземного виробництва, розповсюджуються та демонструються у країні з мовною частиною звукового ряду, виконаною державною мовою, у тому числі шляхом дублювання або озвучення. Національні фільми можуть демонструватися кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів. Репліки іншими мовами, у разі їх використання в мовній частині звукового ряду, мають бути озвучені чи субтитровані державною мовою. Сумарна кількість таких реплік не може перевищувати 10% сумарної тривалості всіх реплік у такому фільмі.

Демонстрування в кіновидовищних закладах документальних фільмів без дублювання або озвучення державною мовою, але із субтитрами, виконаними державною мовою, допускається у таких випадках: 1) якщо такий фільм набрав щонайменше 2 бали за культурними критеріями культурного тесту (ін-

формація про що зазначається у державному посвідченні на право розповсюдження і демонстрування фільмів); 2) якщо показ такого фільму відбувається в межах заходів кінофестивалів, що проводяться в Україні за погодженням з Державним агентством України з питань кіно; 3) якщо сумарна кількість сеансів демонстрування фільмів мовою оригіналу, відмінною від державної, не перевищує 10 відсотків від загальної кількості сеансів демонстрування фільмів у кіновидовищному закладі на місяць.

При цьому інформація про демонстрування іноземних фільмів мовою оригіналу повинна завчасно доводитися до відома глядачів.

Кіноафіші та вхідні квитки для відвідування кінотеатрів, інших кіновидовищних закладів виконуються державною мовою.

За даними Державного агентства України з питань кіно, у 2020 році за їх підтримки українською мовою було вироблено 36 фільмів з 41, що складає 87,8%. У 2019 році цей показник становив 91,3%. У прокаті демонструвалися: 239 дубльованих фільмів (у 2019 році – 210), 205 озвучених фільмів (у 2019 році – 208) та 31 фільм, субтитрований українською мовою (у 2019 році – 58).

У 2020 році було видано всього 210 свідоцтв національного фільму, з них 205 – на фільми, які вироблені (створені) українською мовою, що становить 97,6% від загальної кількості. У 2019 році зафіксовано практично тотожний показник щодо видачі свідоцтв фільмам, які створені українською мовою, що складає 97,9%. Відповідно до роз'яснень Держкіно, різниця в кількості (як у 2019, так і у 2020 році) пов'язана з видачею свідоцтв фільмам, вироблених в кооперації відповідно до положення Європейської конвенції про спільне кінематографічне виробництво.

Міністерство культури та інформаційної політики України повідомило, що у 2020 році з використанням бюджетних коштів, передбачених бюджетною програмою 3801180 «Виробництво (створення) та розповсю-

87,8% фільмів, що були вироблені за підтримки Держкіно, виконані українською мовою

дження фільмів патріотичного спрямування», вироблено (створено) 13 фільмів і серіалів, а саме: 2 неігрові фільми («Лімб» та «Я був народжений не для війни») та 6 ігрових фільмів («Безславні кріпаки (Тарас Шевченко: перший самурай)», «Забуті», «І будуть люди», «Із зав'язаними очима», «Інший Франко (Третій син каменяра)», «Пульс»), 1 анімаційний («Мова кольорова») та 4 ігрові серіали («Спіймати Кайдаша (Кайдашева сім'я ХХІ)», «Козаки», «Сага», «Слов'яни»). Побіжний огляд фільмів (відеороликів, що складаються з коротких уривків з фільму для його анонсування), які знаходяться у мережі Інтернет, засвідчив виконання фільмів державною мовою. Зауважимо, що українсько-швейцарська копродукційна драма режисерки Дар'ї Онищенко «Забуті» (історія вчительки української мови, що живе на території окупованого Луганська) виконана російською із субтитрами українською мовою.

За даними Українського культурного фонду, який підтримував у межах конкурсних програм створення аудіовізуальних продуктів різного формату, у 2020 році було виготовлено 7 телепродуктів, 10 матеріалів відеоконтенту та 1 фільм. Зазначені ініціативи були створені переважно українською мовою. Виключення становить проєкт «Відкрий напрямки ЮА. Другий сезон», у якому подається короткий огляд туристичних місць України тільки англійською мовою, що, вочевидь, розраховано на закордонного глядача. Також не для всіх проєктів було характерним озвучення або субтитрування державною мовою реплік, які подаються у відеоконтенті іншими мовами.

Використання державної мови на пам'ятниках, монументах і пам'ятних знаках

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 1 Закону України «Про культуру» культурою є сукупність матеріального і ду-

ховного надбання, нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що включає, у тому числі, всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності. Таким чином, норми статті 23 Закону поширюються, серед іншого, на пам'ятники, монументи і пам'ятні знаки, і держава має забезпечувати застосування на таких об'єктах державної мови, насамперед на тих, спорудження яких відбувається за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів.

Разом з тим, Порядком спорудження (створення) пам'ятників і монументів, затвердженим наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури та Міністерства культури і мистецтв України від 30.11.2004 № 231/806, не передбачено вимог щодо обов'язкового розміщення відповідних написів та іншої інформації на пам'ятниках і монументах державного і місцевого значення державною мовою.

Аналіз засвідчив певні відхилення існуючої практики застосування державної мови в окремих сегментах культурно-мистецької діяльності від вимог Закону, які набирають чинності 16 липня 2021 року. Попри те, що норми Закону ще не діють, представникам закладів культури та кінематографа вже варто звернути на них увагу. Крім того, є потреба в активних системних заходах з боку Міністерства культури та інформаційної політики України щодо інформування та забезпечення готовності суб'єктів діяльності у сфері культури до чіткого виконання Закону. Це стосується публічного показу театральних вистав, виготовлення оголошень різного характеру, розміщення інформації на пам'ятниках і монументах, забезпечення перекладу (наявності субтитрів) аудіовізуальних продуктів, де можуть зустрічатися репліки іншими мовами, ніж державна, мови туристичного та експертного обслуговування тощо.

Окремо варто наголосити на проблемі нормативно-правового регулювання питання

застосування державної мови у дитячих гуртках та секціях, діяльність яких може перебувати одночасно на перетині декількох сфер, а саме культури, освіти, спорту, обслуговування в цілому тощо.

З метою попередження у подальшому порушення норм Закону у сфері культури Уповноваженим були направлені відповідним суб'єктам роз'яснення, що стосуються застосування державної мови у сфері культури.

4.9. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ТА РАДІОМОВЛЕННЯ

Державна мова у сфері радіомовлення

16 червня 2016 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про телебачення та радіомовлення» шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», згідно з яким не менше 60 відсотків добового обсягу ведення радіопередач повинно здійснюватися державною мовою.

Відповідно до частини другої статті 9 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00. При цьому, відповідно до частини третьої статті 9 цього Закону, телерадіоорганізації, які поширюють музичні твори, серед яких частка пісень офіційними мовами Європейського Союзу відповідно до умов ліцензії становить не менше 60 відсотків загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 60 відсотків загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00, повинні забезпечувати частку пісень державною мовою не менше 25 відсотків загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 25 відсотків загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00.

Також відповідно до частини п'ятої зазначеної статті телерадіоорганізації при здійснен-

ні радіомовлення забезпечують не менше 60 відсотків добового обсягу ведення передач, у тому числі новинно-аналітичних блоків, розважальних передач (дикторами, ведучими радіопередач) державною мовою.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» єдиним органом державного регулювання діяльності у сфері телебачення і радіомовлення є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада). На виконання своїх повноважень Національна рада здійснює моніторинг ефірів телерадіоорганізацій загальнонаціональної, регіональної та місцевої категорій мовлення щодо дотримання частки державної мови.

У своєму звіті за 2020 рік⁶³ Національна рада відзначає випадки порушення законодавства щодо частки державної мови при здійсненні радіомовлення.

Так, зафіксовано, що 11.05.2020 в ефірі ТОВ «ТРК «СТОЛИЦЯ» (позивний «Перець ФМ») частка пісень державною мовою у проміжках часу між 15:00 та 22:00 становила 32%. Рішенням Національної ради від 10.12.2020 № 1541 визнано порушення ТОВ «ТРК «СТОЛИЦЯ» частини другої статті 9 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» та застосовано санкцію «стягнення штрафу» у розмірі, розрахованому від розміру ліцензійного збору, нарахованого телерадіоорганізації за видачу ліцензії, а саме: 54 480 грн. (5% від ліцензійного збору).

Також зафіксовано два випадки порушення Закону ТОВ «ТРК «ШАНСОН» (позивний «Радіо шансон»). Виявлено, що 12.05.2020 частка пісень державною мовою в проміжках часу між 15:00 та 22:00 становила 31%, а 02.06.2020

Не менше
60% добового
обсягу ведення
радіопередач
та не менше
35% пісень має
трансляватися
державною
мовою

частка пісень державною мовою в проміжках часу між 15:00 та 22:00 становила 34%. Національна рада застосувала до ліцензіата санкцію «стягнення штрафу» за обом перевірами у розмірі 5% ліцензійного збору (по 86264,54 грн. за кожен випадок).

Окрім цього, Національна рада повідомляла⁶⁴ про накладення стягнень на ТОВ «ТРК МАЯК» (м. Олександрія Кіровоградської області), в ефірі якої 09.05.2020 у проміжку часу між 07.00 та 14.00 частка пісень державною мовою становила 33,3%. Національна рада зафіксувала порушення законодавства та наклала стягнення на радіомовника в розмірі 2865,88 грн. Також за результатами позаплатової перевірки ТОВ «Міська ТРК «Чернівці» (позивний «Блиск ФМ»), було встановлено порушення пісенної квоти українською мовою, умов ліцензій та рекламного законодавства. Встановлено, що 8 лютого 2020 року у проміжках часу між 07.00 та 14.00 в ефірі частка пісень державною мовою становила 22,81%. До радіомовника було застосовано санкції «оголошення попередження» і «стягнення штрафу» на суму 6242,50 грн.

Враховуючи результати моніторингу Національної ради, можна констатувати, що імплементація змін до Закону України «Про телебачення та радіомовлення» щодо частки української мови відбувається успішно. В окремих радіомовників частка мовлення українською мовою складає від 100 до 50%. Встановлення зазначеної норми законом стало позитивним стимулом для молодих українськомовних виконавців для створення якісного музичного контенту.

Державна мова у сфері телебачення

23 травня 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних

(електронних) засобів масової інформації», яким внесено зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо частки мовлення державною мовою на телеканалах. Відповідно до частин другої – четвертої статті 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення, які відповідно до ліцензій здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу, передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 75 відсотків загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00. У загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій місцевої категорії мовлення передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 60 відсотків загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00. Зазначена норма набула чинності 13 жовтня 2018 року. Телерадіоорганізації, які здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу та/або супутникове мовлення, забезпечують частку передач новин державною мовою в обсязі не менше 75 відсотків загальної тривалості всіх передач новин, поширених телерадіоорганізацією у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00.

У 2020 році на виконання своїх повноважень Національна рада здійснювала моніторинг загальнонаціональних телеканалів щодо дотримання обсягу мовлення державною мовою.

У лютому, травні, липні, серпні та жовтні 2020 року Національною радою було проведено моніторинг ефіру 28 загальнонаціональних телекомпаній (ефірне цифрове мовлення)

Не менше 75% загальної тривалості передач у проміжках часу: між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00 мають транслюватися державною мовою

64 <https://www.nrada.gov.ua/chotyroh-radiomovnykiv-oshtrafovano-cherez-porushennya-movnyh-kvot/>

Частиною
третьою статті
32 Закону
України «Про
забезпечення
функціонування
української мови
як державної»
визначено, що
мовою реклами
на телебаченні
і радіо
є державна
мова

для встановлення дотримання норм статті 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення».

До частки передач і фільмів, виконаних державною мовою, при здійсненні моніторингу Національною радою було зараховано:

- передачі та фільми, які повністю озвучено чи дубльовано державною мовою;
- передачі, ведення яких здійснювалося державною мовою. Крім того, було визначено фактичні обсяги передач і фільмів за ознаками мовної ідентифікації у часовому проміжку із 7 до 22 години: україномовні передачі (повністю озвучені чи дубльовані державною мовою), російськомовні передачі (передачі та фільми, які озвучені чи дубльовані російською мовою, а також такі, що субтитровані українською мовою).

За результатами моніторингу, який проводився Національною радою, не зафіксовано ознак порушень законодавства щодо частки державної мови в ефірі телебачення.

Разом з тим, аналіз нормативно-правових актів дає підстави зробити висновок, що Методологічні роз'яснення моніторингу ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот від лютого 2019 року Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення потребують приведення до вимог чинного законодавства.

Так, у Методологічних роз'ясненнях моніторингу ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот (версія 1.2) від лютого 2019 року у таблиці 1 зазначено, що питання мови реклами не врегульовано, а тому щодо реклами Національна рада застосовує такі самі вимоги закону, як і для передач. При цьому передачею (телерадіопередачею) відповідно до статті 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» є змістовно завершена частина програми (телерадіопрограми), яка має відповідну назву, обсяг трансляції, авторський знак, може бути використана незалежно від інших ча-

стин програми і розглядається як цілісний інформаційний продукт, а відповідно до статті 3 Закону України «Про кінематографію» фільмом є аудіовізуальний твір (у тому числі телевізійні серіали та їх окремі серії), що складається з епізодів, поєднаних між собою творчим задумом і зображувальними засобами, та є результатом спільної діяльності його авторів, виконавців і виробників.

Відповідно до частини п'ятої статті 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» при обчисленні частки передач та/або фільмів, виконаних державною мовою, враховується загальна тривалість фільмів, новин та інших передач (крім пісень, що транслюються окремо і не є частиною передачі відповідно до пункту «в» частини сьомої цієї статті, та музичних кліпів), створених, дубльованих або озвучених українською мовою, що транслювалися телерадіоорганізацією впродовж тижня у проміжки часу, визначені цією статтею. Врахування тривалості реклами при обчисленні такої частки передач та/або фільмів, законодавством не передбачено.

Частиною третьою статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено, що мовою реклами на телебаченні і радіо є державна мова. Статтею 6 Закону України «Про рекламу» також передбачено, що мовою реклами є державна мова.

Проведений Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови аналіз документів Національної ради показав, що зазначені вище Методологічні роз'яснення моніторингу ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот (версія 1.2) від лютого 2019 року не були приведені у відповідність до вимог чинного законодавства України щодо мови реклами, а також положень Закону України «Про телебачення і радіомовлення», якими не передбачено врахування тривалості реклами при обчисленні частки передач та/або фільмів, виконаних державною мовою.

Тобто низка каналів, які, за даними моніторингу Національної ради, мали частку мовлення менше 80%, могли фактично не дотримуватися вимог квот, передбачених законом. Наприклад, за даними моніторингу, який проводився Національною Радою з 26.10 по 01.11.2020⁶⁵, частка мовлення телеканалів «Інтер», «Україна», «К1» складала від 79% до 76%. Без врахування часу реклами обсяг трансляції телепрограм державною мовою у цих каналів міг складати менше 75%, що вже є порушенням законодавства. Детальніше з результатами моніторингу Національної ради можна ознайомитися на сторінках 101–102.

Присутність державної мови в ефірі телебачення стала також предметом дослідження громадських активістів. Зокрема, Рух добровольців «Простір свободи» у своєму аналітичному огляді «Становище української мови в Україні у 2020 році»⁶⁶ відзначає особливості застосування законодавства Національною радою. Так, здійснюючи моніторинг, регулятор керується положеннями Закону, який дозволяє зараховувати до квоти української мови програми, в яких українською мовою спілкуються ведучі програм (при цьому інші учасники можуть спілкуватися іншими мовами). На думку громадських активістів, методологія Національної ради, хоч і відповідає закону, але не відображає реальну картину присутності державної мови в ефірі.

Відтак, рух «Простір свободи» провів власний моніторинг шести найпопулярніших національних телеканалів, в якому визначав мову програм виходячи з реального співвідношення мов. Згідно з методологією «Простору свободи» програми поділялися на цілковито україномовні; такі, де була присутня українська мова та російська (інша) мови; цілковито російськомовні.

Моніторинг шести найрейтинговіших загальнонаціональних телеканалів було здійснено наприкінці жовтня 2020 року (з 18:00 до 22:00 у четвер 29 жовтня та з 12:00 до 16:00 в суботу 31 жовтня).

У результаті 48-годинного моніторингу (6 телеканалів по 8 годин) активісти Руху «Простір свободи» одержали такі дані: програми українською мовою тривали 19 годин 40 хвилин (тобто 41% часу), програми українською та російською мовою – 6 годин 15 хвилин (13% часу), програми російською мовою – 22 години 05 хвилин (46% часу).

Результати дослідження, яке проводила громадськість, дають підстави зробити висновок, що особливості застосування законодавства дозволяють мовникам зменшувати реальну присутність в ефірі державної мови.

Національна Рада висловила свою позицію щодо виконання мовниками вимог законодавства підкресливши, що проводить моніторинг 105 годин ефіру протягом семи діб у проміжках часу між 07:00 та 18:00 і між 18:00 та 22:00, як це визначено Законом України «Про телебачення і радіомовлення»⁶⁷. Відповідно до частин п'ятої та шостої статті 10 цього Закону передача, що транслюється у прямому ефірі, вважається виконаною державною мовою, якщо виступи ведучих передачі виконані українською мовою. При цьому допускається трансляція недержавною мовою фільмів, що були створені до 1 серпня 1991 року або фільмів власного виробництва. Національна рада відзначила, що під час обговорення мовного законодавства регулятор неодноразово наполягав на необхідності регулювання саме добового обсягу мовлення, а також на більш чіткому визначенні мови при створенні та трансляції кінофільмів.

Результати дослідження, яке проводила громадськість, дають підстави зробити висновок, що особливості застосування законодавства дозволяють мовникам зменшувати реальну присутність в ефірі державної мови

65 <https://www.nrada.gov.ua/analytic-reports/rezultaty-monitoryngu-efiru-zagalnonatsionalnyh-telekanaliv-po-dotrymannyu-movnyh-kvot-vidpovidno-zakonodavstva-za-zhovten-2020-roku/>

66 <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf>

67 <https://www.nrada.gov.ua/nacionalna-rada-vyslovyala-svoyu-pozytysiyu-shhodo-vykonannya-movnykamy-vymog-zakonodavstva-shhodo-mov>

8 квітня 2021 –
затверджено
Порядок
взаємодії
Уповноваженого
із захисту
державної мови
з Національною
радою з питань
телебачення та
радіомовлення

Зазначимо, що 16 липня 2021 року набуває чинності частина шоста статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка передбачає, що мовою поширення та демонстрування фільмів є українська мова. Надавачі послуг відео на замовлення з використанням мережі Інтернет за наявності у них аудіодоріжок державною мовою для фільмів, доступ до яких можливий з території України, мають забезпечити завантаження такої аудіодоріжки до відповідних фільмів за замовчуванням. Згідно з Законом держава сприяє суб'єктам, які надають послуги відео на замовлення, чиї послуги доступні в Україні, у створенні аудіодоріжок державною мовою та/або в отриманні прав на такі аудіодоріжки.

Також у Верховній Раді України зареєстровано кілька законопроектів, які мають на меті врегулювати діяльність засобів масової інформації, у тому числі телерадіоорганізацій, а також аудіовізуальних медіа-сервісів на замовлення.

Співпраця Уповноваженого із захисту державної мови з Національною радою з питань телебачення і радіомовлення

Уповноважений із захисту державної мови та Національна рада з питань телебачення і радіомовлення посилюють діалог з метою поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних телевізійних і радіоканалах та удосконалення реалізації державної мовної політики. Так, 17 грудня 2020 року Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень та голова Національної ради Ольга Герасим'юк підписали Меморандум про співпрацю терміном до 31 грудня 2024 року⁶⁸.

Основними напрямками взаємодії відповідно до Меморандуму визначено:

- нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями вимог законодавства щодо використання державної мови;
- моніторинг мовної ситуації в Україні;
- своєчасне реагування та вживання заходів стосовно дотримання телерадіоорганізаціями вимог законодавства про забезпечення функціонування української мови як державної;
- захист мовного культурного та інформаційного простору України;
- забезпечення та захист права громадян на отримання інформації державною мовою;
- удосконалення інституціонального забезпечення реалізації державної мовної політики;
- висвітлення актуальних проблем державної мовної політики в засобах масової інформації.

8 квітня 2021 року наказом Уповноваженого із захисту державної мови № 10-У та рішенням Національної ради № 382 на виконання частини 2 статті 53 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» затверджено Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з Національною радою з питань телебачення та радіомовлення. Цей Порядок визначає механізм взаємодії інституцій з метою захисту державної мови як невіддільного елементу конституційного ладу, забезпечення дотримання порядку її функціонування і застосування, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Законом України «Про телебачення і радіомовлення».

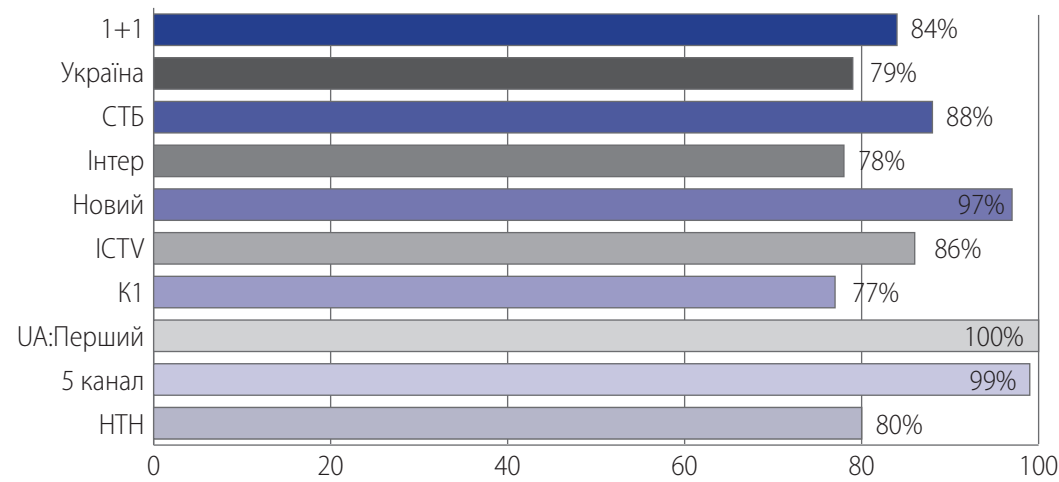
Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що встановлення обов'язкових

⁶⁸ <https://www.nrada.gov.ua/memorandum-pro-spivpratsyu-mizh-upovnovazhenym-iz-zahystu-derzhavnoyi-movy-ta-natsionalnoyu-radoyu-ukrayiny-z-pytan-telebachennya-radiomovlennya/>

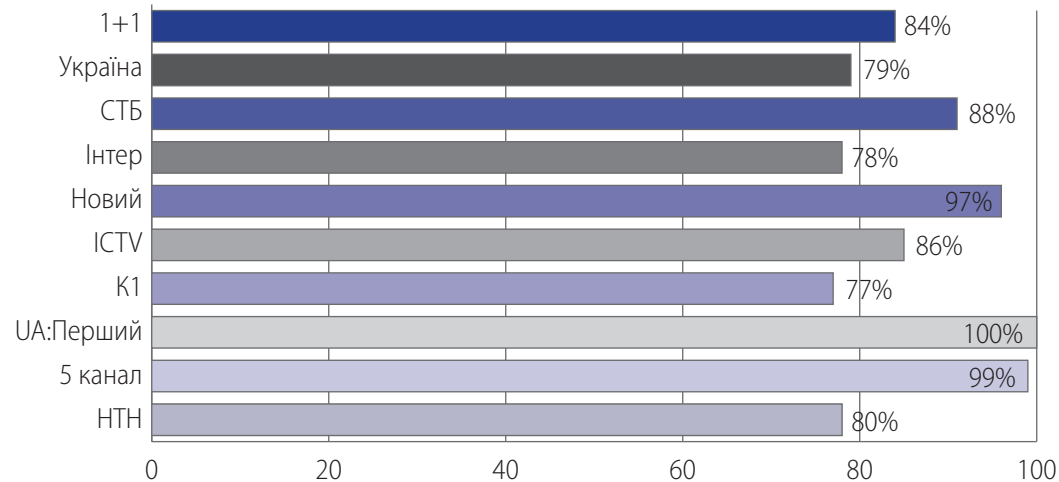
часток мовлення українською мовою для телерадіоорганізацій були першими законодавчими ініціативами, які суттєво зрушили питання підтримки державної мови у суспільному просторі. Попри політичні маніпуляції, які тривали навколо прийняття цих законів, такі норми не призвели до зростання соціальної напруги, збитків теле- і радіомовників, а навпаки, сприяли розвитку та популяризації україномовного культурного продукту. Загалом мовники дотримуються вимог законодавства в частині частки мовлення державною мовою. Додатково звертаємо увагу на те, що 16 липня 2024 року набудуть чинності зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо передач та фільмів, виконаних державною мовою, які уточнюватимуть перелік випадків використання у таких передачах та фільмах інших мов без дублювання та озвучення державною мовою.

Результати моніторингу ефіру загальнонаціональних телеканалів по дотриманню мовних квот 26.10 – 01.11.2020 р.

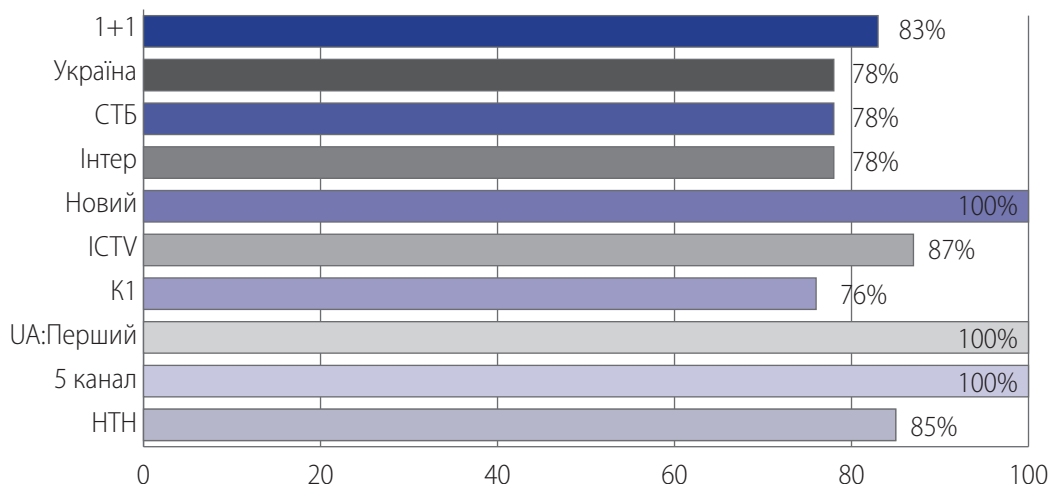
Частка мовлення українською мовою з 07:00 до 22:00

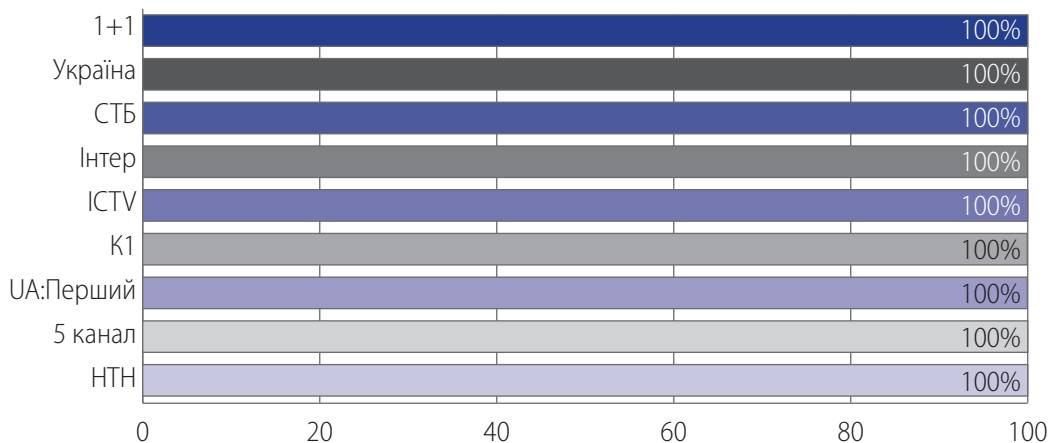
Частка мовлення українською мовою з 07:00 до 18:00

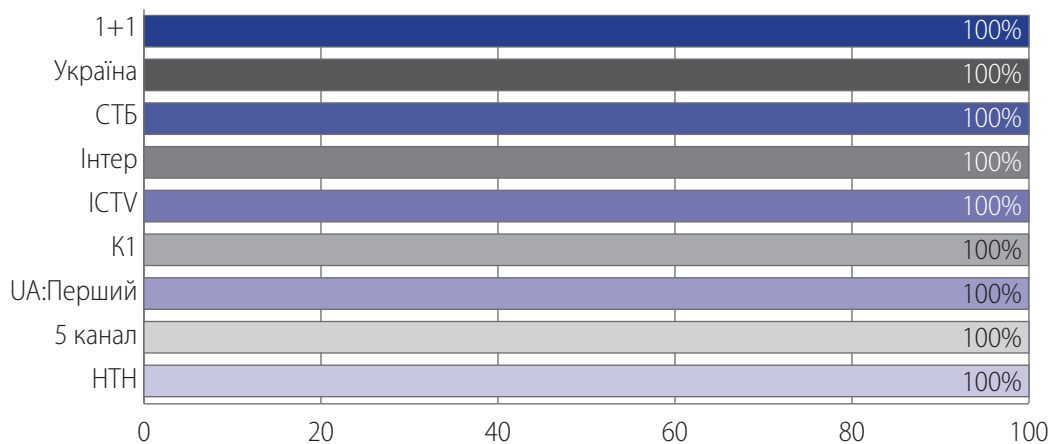
Частка мовлення українською мовою з 18:00 до 22:00

Частка передач новин державною мовою з 07:00 до 18:00

Частка передач новин державною мовою з 18:00 до 22:00

4.10. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КНИГОВИДАННЯ, КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Державна мова у сфері книговидавання

У 2021 році набуває чинності стаття 26 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка регулює сферу книговидавання і книгорозповсюдження.

Законом передбачено, що з 16 липня 2021 року видавці зобов'язані видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих ними впродовж відповідного календарного року назв книжкових видань. При цьому вимога не поширюється на продукцію, видану кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів чи національних меншин України за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів відповідно до закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України. Однак станом на 01.04.2021 проєкт такого закону Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України не вносився.

Що стосується вступу у дію квот щодо друку книг українською мовою, то це не стане проблемою для більшості видавництв, оскільки статистика свідчить, що загалом в Україні кількість надрукованих видань українською мовою значно перевищує 50%. За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, у 2020 році українською мовою видано 14798 одиниць книг і брошур тиражем 36503,2 тис. примірників, що становить 78% загальної кількості назв і 87% загального тиражу. Зауважимо, що крім книг до загальної

статистики також входять брошури, методичні та навчальні матеріали, інша друкована продукція.

Враховуючи карантинні обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19, варто звернути увагу на стан книговидавництва України в цілому. За даними Асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, через кризу 2020 року галузь зменшила обсяги виробництва книжкової продукції порівняно з 2019-м роком за назвами на 23,3% і за сумарним накладом – на 34,3%. Інституційна допомога в розмірі 82 млн. гривень, надана видавництвам державою, дозволила дещо поліпшити зазначені показники, проте це суттєво не вплинуло на фінансово-економічний стан галузі. За підсумками 2020 року, припинили свою діяльність 343 видавництва та 48 книгарень⁶⁹.

У цих умовах важливою є практична реалізація частини третьої статті 26 Закону, у якій йдеться про державну підтримку видання та поширення творів української літератури, перекладу і видання іншомовної літератури державною мовою.

У лютому 2021 року Міністерство культури та інформаційної політики України винесло на громадське обговорення проєкт Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія». Цим документом визначається особлива важливість підтримки і розвитку читання українською мовою на всій території України. Серед пріоритетів проєкту Стратегії – підтримка національного автора та виробника українськомовної книжкової продукції.

За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, у 2020 році українською мовою видано 14798 одиниць книг і брошур тиражем 36503,2 тис. примірників, що становить 78% загальної кількості назв і 87% загального тиражу

⁶⁹ <http://www.upba.org.ua/index.php/uk/vydavnytstva/item/288-zvernennia-do-komitetu-vr-stosovno-pidtrymky-pilh-z-opodatkuвання-haluzi>

74% читачів
друкованих
книг читали їх
українською
мовою,
65% читачів
електронних
книг також
читали книги
українською
мовою і
67% слухачів
аудіокнижок
слухали книжки
українською
мовою

Окрім цього, підтримка книговидавання здійснюється через закупівлі книг у межах «Програми поповнення фондів публічних бібліотек». Так, у 2020 році за цією програмою Український інститут книги надав 47,378 млн. гривень бюджетних коштів для закупівлі 827 назв книг для 606 бібліотек. Причому усі книги, визначені для закупівлі, видані державною мовою. Такий підхід слід поширити і на закупівлю книжок за рахунок місцевих бюджетів, передбачивши розумні винятки для літератури мовою корінних народів, посібників з вивчення іноземних мов тощо.

Державна мова у сфері книгорозповсюдження

У 2021 році також набувають чинності норми, які встановлюють квоту на кількість книг українською мовою у книгарнях. Згідно з частиною другою статті 26 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з 16.07.2021 частка книжкових видань державною мовою в загальній кількості назв книжкових видань, наявних у продажу в кожній книгарні, має становити не менше 50 відсотків. Ця вимога поширюється на всі книгарні та інші заклади, що здійснюють книгорозповсюдження, крім тих, що здійснюють розповсюдження книжкових видань винятково офіційними мовами Європейського Союзу, державною мовою та/або словників та розмовників з іноземних мов, підручників з вивчення іноземних мов, а також спеціалізовані книгарні, створені для реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

Реалізація зазначеної норми спрямована на підтримку україномовної книги та збільшення частки громадян, які читають українською мовою.

За даними дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання», проведеного у 2020 році на замовлення Українського інституту книги⁷⁰, третина українців надають перевагу українській мові книжок, і ця частка суттєво зросла – 32% проти 24% у 2018 році. Частка тих, хто надає перевагу російській мові, несуттєво змінилася з 2018 року і на цей час становить 27%, а зростання частки прихильників україномовних книжок відбулося за рахунок тих, кому байдуже, якою мовою видана книжка. Однак дані статистики суттєво відрізняються, якщо брати до уваги активних читачів та покупців книг. Якщо говорити про прочитані книги, то 74% читачів друкованих книг читали їх українською мовою, 65% читачів електронних книг також читали книги українською мовою і 67% слухачів аудіокнижок слухали книжки українською мовою. Щодо придбаних книг, то 91% покупців друкованих книг купували книги українською мовою.

Разом з тим існують проблеми щодо обсягу книг, які розповсюджуються українською мовою, особливо у книгарнях східних та південних областей України. У 2020 році широкого резонансу набуло відкрите звернення мережі книгарень «Є» щодо відсутності державної підтримки українського книжкового ринку⁷¹.

Серед перелічених проблем мережа книгарень «Є» виокремила такі:

- 50–70% в обороті великих книготорговельних структур складає російська книга (як імпортована, так і видана в Україні);
- головною причиною «просування» російської книги є більш привабливі економічні умови (більша маржа прибутку);
- можливість створювати привабливі умови визначається, у першу чергу, перевагами у собівартості російського продукту

⁷⁰ <https://ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/uik-oprilyudniv-rezultati-doslidzhennya-chitannya-v-konteksti-mediaspozhyvannya-ta-zhitt-konstruyuvannya-dokument>

⁷¹ <https://www.facebook.com/knyharniaye/posts/10164091761635150>

- у порівнянні з українським (менша вартість авторських прав та перекладу);
- російський книжковий бізнес отримує підтримку Російської Федерації у «просуванні» свого продукту в Україні.

Набуття у 2021 році чинності ст. 26 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» потребує запровадження дієвих механізмів підтримки книговидання та книгорозповсюдження українською мовою.

Окремим проблемним питанням є відсутність станом на 01.04.2021 порядку обліку і контролю кількості книг українською мовою, які розповсюджуються суб'єктами підприємницької діяльності, що в подальшому може призвести до труднощів з реалізацією норми, передбаченої частиною другою статті 26 Закону.

Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації

16 січня 2022 року для друкованих ЗМІ загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження набуде чинності стаття 25 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якою передбачено, що друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою. З 16 липня 2024 року зазначена норма набуде чинності для друкованих ЗМІ місцевої сфери розповсюдження.

При цьому друковані засоби масової інформації можуть видаватися іншими, ніж державна, мовами за умови, що одночасно з відповідним тиражем видання іноземною мовою тираж цього видання також видається державною мовою.

Хоча до вступу в дію норми Закону щодо друкованих ЗМІ загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження залишається ще майже дев'ять місяців, звертаємо увагу

на негативні тенденції, присутні у цій сфері. За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, останнім десятиліттям щороку скорочуються кількість друкованих ЗМІ та їх тираж. Зокрема, у 2020 році друком виходило 1529 газет, що на 122 менше, ніж у 2019 році. Середній разовий тираж також зменшився з 43590 примірників у 2019 році до 34682 примірників у 2020 році. При цьому показник середнього тиражу українською мовою скорочується більш стрімко, ніж російською. Так, у 2020 році в порівнянні з попереднім середній разовий тираж україномовних газет зменшився з 19316 до 13783 примірників. При цьому середній разовий тираж газет російською мовою зменшився з 16413 до 14187 примірників. Якщо у 2019 році частка української мови у загальному середньому тиражі складала 44,3%, то у 2020 році вона зменшилася до 39,7%.

Відповідно до частини четвертої статті 25 Закону в кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці. На сьогодні поширеними є випадки, коли у місцях розповсюдження друкованої преси в продажу домінують видання російською мовою. Станом на 01.04.2021 відсутні механізми обліку та контролю суб'єктів розповсюдження друкованих ЗМІ щодо кількості україномовної продукції у продажу.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що набрання чинності з 16 липня 2021 року норм Закону щодо книговидання та книгорозповсюдження, а також з 16 січня 2022 року та з 16 липня 2024 року норм щодо друкованих ЗМІ та місць їх розповсюдження вимагає проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної кампанії, а також запровадження дієвого нормативно-правового механізму контролю за дотриманням зазначених норм.

Якщо у 2019 році частка української мови у загальному середньому тиражі газет складала 44,3%, то у 2020 вона зменшилася до 39,7%

4.11. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ

«Маркування придбаного позивачем товару (ноутбука) та енергетичне маркування товару лише недержавною мовою суперечить вимогам нормативно-правових актів, а отже є недоліком»

З рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 18.07.2018 у справі № 761/21884/16-ц (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/75843272>)

Поняття сфери обслуговування споживачів

Сфера обслуговування споживачів охоплює відносини між споживачами різноманітної продукції (товарів, робіт або послуг), які придбавають чи мають намір придбати таку продукцію для особистих потреб, а також виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг. Тому ця сфера є однією з найбільш важливих сфер суспільного життя, адже вона безпосередньо впливає на життя практично кожного громадянина, і, на відміну від інших сфер, стосується доволі широкого переліку галузей та напрямів діяльності: побутового обслуговування, торгівлі товарами і послугами, соціального забезпечення, надання житлово-комунальних, освітніх послуг, медичного обслуговування тощо. А отже, норми законодавства, які визначають порядок та особливості застосування державної мови у сфері обслуговування, у певній частині також поширюються й на інші сфери суспільного життя.

Правове регулювання використання державної мови у сфері обслуговування споживачів

Застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів регламентується спеціальними нормами статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Ця стаття визначає, що мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Суб'єкти господарювання здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари чи послуги державною мовою. При цьому така інформація може дублюватися іншими мовами, а на

прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

Важливо звернути увагу, що разом із набранням чинності з 16 січня 2021 р. цією статтею стало можливим застосування Уповноваженим із захисту державної мови до порушника – суб'єкта господарювання, що провадить господарську діяльність на території України, відповідної санкції: оголошення попередження, а у випадку якщо порушення є повторним протягом року – накладення штрафу.

При цьому у 2020 році та попередніх роках застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів регламентувалося нормами окремих актів законодавства: Законів України «Про захист прав споживачів», «Про звернення громадян», «Про інформацію» тощо. До прикладу, Законом України «Про захист прав споживачів» визначалося, що споживачі під час укладення, зміни, виконання та припинення договорів щодо отримання (придбання, замовлення тощо) продукції, а також при використанні продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право, зокрема, на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Така інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Нормативно-правовими актами, у тому числі технічними регламентами, можуть бути вста-

новлені додаткові вимоги до змісту інформації про продукцію. Інформація споживачеві має надаватися згідно з законодавством про мови. А згідно з частиною сьомою статті 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» наявність інтерфейсу державною мовою у мобільних застосунках суб'єктів господарювання, які реалізують товари і послуги в Україні, є обов'язковою. Слід відзначити, що будь-які обмеження по відношенню до громадян, у тому числі за мовними ознаками, незалежно від сфери суспільного життя, заборонялися статтею 24 Конституції України з 1996 року.

Низкою органів місцевого самоврядування також було прийнято власні рішення щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів, зокрема рекомендували їй першочергове використання суб'єктам господарювання. До прикладу, такі рішення проголосовані протягом попередніх років Київською, Львівською, Чернівецькою, Черкаською, Кропивницькою, Кременчуцькою міськими та Житомирською обласною радами⁷².

Однак зазначені рішення органів місцевого самоврядування не мали сили закону. А норми згаданих вище законодавчих актів не мали комплексного характеру та не враховували окремі особливості відносин споживачів та виробників (постачальників) продукції. Тому в багатьох випадках це призводило до порушень прав споживачів на отримання інформації про продукцію та її виробників (постачальників) з боку суб'єктів господарювання державною мовою.

Судова практика щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів

У період до 2021 року випадки обслуговування недержавною мовою або ненадання виробниками (постачальниками) продукції інформації споживачам державною мовою неодноразово ставали предметом судового розгляду. Це стосувалося як побутового обслуговування, так і надання інших послуг, наприклад транспортних або банківських.

Зокрема, у рішеннях судів наголошується, що за відсутності згоди від самого споживача на спілкування з ним іншою мовою, ніж державна, у суб'єктів господарювання не було підстав надавати такому споживачеві будь-які послуги російською або іншою мовою, ніж державна⁷³. Той факт, що Конституція гарантує вільне використання російської мови, не є та не може бути підставою для відмови споживачеві у праві вимагати обслуговування саме державною мовою⁷⁴.

Не менш однозначними були й висновки судів у справах, які стосувалися реалізації або надання інформації про продукцію з використанням мережі Інтернет. Так, надання на сайті відповідного суб'єкта господарювання інформації про товари, які ним реалізуються на території України, виключно російською мовою і ненадання такої інформації державною мовою розцінювалося судами як «порушення законних прав споживачів», а аргументи суб'єктів господарювання про можливість користування

«Суд приходить до висновку, що надання інформації про товари виключно російською мовою і ненадання цієї інформації державною мовою свідчить про порушення законних прав споживача. [...] Суд критично оцінює пояснення відповідача щодо поради скористатись перекладачем»

З рішення Франківського районного суду міста Львова від 10.06.2020 у справі № 465/3200/19 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/89752209>)

72 Рішення Київської міської ради від 05.10.2017 № 166/3137 «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики», рішення (ухвала) Львівської міської ради від 15.02.2018 № 3012 «Про регулювання мови обслуговування громадян у сфері надання послуг, торгівлі та здійснення інформування про товари та послуги у м. Львові», рішення Чернівецької міської ради від 21.02.2018 № 1138 «Про подолання наслідків радянської окупації в мовній політиці в місті Чернівцях», рішення Черкаської міської ради від 12.12.2017 № 2-2812 «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики в місті Черкаси», рішення Мської ради міста Кропивницького від 15.02.2018 № 1438 «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики в місті Кропивницькому», рішення Кременчуцької міської ради від 30.03.2018 «Про мову обслуговування громадян у сфері надання послуг, торгівлі у м. Кременчук», рішення Житомирської обласної ради від 02.11.2017 № 861 «Про подолання наслідків радянської окупації в мовному середовищі Житомирської області».

73 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54799867>, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67140550>

74 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85294013>

«Позивач звернувся із позовом до відповідача про визнання неправомірним надання інформації у банківських виписках по картковому рахунку не українською мовою без згоди позивача. [...] Оскільки згоди позивача на надання виписки іншою мовою не було представлено суду, то підстав для оформлення записів у виписках про рух коштів, які видаються споживачу, іншою мовою, ніж державною, у банку не було»

*З рішення
Франківського
районного суду
міста Львова від
09.12.2013 у справі
№ 465/3898/13-ц
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/36318309>)*

онлайн-перекладачами навіть не бралися до уваги⁷⁵. До того ж і маркування товарів лише недержавною мовою потрібно вважати недоліком, який, зокрема, дає право споживачеві вимагати його усунення, або заміни товару на аналогічний, або пропорційного зменшення ціни товару, або відшкодування витрат споживача на усунення недоліку, або розірвання договору і повернення сплачених коштів⁷⁶.

Тож загалом у період до 2021 року в усіх відомих випадках суди визнавали відсутність інформації державною мовою про продукцію, яка реалізується в Україні суб'єктами господарювання, або обслуговування споживача без його прохання або згоди недержавною мовою порушенням прав споживачів.

Діяльність Уповноваженого із захисту державної мови щодо захисту прав громадян на обслуговування та отримання інформації про продукцію державною мовою

У 2020 році до Уповноваженого із захисту державної мови неодноразово надходили звернення щодо відмови або незабезпечення суб'єктами господарювання обслуговування споживачів та надання їм інформації про продукцію державною мовою. Оскільки на той час стаття 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ще не набрала чинності, державний контроль та застосування санкцій (попередження чи штрафу) до суб'єктів господарювання у таких випадках Уповноваженим не здійснювалися. Натомість на адресу відповідних суб'єктів направлялися листи з інформацією про норми Закону, які набрали або мали набрати чинності у 2021 році.

Інформаційна і роз'яснювальна кампанія щодо норм статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

Ситуація із забезпеченням прав споживачів на обслуговування та отримання інформації про продукцію державною мовою значно змінилася після 16 січня 2021 року. Однак виконання закону великою мірою залежить не лише від контролю за його виконанням, але й від поінформованості громадян та інших суб'єктів про норми, які стосуються їх безпосередньо. Тому набранню чинності статтею 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передувала широка інформаційна та роз'яснювальна кампанія. За законодавством забезпечення формування та реалізації державної мовної політики покладено на Міністерство культури та інформаційної політики України. Але у 2020 році зазначеним Міністерством системної роботи з інформування громадськості та бізнесу про норми законодавства про державну мову не проводилося. Тому відповідна роз'яснювальна кампанія відбувалася без надання бюджетних коштів силами громадськості за підтримки Уповноваженого із захисту державної мови із залученням до неї відомих діячів культури та інших публічних осіб. Зокрема, у столиці та регіонах України, на телебаченні, радіо та у мережі Інтернет розміщувалася соціальна реклама, присвячена нормам Закону, які стосуються обслуговування споживачів. Уповноважений із захисту державної мови також надавав відповідні роз'яснення та коментарі засобом масової інформації.

У 2020 році Уповноваженим за участю працівників Секретаріату було проведено низку зустрічей та нарад з представниками бізне-

⁷⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90292263>

⁷⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75843272>

су, зокрема Європейської Бізнес Асоціації та Американської торгівельної палати в Україні, під час яких бізнес-спільноту було поінформовано про особливості застосування закону про державну мову в тому числі у сфері обслуговування споживачів. Необхідна інформація також направлялася листами на адресу бізнес-асоціацій та окремих суб'єктів господарювання у відповідь на їхні звернення. До того ж на офіційному веб-сайті Уповноваженого із захисту державної мови та веб-сайтах деяких органів влади і місцевого самоврядування поширювалися роз'яснення щодо порядку застосування державної мови у сфері обслуговування та захисту мовних прав споживачів⁷⁷.

Види діяльності, у яких у 2020 році мало місце недотримання прав громадян на обслуговування та отримання інформації про продукцію державною мовою

Аналіз судової практики, звернень та повідомлень, які надходили до Уповноваженого із захисту державної мови, дописів у соціальних мережах та іншої інформації з відкритих джерел засвідчив, що випадки недотримання прав громадян на обслуговування та отримання інформації про продукцію державною мовою у 2020 році найчастіше стосувалися:

- обслуговування громадян закладами торгівлі, громадського харчування, охорони здоров'я тощо іншою мовою, ніж державна;

- розміщення необхідної інформації про товар, його властивості, виробника (постачальника) у маркуванні та на упаковці товару державною мовою у меншому обсязі, ніж іншими мовами, або дрібним за розміром шрифтом, який є складним для прочитання та сприйняття, чи відсутності такої інформації державною мовою взагалі;
- складання товаросупровідних документів (накладних, квитанцій, чеків тощо) іншою мовою, ніж державна;
- надання освітніх послуг у дитячих та інших гуртках, курсах іншою мовою, ніж державна;
- відсутності у суб'єктів господарювання, які здійснюють реалізацію товарів і послуг в Україні, веб-сайтів, сторінок у соціальних мережах державною мовою.

Законодавчі проблеми із застосуванням державної мови у сфері обслуговування споживачів

Незважаючи на те, що набрання чинності статтею 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» створило нові можливості громадянам для реалізації та захисту своїх прав, у сфері обслуговування досі існує низка проблем, які потребують вирішення, у тому числі й на законодавчому рівні. Зокрема, відсутність уніфікованої української термінології у косметологічній та низці інших га-

«[...] Правомірними є висновки суду першої інстанції про те, що відповідно до норм Конституції та чинного законодавства про мови забезпечується вільне використання російської мови, проте це не є підставою для відмови позивачу у його праві вимагати від відповідача здійснювати його обслуговування державною мовою»

З постанови Львівського апеляційного суду від 21.10.2019 у справі № 463/5460/17 (https://reyestr.court.gov.ua/Review/85294013)

⁷⁷ До прикладу: <https://mova-ombudsman.gov.ua/derzhavna-mova-v-riznih-sferah/obslugovuvannya-zahist-prav-spozivachiv>, <https://mova-ombudsman.gov.ua/informaciya-shchodo-vikoristannya-derzhavnoyi-movi-na-veb-sajtah-ta-u-mobilnih-zastosunkah>, <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/z-16-sichnya-sfera-obslugovuvannya-v-ukrayini-perehodit-na-derzhavnu-movu>, <https://minjust.gov.ua/m/movnij-zakon-roz'yasnennya-yuristiv-sistemi-nadannya-bezoplatnoi-pravovoi-dopomogi>, <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/movnyj-zakon-roz-yasnennya-yurystiv-sistemy-bpd-v-efiri-suspilnogo-sumy/>, <https://dn.gov.ua/ua/news/z-16-sichnya-sfera-obslugovuvannya-perehodit-na-ukrayinsku-movu>, <http://zhmerinka-adm.gov.ua/news/z-16-sichnja-2021-roku-movoju-obslugovuvannya-spozivachiv-v-ukrayini-je-derzhavna-mova>, <http://valky-rda.kh.gov.ua/news/206/81639>, <https://km-oblrada.gov.ua/z-16-sichnya-obslugovuvannya-ukrayinskoyu/>, <http://polvet.gov.ua/uk/news/iz-16-sichnya-2020-roku-sfera-obslugovuvannya-na-poltavshhyni-povynna-stovidsotkovo-korystuvatsya-derzhavnoyu-movoyu/>, <http://stryi-rda.gov.ua/index.php/9711-z-16-sichnia-obsluhovuvannya-maie-vidbuvatys-ukrainskoiu-movoiu>, <https://voladm.gov.ua/new/z-16-sichnya-obslugovuvannya-ukrayinskoyu/>.

«Оскільки доказів надання Позивачем згоди на спілкування з ним російською мовою не було представлено суду, то підстав для надання послуг у сфері побутового обслуговування (роздрібної торгівлі) іншою мовою, ніж державною, у Відповідача немає»

З рішень
Солом'янського
районного суду
міста Києва від
24.12.2015 у справі
№ 760/1857/15-ц
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/54799867>)
та Дарницького
районного суду
міста Києва
від 06.06.2017
у справі
№ 753/18836/16
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/67140550>)

лузей може в окремих випадках призводити до різниці у перекладі одних і тих самих термінів різними виробниками (постачальниками) продукції. Як наслідок, це порушуватиме право споживачів на отримання ними необхідної, доступної та достовірної інформації про склад продукції державною мовою та впливатиме на можливість здійснення ними свідомого і компетентного вибору при її придбанні.

Ще одна суттєва проблема полягає в тому, що Закони України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про захист прав споживачів», а також низка інших законодавчих та підзаконних актів (у т.ч. технічних регламентів) визначають лише загальні вимоги щодо інформації про

продукцію та її виробників (постачальників), яка має надаватися споживачам державною мовою. Однак у таких актах відсутні конкретні вимоги до розміщення та вигляду такої інформації (місце розміщення на упаковці та у маркуванні товару, розмір шрифту у порівнянні з написами, розміщеними іншими мовами, тощо). Відсутність таких вимог у багатьох випадках призводить до того, що виконання вимог законодавства у частині надання споживачам інформації про продукцію державною мовою з боку суб'єктів господарювання є формальним: відповідна інформація розміщується на такому місці упаковки або таким шрифтом чи у такий спосіб, що робить складним або унеможлиблює її прочитання та сприйняття споживачами.

4.12. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ РЕКЛАМИ ТА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ

Відповідно до статті 1 Закону України «Про рекламу» рекламою є інформація про особу чи товар, яка розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару.

Разом з тим, не вся інформація, яка розповсюджується про суб'єктів господарювання та інших осіб або продукцію, яка ними виробляється, є рекламою. Так, згідно з частиною першою статті 28 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» оголошення, зокрема ті, які містять публічну пропозицію укласти договір, покажчики, вказівники, вивіски, повідомлення, написи та інша публічно розміщена текстова, візуальна і звукова інформація, що використовується або може використовуватися для інформування необмеженого кола осіб про товари, роботи, послуги, певних суб'єктів господарювання, посадових, службових осіб підприємств або органів державної влади, органів місцевого самоврядування відносяться не до реклами, а до інформації для загального ознайомлення. Також згідно з частиною шостою статті 9 Закону «Про рекламу» та пунктом 2 Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067, не вважаються рекламою вивіски чи таблички з інформацією про зареєстроване найменування особи, знаки для товарів і послуг, що належать цій особі, вид її діяльності (якщо це не впливає із зареєстрованого найменування особи) та час роботи, які розміщені всередині приміщення такої особи, на зовнішній поверхні будинку чи споруди не вище першого поверху або на поверсі, де знаходиться приміщення такої особи, чи біля входу в таке приміщення.

Таким чином, реклама – це те, що покликано спонукати та заохотити споживача придбати певну продукцію (товари, роботи чи послуги) у певного виробника (постачальника). Натомість інформація для загального ознайомлення призначена для того, аби сповістити не лише споживачів, але й будь-яких інших осіб про місцезнаходження, найменування, режим роботи, види діяльності конкретного суб'єкта.

СФЕРА РЕКЛАМИ

Правове регулювання використання державної мови у сфері реклами

16 січня 2020 року набрала чинності стаття 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка регламентує порядок використання державної мови у сфері реклами. Відповідно до зазначеної статті мовою реклами, включаючи рекламу на телебаченні і радіо, є державна мова. Ці вимоги поширюються на всі визначені Законом України «Про рекламу» види реклами, незалежно від способу її розміщення та змісту: внутрішню, зовнішню, рекламу на транспорті, політичну, соціальну рекламу тощо.

Водночас Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено низку особливостей щодо мови реклами, яка розміщується у друкованих засобах масової інформації та розповсюджується телерадіоорганізаціями закордонного мовлення. Так, у друкованих ЗМІ, що видаються однією з офіційних мов Європейського Союзу, допускається розміщення реклами тією мовою, якою видається такий

Мовою реклами, включаючи рекламу на телебаченні і радіо, є державна мова. Ці вимоги поширюються на всі визначені Законом України «Про рекламу» види реклами, незалежно від способу її розміщення та змісту: внутрішню, зовнішню, рекламу на транспорті, політичну, соціальну рекламу тощо

У 2020 розпочалися 9 державних контролів за фактами, що мають ознаки порушення закону в частині мови реклами. Найтипівішими порушеннями є самовільне встановлення реклами, використання іншої мови ніж державна в політичній та інтернет-рекламі

друкований засіб масової інформації. А телерадіоорганізації закордонного мовлення або ті, які здійснюють мовлення офіційними мовами Європейського Союзу, можуть розповсюджувати рекламу поряд із державною мовою також офіційними мовами ЄС. Що стосується використання в рекламі кримськотатарської мови, інших мов корінних народів, національних меншин України, то особливості такого використання мають встановлюватися спеціальним законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, який на сьогодні ще не прийнятий.

Низку особливостей передбачено також щодо використання у рекламі об'єктів права інтелектуальної власності та торговельних марок. Так, відповідно до статті 42 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» торговельні марки (знаки для товарів і послуг) використовуються у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона. А згідно з частиною другою статті 6 Закону України «Про рекламу» об'єкти права інтелектуальної власності у рекламі подаються мовою, якою їм наданий правовий захист відповідно до законодавства про охорону прав інтелектуальної власності. Тобто переклад торговельних марок та назв об'єктів права інтелектуальної власності, які використовуються у рекламі, на державну мову не здійснюється.

Органи, які здійснюють нагляд та контроль за дотриманням законодавства про державну мову у сфері реклами

Згідно зі статтями 49 та 53 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» повноваження щодо державного контролю за застосуванням державної мови юридичними особами покладено на Уповноваженого із захисту державної мови.

Однак крім Уповноваженого нагляд та контроль за дотриманням законодавства щодо використання державної мови у рекламі здійснюють й інші державні органи: Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів (Держпродспоживслужба).

Так, відповідно до статей 10, 53 та 70 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» та статті 13 Закону України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» Національна рада з питань телебачення і радіомовлення здійснює нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями вимог законодавства про рекламу та у випадку встановлення порушень може застосовувати санкції, передбачені Законом України «Про телебачення і радіомовлення».

Згідно зі статтею 27 Закону України «Про рекламу» Держпродспоживслужба за недотримання встановлених законодавством вимог щодо змісту реклами або замовлення розповсюдження реклами, в якій не дотримано встановлених законодавством вимог щодо її змісту, накладає на порушників штрафи в розмірі, визначеному цією статтею. Потрібно зауважити, що відповідно до роз'яснення, яке згідно з статтею 21 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» надано Комітетом Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики листом від 19.03.2021 № 04-14/10-2021/99492, «зміст реклами відображається (передається) мовою реклами. Тому однією зі складових вимог, встановлених Законом України «Про рекламу» до змісту реклами, є вимога щодо мови реклами». З огляду на це «недотримання рекламодавцем вимог щодо мови реклами є водночас недотриманням з його боку вимог, встановлених Законом України «Про рекламу» щодо змісту реклами».

Порушення вимог законодавства щодо мови реклами

У 2020 році за результатами опрацювання звернень та повідомлень, які надходили до Уповноваженого із захисту державної мови, а також аналізу інформації з відкритих джерел Уповноваженим не було зафіксовано випадків порушень вимог законодавства щодо мови реклами у внутрішній рекламі, а також у рекламі, яка розповсюджувалася телерадіоорганізаціями загальнонаціональної категорії мовлення.

Натомість було виявлено випадки розміщення недержавною мовою зовнішньої реклами, реклами в ефірі телерадіоорганізації місцевої категорії мовлення, а також реклами у мережі Інтернет.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення здійснила планову виїзну перевірку ПП «ОРБІТА – СЕРВІС» в смт. Петрове Кіровоградської області. У ході перевірки встановлено порушення ч. 3 ст. 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», оскільки трансляція реклами щодо викупу автомобілів, виготовлення пластикових вікон, встановлення супутникових антен здійснювалася російською мовою. За результатами перевірки було складено відповідний акт та повідомлено Уповноваженого із захисту державної мови.

1. До Уповноваженого із захисту державної мови звернувся мешканець м. Києва Т., який повідомив, що виявив поруч зі своїм будинком сервіс з ремонту одягу, де всі зовнішні написи виконані російською

мовою, та надав відповідні фото з підтвердженням цього факту. На думку заявника, це порушує його право на отримання інформації державною мовою. Уповноважений із захисту державної мови звернувся до Держпродспоживслужби щодо вжиття заходів стосовно усунення виявлених порушень вимог законодавства про рекламу в частині мови реклами.

2. На урядову гарячу лінію звернувся громадянин К., який повідомив, що у м. Києві при вході до ТЦ «Олімпійський» (вул. Велика Васильківська, 72) розміщено низку рекламних конструкцій, виконаних російською мовою. З урахуванням інформації, зазначеної у цьому зверненні, Уповноваженим із захисту державної мови було розпочато здійснення державного контролю за застосуванням державної мови.

Проведений у 2020 році аналіз засвідчив, що оператори зовнішньої реклами переважно дотримуються вимог законодавства у частині використання державної мови у рекламі, а випадки порушень мали поодинокий характер. Натомість значно частішими є випадки використання мов інших, ніж державна, у зовнішній рекламі, яку самовільно у порушення існуючих правил розміщення зовнішньої реклами було встановлено у столиці та інших регіонах України.

У разі отримання інформації щодо таких фактів Уповноваженим направлялись листи на адресу відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування щодо вжиття заходів з усунення порушень законодавства та демонтажу незаконно встановленої зовнішньої реклами.

Під час місцевих виборів зафіксовано порушення норм законодавства у частині розміщення політичної реклами недержавною

Недотримання рекламодавцем вимог щодо мови реклами є водночас недотриманням з його боку вимог, встановлених Законом України «Про рекламу» щодо змісту реклами

мовою. Більш детально такі випадки описано в розділі «Застосування державної мови у процесі виборів».

Всього у 2020 році за скаргами громадян Уповноваженим із захисту державної мови було розпочато здійснення державного контролю за застосуванням державної мови щодо 9 суб'єктів господарювання за ознаками порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині мови реклами.

Проведений у 2020 аналіз засвідчив, що оператори зовнішньої реклами переважно дотримуються вимог законодавства у частині використання державної мови у рекламі

Виявлені проблеми із застосуванням державної мови у рекламі у мережі Інтернет

У 2020 році Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови здійснено огляд та аналіз найбільш популярних інтернет-сайтів та соціальних мереж, за результатами яких виявлено численні випадки розміщення рекламних повідомлень у мережі Інтернет іншими мовами, ніж державна. Зокрема, реклама іншими мовами розміщувалася онлайн-рекламним сервісом Google Ads та в соціальній мережі Facebook.

Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про рекламу» не передбачено окремого порядку або вимог до розміщення реклами у мережі Інтернет, тому на таку рекламу поширюються загальні норми вищезазначених законодавчих актів щодо мови реклами.

Разом з тим, проведений аналіз дозволив виявити низку проблем, пов'язаних з використанням державної мови у рекламі у мережі Інтернет:

1. Специфіка функціонування мережі Інтернет у багатьох випадках не дозволяє чітко встановити обов'язковість застосування до відповідних суб'єктів норм законодав-

ства щодо застосування державної мови, зокрема у частині розповсюдження реклами. До прикладу, громадяни, перебуваючи на території України, практично без будь-яких обмежень можуть відвідувати інтернет-ресурси, які зареєстровані на території іншої країни, та бачити на них рекламу, яка розміщена суб'єктами, що зареєстровані у третіх країнах. Також у багатьох випадках алгоритми онлайн-рекламних сервісів здійснюють показ реклами у мережі Інтернет конкретному користувачеві, виходячи з інтересів такого користувача, його уподобань, а також налаштувань мови, що використовуються ним у програмному забезпеченні, пошукових системах тощо.

2. Доволі поширеним явищем є розповсюдження реклами на інтернет-ресурсах, у тому числі на відеохостингу та в соціальних мережах, що належать особам, які не зареєстровані в Україні як суб'єкти господарювання та навіть не мають своїх офіційних представництв в Україні, або розміщення реклами на таких ресурсах суб'єктами господарювання – нерезидентами. Також у рекламі, яка розповсюджується у мережі Інтернет, часто відсутня інформація щодо замовника такої реклами, що суттєво ускладнює або робить неможливим його встановлення. Водночас згідно з законодавством України відповідальність за розміщення реклами, зміст якої (у тому числі у частині мови) не відповідає вимогам законодавства, несе саме замовник такої реклами, а не суб'єкт, який здійснив її розміщення.

Детальніше проблеми правового регулювання питання використання державної мови у мережі Інтернет висвітлені в розділі «Застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів».

СФЕРА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ

Правове регулювання використання державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення

Відповідно до статті 28 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» інформація для загального ознайомлення подається державною мовою. Додатково до державної така інформація може дублюватися іншими мовами. Разом з тим, вимоги цієї статті, крім окремо обумовлених Законом випадків, не поширюються на випадки розміщення такої інформації за допомогою мережі Інтернет.

Закон визначає також окремі особливості щодо використання в інформації для загального ознайомлення офіційних назв державних органів та деяких інших суб'єктів. Так, згідно з частинами третьою та четвертою статті 39 Закону написи офіційних назв органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форми власності на вивісках виконуються державною мовою. Поряд з державною мовою офіційні назви таких органів та суб'єктів можуть позначатися англійською мовою, при цьому на вивісках назви, виконані англійською мовою, подаються з правого боку або внизу. Особливості використання органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами своєї назви кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів, національних меншин України мають встановлюватися спеціальним законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, який на сьогодні ще не прийнятий.

Порушення вимог законодавства щодо мови інформації для загального ознайомлення

Опрацьовані звернення громадян та повідомлення, які надходили до Уповноваженого із захисту державної мови, а також здійснений аналіз інформації з відкритих джерел, засвідчили, що у 2020 році мали місце випадки порушень вимог законодавства щодо використання державної мови в інформації для загального ознайомлення. Як і у випадку з зовнішньою рекламою, найчастіше такі порушення мали місце під час самовільного розміщення вивісок, вказівників, покажчиків та табличок у населених пунктах України.

Слід зауважити, що таке розміщення цих об'єктів є в цілому незаконним саме через порушення вимог законодавства про благоустрій населених пунктів та правил розміщення вивісок і табличок, а тому вони підлягають демонтажу.

Законодавчі проблеми із застосуванням державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення

Проблеми із застосуванням державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення пов'язані з кількома обставинами.

Насамперед, згідно з законодавством України порядок розміщення у населених пунктах вивісок, табличок та іншої інформації для загального ознайомлення на зовнішній поверхні будівель регулюється рішеннями органів місцевого самоврядування. Прийняті у цій сфері органами державної влади підзаконні акти у частині використання державної мови є доволі загальними. До прикладу, Типові правила розміщення зовнішньої реклами, затверджені постановою Кабінету Міністрів України

Інформація
для загального
ознайомлення
подається
державною
мовою та може
дублюватися
іншими
мовами

Порядок розміщення у населених пунктах вивісок, табличок та іншої інформації для загального ознайомлення на зовнішній поверхні будівель регулюється рішеннями органів місцевого самоврядування

від 29.12.2003 № 2067⁷⁸, серед вимог до розміщення вивісок і табличок (п. 48) не містять обов'язкової наявності на них інформації для загального ознайомлення державною мовою. Так само Типові правила (п. 49) не визначають підставою для демонтажу таких вивісок і табличок їх невідповідність вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

У деяких містах такі рішення містять окремі вимоги щодо обов'язкового використання у вивісках та табличках державної мови. До прикладу, Порядком розміщення вивісок на території міста Одеси, затвердженим рішенням Виконавчого комітету Одеської міської ради від 14.02.2008 № 178, передбачено, що «інформація, викладена на вивісці, подається державною мовою, якщо інше не встановлено законом. Інформація на вивісці може дублюватися іншими мовами»⁷⁹. Згідно з Порядком розміщення вивісок у м. Київ, затвердженим рішенням Київської міської ради від 20.04.2017 № 224/2446, «найменування особи та інша інформація, зазначена на табличці, виконуються державною мовою, якщо інше не передбачено законодавством», а «інформація на вивісках виконується державною мовою», за винятком випадків наведення на вивісках знаків для товарів і послуг. При цьому «текст вивіски не може містити мовних помилок»⁸⁰. А відповідно до Принципів візуальної організації розміщення рекламних засобів, вивісок і табличок на фасадах будівель м. Дніпро, затверджених рішенням

Виконавчого комітету Дніпровської міської ради від 18.12.2018 № 1250, рекомендовано офіційні назви об'єднань громадян, установ, підприємств, організацій наводити у такому порядку: ліворуч – українською мовою, праворуч – можливим перекладом іншою мовою, що послуговується некириличною абеткою (рекомендовано англійською мовою). При цьому текст таких вивісок і табличок (фасадних конструкцій) не може містити мовних помилок, крім власних назв і зареєстрованих марок (знаків для товарів і послуг)⁸¹. Правилами розміщення вивісок у м. Хмельницький, затвердженими рішенням Виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 25.01.2018 № 59, передбачено, що «вся інформація на вивісці здійснюється державною мовою»⁸².

Водночас мають місце випадки, коли рішення органів місцевого самоврядування щодо порядку встановлення вивісок і табличок не містять будь-яких вимог щодо обов'язкового використання державної мови. Це, до прикладу, Порядок встановлення вивісок у м. Маріуполь, затверджений рішенням Виконавчого комітету Маріупольської міської ради від 22.03.2017 № 47⁸³, Порядок розміщення зовнішньої реклами в м. Запоріжжя, затверджений рішенням Виконавчого комітету Запорізької міської ради від 22.02.2013 № 45⁸⁴, Правила розміщення зовнішньої реклами у м. Харків, затвержені рішенням Виконавчого комітету Харківської міської ради від 02.10.2013 № 609⁸⁵, та інші. Так само, як і Типові правила, зазначені рі-

78 Відповідно до частини першої статті 16 Закону України «Про рекламу» порядок видачі дозволів на розміщення зовнішньої реклами у населених пунктах встановлюється виконавчими органами місцевих рад, а поза межами населених пунктів – обласними державними адміністраціями на підставі Типових правил розміщення зовнішньої реклами, які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

79 <https://omr.gov.ua/ua/acts/committee/178343/>

80 http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/I_docki2.nsf/alldocWWW/1DD13151618E4E45C225812A006882E3?OpenDocument

81 <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/30119/rishennya-vikonavchogo-komitetu-miskoi-radi-vid-18-12-2018-1250-pro-zatverdzhennya-principiv-vizualnoi-organizacii-rozmischennya-reklamnih-zasobiv-vivisok-i-tablichok-na-fasadah-budivel-m-dnipra>

82 <https://khm.gov.ua/uk/content/vid-25012018-roku-no-59-pro-zatverdzhennya-pravyl-rozmishchennya-vyvisok-u-misti-hmelnyckomu>

83 <https://mariupolrada.gov.ua/solution-executive-committee/pro-zatverdzhennja-porjadku-vstanovlennja-vivisok-u-misti-mariupoli>

84 <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/11284>

85 <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-vnesennya-zmin-do-rishennya-vikonavchogo-komitetu-kharkivskoi-miskoi-radi-vid-02102013-609-pro-zatverdzhennya-pravil-rozmischennya-zovnishnoi-reklami-u-misti-kharkovi-50830.html>

шення органів місцевого самоврядування не визначають підставою для обов'язкового демонтажу вивіски або таблички невідповідності вимогам законодавства щодо забезпечення функціонування української мови як державної. В окремих випадках це ускладнює вжиття заходів щодо приведення інформації для загального ознайомлення на таких вивісках або табличках у відповідність до вимог зазначеного Закону.

Подібною є проблема з розміщенням інформації для загального ознайомлення на тимчасових спорудах для провадження підприємницької діяльності. Відповідно до пунктів 1.3, 2.1, 2.6 та 2.14 Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21 жовтня 2011 року № 244⁸⁶, тимчасова споруда торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності – це одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних вимог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту. Підставою для розміщення такої тимчасової споруди є паспорт прив'язки, для оформлення якого замовник зверта-

ється до органу з питань містобудування та архітектури із заявою, до якої додає, в тому числі, ескізи фасадів тимчасової споруди у кольорі. Разом з тим, зазначеними нормами не передбачено вимог щодо обов'язкової відповідності такого ескізу вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у разі, якщо на фасадах тимчасової споруди передбачається розміщення інформації для загального ознайомлення. Невідповідність поданого ескізу фасадів тимчасової споруди вимогам законодавства у частині використання державної мови не є підставою для ненадання замовнику паспорту прив'язки тимчасової споруди. Тому в окремих випадках, з огляду на тимчасовість розміщення зазначеної споруди, це може ускладнити вжиття заходів щодо приведення розміщеної на ній інформації для загального ознайомлення у відповідність до вимог Закону.

Зважаючи на це, забезпечення дотримання вимог законодавства щодо застосування державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення значною мірою залежить як від рішень органів місцевого самоврядування, які регламентують порядок розміщення такої інформації у населених пунктах, так і від їх ефективної роботи з виявлення та забезпечення невідкладного демонтажу такої інформації, яка розміщена із порушенням вимог законодавства.

Дотримання вимог законодавства щодо застосування державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення значною мірою залежить від рішень та заходів органів місцевого самоврядування

86 Згідно з частиною першою статті 34 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» правила благоустрою території населеного пункту розробляються на основі Типових правил благоустрою території населеного пункту та затверджуються відповідними органами місцевого самоврядування. У разі якщо відповідною сільською, селищною, міською радою не прийнято рішення про затвердження правил благоустрою території населеного пункту, застосовуються Типові правила благоустрою території населеного пункту. Відповідно до пункту 5 розділу VIII Типових правил благоустрою населених пунктів, затверджених наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 27.11.2017 № 310, розміщення тимчасових споруд торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності здійснюється відповідно до Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21 жовтня 2011 року № 244.

4.13. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Медичні працівники, посадові та службові особи державних і комунальних закладів охорони здоров'я зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків

Відповідно до статті 33 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» мовою у сфері охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування є державна мова. Мовою актів, які регулюють діяльність закладів охорони здоров'я, діловодства та документообігу, є державна мова.

Згідно з п. 15, 16, частини першої ст. 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» медичні працівники, посадові та службові особи державних і комунальних закладів охорони здоров'я зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків.

Формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечує Міністерство охорони здоров'я України.

Згідно з інформацією, наданою Міністерством охорони здоров'я України, робочою мовою діяльності МОЗ, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування є державна мова. Мовою нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, діловодства і документообігу МОЗ є державна мова. Відповіді на звернення фізичних та юридичних осіб до МОЗ надаються державною мовою, якщо інше не встановлено законом.

Крім того, державні службовці МОЗ та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, вдосконалюють знання державної мови, зокрема в межах підвищення рівня професійної компетентності на практичних курсах з української мови (за новою редакцією українського правопису), з ділової української мови в публічному управлінні.

16 липня 2020 року набули чинності частини третя – п'ята ст. 33 Закону, які передбачають такі норми:

- заклади охорони здоров'я складають документи, які стосуються стану здоров'я пацієнтів, державною мовою;
- мовою актів, які регулюють діяльність закладів охорони здоров'я, діловодства та документообігу, є державна мова;
- заклади охорони здоров'я використовують у своїх документах медичну термінологію відповідно до стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови.

Національна комісія зі стандартів державної мови у 2020 році не розробляла та не затверджувала медичної термінології, що ускладнює виконання частини п'ятої статті 33 Закону та дає місце для маніпуляції окремими представниками галузі.

Уповноваженим із захисту державної мови фіксувалися порушення норм Закону в частині документів про стан здоров'я пацієнтів, діловодства та документообігу, зокрема наявні випадки видачі результатів обстежень іншою мовою, ніж державна. Однак як в державних та комунальних закладах, так і в приватних більш поширеними є випадки порушення норми закону в частині мови медичного обслуговування.

16 листопада 2020 року Уповноважений із захисту державної мови за власною ініціативною розпочав процедуру державного контролю у зв'язку із повідомленнями у ЗМІ щодо можливих фактів порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в ТОВ Медичний центр «Добробут-Поліклініка» під час здійснення прийому пацієнта громадянина Б.

Товариством надано пояснення лікаря-хірурга, в якому зазначено про те, що він спілкувався з пацієнтом державною мовою, а медична термінологія російською мовою використовувалася ним в спілкуванні з медсестрою. Уповноваженому не було надано інших доказів на підтвердження або спростування зазначених обставин.

Щодо складання та видачі направлення, викладеного недержавною мовою, Товариством надано пояснювальну записку завідувача неврологічним відділенням, в якій зазначено, що на момент виписки пацієнта був використаний старий шаблон направлення під час некоректної роботи інформаційної системи.

За результатами державного контролю встановлено факт порушення частини третьої ст. 33 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» завідувачем неврологічним відділенням ТОВ Медичний центр – «Добробут-Поліклініка», а саме: складання документа, який стосується стану здоров'я пацієнта, іншою мовою, ніж державна.

Було проведено моніторинг 83 офіційних інтернет-ресурсів державних установ і закладів охорони здоров'я, 222 офіційних інтернет-ресурсів комунальних та 14 – приватних закладів.

У ході моніторингу було виявлено, що на офіційних сайтах матеріали публікуються переважно державною мовою, але виявлені поодинокі випадки, що містять ознаки порушення законодавства про державну мову, у двох державних установах, трьох комунальних та одному приватному закладі охорони здоров'я. Уповноважений із захисту державної мови надіслав звернення до цих установ та закладів з роз'ясненням щодо застосування Закону України «Про функціонування української мови як державної» та вимогами усунути порушення.

Відповідно до частини шостої статті 33 Закону маркування лікарських засобів та медичних виробів, а також тексти інструкцій про їх застосування, виконуються державною мовою. Маркування лікарських засобів та медичних виробів, що підлягають закупівлі спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, на виконання угоди щодо закупівлі між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, і відповідною спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, та тексти інструкцій щодо їх застосування можуть бути виконані мовою оригіналу. Імплементация цієї норми вимагає внесення змін до нормативно-правових актів.

На виконання вимог статті 33 Закону у 2020 році Міністерством охорони здоров'я було розроблено, а Кабінетом Міністрів України затверджено зміни до 6 постанов, які регулюють технічні регламенти медичних виробів. Також Міністерство охорони здоров'я видало 3 накази, які стосуються ввезення та експертизи лікарських засобів. Детальніше з переліком нормативно-правових актів можна ознайомитися в розділі «Імплементация

У 2020 році здійснено моніторинг 83 офіційних інтернет-ресурсів державних установ і закладів, 222 офіційних інтернет-ресурсів комунальних та 14 – приватних закладів охорони здоров'я

Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови було здійснено моніторинг офіційних інтернет-ресурсів (сайтів, сторінок у соціальних мережах Facebook, Youtube) державних, приватних та комунальних закладів охорони здоров'я.

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіовізуальної інформації. Предметом моніторингу були факти використання в контенті інтернет-ресурсу іншої, крім державної, мови.

Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Водночас слід зауважити, що в частині застосування державної мови у сфері охорони здоров'я потребують додаткового законодавчого врегулювання такі питання:

1) Кваліфікаційні вимоги до працівників сфери охорони здоров'я.

Відповідно до пунктів 15 та 16 частини першої статті 9 Закону володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання своїх службових обов'язків зобов'язані медичні працівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а також посадові і службові особи державних і комунальних закладів охорони, крім осіб, які не є громадянами України.

Також відповідно до частини першої статті 33 Закону мовою у сфері охорони здоров'я⁸⁷, медичної допомоги⁸⁸ та медичного обслуговування⁸⁹ є державна мова.

Таким чином, усі медичні працівники закладів охорони здоров'я незалежно від їх форм власності зобов'язані володіти та використовувати державну мову, зокрема під час обслуговування пацієнтів.

Єдині кваліфікаційні вимоги до працівників сфери охорони здоров'я, а також єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються певними видами медичної і фармацевтичної діяльності, визначаються Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117. У цьому Довіднику серед вимог до працівни-

ків сфери охорони здоров'я містяться вимоги знати Конституцію і закони та інші нормативні акти у сфері охорони здоров'я. Разом з тим, Довідник не передбачає вимог до зазначених працівників щодо обов'язкового володіння ними державною мовою.

2) Конкурс на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я.

Відповідно до пунктів 15 та 16 частини першої статті 9 Закону володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання своїх службових обов'язків зобов'язані медичні працівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а також посадові і службові особи державних і комунальних закладів охорони, крім осіб, які не є громадянами України. Згідно з частиною другою статті 9 Закону володіти державною мовою зобов'язані також особи, які претендують на призначення чи обрання на зазначені вище посади.

Згідно з частиною четвертою статті 10 Закону документ, що засвідчує рівень володіння державною мовою, подається особою до обрання чи призначення на такі посади.

Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1094 затверджено Порядок проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я. Пунктом 28 зазначеного Порядку визначено перелік документів, які особа подає для участі в конкурсі. Однак подання копій документів, які засвідчують рівень володіння державною мовою, цим пунктом не передбачено.

⁸⁷ Система заходів, що здійснюються відповідними суб'єктами (органи влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи, фізичні особи-підприємці, які мають відповідну ліцензію, медичні та фармацевтичні працівники, громадські об'єднання та окремі громадяни) з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя (ст. 3 Основ законодавства про охорону здоров'я).

⁸⁸ Діяльність медичних працівників щодо профілактики, діагностики, лікування та реабілітації у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями, патологічними станами, вагітністю та пологами (ст. 3 Основ законодавства про охорону здоров'я).

⁸⁹ Діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб-підприємців, які мають відповідну ліцензію, у сфері охорони здоров'я, що безпосередньо пов'язана з наданням медичної допомоги (ст. 3 Основ законодавства про охорону здоров'я).

3) Розміщення інформаційних табличок біля входу до закладів охорони здоров'я.

Згідно з підпунктом 1 пункту 13 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285, ліцензіат зобов'язаний розмістити біля входу до закладу охорони здоров'я, його відокремленого структурного підрозділу вивіску або інформаційну табличку із зазначенням найменування закладу охорони здоров'я та юридичної особи, а фізична особа-підприємець – вивіску або інформаційну табличку із зазначенням прізвища, імені, по батькові ліцензіата та переліку медичних спеціальностей, за якими провадиться медична практика.

Згідно з пунктом 7 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини (згідно з Переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 286, ліцензіат за місцем (місцями) провадження діяльності банків пуповинної крові розміщує в доступному для споживача місця, у тому числі, вивіску або інформаційну табличку із зазначенням найменування ліцензіата (при вході до банку).

Згідно з пунктом 161 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібно-ї торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929, на фасаді будівлі, в якій розміщується аптечний заклад, встановлюється вивіска із зазначенням виду закладу. На видному місці перед входом до аптечного закладу розміщується інформація про найменування ліцензіата, режим роботи аптечного закладу. На вивісці та зовнішніх рекламних конструкціях аптечного закладу дозволяється крім використання позначення виду аптечного закладу розміщувати найменування ліцензі-

ата, найменування аптечного закладу та/або знака для товарів і послуг (логотипа), який належить ліцензіату на законних підставах.

Вищезазначені ліцензійні умови не містять окремих норм щодо мови таких вивісок (інформаційних табличок).

Разом з тим, частинами першою та другою статті 28 Закону передбачено, що інформація для загального ознайомлення (оголошення, зокрема ті, які містять публічну пропозицію укласти договір, показники, вказівники, вивіски, повідомлення, написи та інша публічно розміщена текстова, візуальна і звукова інформація, що використовується або може використовуватися для інформування необмеженого кола осіб про товари, роботи, послуги, певних суб'єктів господарювання, посадових, службових осіб підприємств або органів державної влади, органів місцевого самоврядування) подається державною мовою. Інформація для загального ознайомлення може дублюватися іншими мовами відповідно до Закону.

4) Атестація провізорів та фармацевтів.

Відповідно до пункту 1.2. Положення про порядок проведення атестації провізорів, та пункту 1.2. Положення про порядок проведення атестації фармацевтів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2006 № 818, основними завданнями атестації провізорів та фармацевтів є визначення рівня професійної підготовки провізорів та підвищення їх кваліфікації, а також визначення обсягу знань і практичних навичок, якими володіють фармацевти, рівня їх професійної підготовки.

Пунктами 2.3. та 3.4. Положення про порядок проведення атестації провізорів та пунктом 2.3. Положення про порядок проведення атестації фармацевтів передбачено перелік документів, які подаються для атестації провізорів та фармацевтів. Однак подання копій документів, які засвідчують рівень володіння державною мовою, зазначеним переліком не передбачено.

Узагальнюючи стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у сфері охорони здоров'я, можна констатувати, що заклади охорони здоров'я переважно дотримуються закону в частині мови діловодства та документообігу. Міністерством охорони здоров'я вносяться зміни до нормативно-правових актів на виконання Закону. Водночас Уповно-

важеним зафіксовано випадки, коли медичні установи та заклади здійснюють комунікацію з громадськістю, а медичні працівники спілкування із пацієнтами мовою, іншою ніж державна, без здійснення перекладу та за відсутності відповідного прохання пацієнта, що з 16 липня 2022 року стане підставою для притягнення їх до адміністративної відповідальності.

4.14. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ СПОРТУ

Статус державної мови у сфері спорту закріплено у статті 34 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Законом встановлено такі норми:

- спортивні заходи, у тому числі міжнародні, проводяться в Україні державною мовою. Спеціальні іншомовні терміни, що вживаються в окремих видах спорту, можуть використовуватися без перекладу;
- інформаційні та інші оголошення під час проведення спортивного заходу виконуються державною мовою. Під час міжнародних заходів такі оголошення можуть дублюватися іншими мовами;
- вхідні квитки для відвідування спортивних змагань, інша інформаційна продукція про спортивні змагання виготовляються державною мовою. Написи на вхідних квитках на міжнародні спортивні змагання, інша інформаційна продукція про міжнародні спортивні змагання можуть також дублюватися іншими мовами.

З метою забезпечення дотримання законодавства у 2020 році Уповноваженим із захисту державної мови було надіслано інформаційно-роз'яснювальні листи щодо положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 156 спортивним федераціям, товариствам, закладам і клубам.

За інформацією, наданою Міністерством молоді та спорту України, у 2020 році на території України проведено 650 всеукраїнських змагань та 26 міжнародних спортивних заходів, серед яких: етап розіграшу Кубка Європи з фристайлу (акробатика); міжнародні рейтингові змагання з тенісу, міжнародні змагання «Золота осінь» серед кадетів зі стрільби з лука; відбіркові матчі чемпіонату Європи з футболу; міжнародні змагання з гімнастики художньої серії Гран-Прі «Кубок Дерюгіної 2020»; чемпіонат Європи з художньої гімна-

стики; XVIII Міжнародний турнір зі спортивної гімнастики «Ukraine International Cup». Також проведено 6 міжнародних та 517 всеукраїнських спортивних змагань з неолімпійських видів спорту. Згідно з інформацією Міністерства молоді та спорту, всі спортивні заходи, у тому числі міжнародні, проводилися державною мовою з дотриманням вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та регламентних вимог спортивних федерацій.

До Уповноваженого із захисту державної мови у 2020 році не надходило скарг щодо мови проведення спортивних заходів, інформаційних оголошень, квитків.

Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови у 2020 році здійснено моніторинг 121 сайту:

- державних та комунальних закладів фізичної культури і спорту;
- спортивних установ (спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту вищих навчальних закладів, центри фізичного здоров'я населення, центри фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю);
- фізкультурно-спортивних товариств (громадські організації спортивної спрямованості учнів та студентів, громадські організації спортивної спрямованості ветеранів фізичної культури і спорту, національні спортивні федерації осіб з інвалідністю та їх спілки);
- приватних закладів фізичної культури і спорту.

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіовізуальної інформації. Предметом дослідження були факти використання в контенті інтернет-ресурсу іншої, окрім державної, мови.

Уповноваженим із захисту державної мови було надіслано інформаційно-роз'яснювальні листи щодо положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 156 спортивним федераціям, товариствам, закладам і клубам

У 2020
здійснено
моніторинг
121 сайту
закладів,
установ,
товариств,
які працюють
у сфері спорту.
Виявлено
14 сайтів без
україномовної
версії

За результатами моніторингу виявлено 14 сайтів із наповненням російською мовою без україномовної версії. Уповноваженим із захисту державної мови було надіслано листи до відповідних установ і закладів з інформацією про окремі норми Закону та проханням забезпечити громадянам можливість отримувати інформацію державною мовою.

Станом на кінець 2020 року з них: 2 – виправили повністю, 1 – відповіли на наш інформаційний лист, що надалі у своїй діяльності будуть послуговуватися українською мовою, 7 – частково врахували (наявна українськомовна версія сайту, але некоректна чи неповна), 4 – не врахували повністю (інформація на сайті залишилася тільки російською мовою).

Варто зазначити, що спортсмени є не лише представниками держави на міжнародних змаганнях, а й публічними особами та прикладом для багатьох громадян. Спортивні досягнення викликають почуття патріотизму та гордості за власну державу. Однак при цьому спорт залишається однією з найбільш русифікованих сфер публічного життя. Як наслідок маємо численні приклади використання відомими спортсменами російської мови в інтерв'ю та публічних виступах. Трапляються випадки, коли мова спілкування спортсменів призводить до конфліктів, що отримують суспільний резонанс.

У грудні 2020 року мала місце ситуація, коли тренер футбольної команди «Дніпро-1» Ігор Йовичевич (громадянин Хорватії) під час футбольного матчу української прем'єр-ліги попросив футболіста ФК «Колос» Євгена Селезньова спілкуватися з ним українською мовою. Виникла суперечка, оскільки український футболіст відмовився виконати прохання тренера команди-суперника і продовжив спілкування російською мовою⁹⁰.

Мова приватного спілкування спортсменів не є сферою дії Закону. Але підготовка спортсмена повинна включати в себе не лише досягнення спортивного результату, а й виховання громадянської позиції. У цьому процесі важливою є роль тренерів та викладачів спортивних закладів.

Як приклад можна навести ситуацію стосовно Національного університету фізичної культури і спорту України – найбільшого в державі закладу вищої освіти у сфері фізичного виховання і спорту.

До Уповноваженого із захисту державної мови надійшла скарга профспілкової організації та студентів Олімпійського коледжу імені Івана Піддубного на дії ректора Національного університету фізичної культури і спорту України, які містили ознаки порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Приводом для звернення стала конфліктна ситуація, яка виникла 24 вересня 2020 року під час спроби провести збори трудового колективу коледжу. За інформацією заявника, ректор проігнорував прохання студента, який є переселенцем з тимчасово окупованої території, використовувати при спілкуванні зі здобувачами освіти і трудовим колективом державну мову.

Уповноважений здійснив державний контроль за наведеним фактом. На відеозаписах з відкритих джерел зафіксовано використання іншої мови, ніж державна, ректором університету на тему обговорення наказу Міністерства освіти і науки України, тобто під час виконання службових обов'язків. За результатами державного контролю було складено акт, яким зафіксовано порушення пункту 13 частини першої статті 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Керівництво університету вжило заходів для забезпечення виконання Закону: 27 листо-

пада 2020 року ректор видав відповідний наказ. Окрім того, оприлюднено звернення до регіональних осередків Спортивної студентської спілки України, яку очолює ректор, членів спортивних клубів, спортсменів, членів спортивних команд про використання української мови.

Одним з проблемних питань є мова навчально-тренувального процесу в ДЮСШ, державних, комунальних, приватних спортивних клубах, гуртках та секціях. У законодавстві має місце прогалина щодо мови спілкування тренерів. Так, згідно з пунктом 14 частини

першої статті 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» встановлено обов'язок володіти державною мовою та використовувати її під час виконання службових обов'язків щодо, у т.ч., педагогічних працівників. Однак у переліку посад педагогічних працівників (постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963) посада тренера чи тренера-викладача відсутня. Тому на тренерів (тренерів-викладачів) відповідна норма Закону не поширюється. Відтак питання мови спілкування тренерів потребує додаткового врегулювання.

4.15. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ ТА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Державна мова у сфері поштового зв'язку

У всіх видах пасажирського транспорту, на залізничних вокзалах, автовокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах мовою інформації, оголошень, повідомлень, написів, довідкових служб є державна мова

Відповідно до статті 35 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та статті 4 Закону України «Про поштовий зв'язок» мовою поштового зв'язку в Україні є державна мова.

В Україні налічується 117 операторів поштового зв'язку. Національним оператором є АТ «Укрпошта», яке входить до сфери управління Міністерства інфраструктури України. За інформацією, наданою Міністерством, керівництво АТ «Укрпошта» вживає заходів щодо неухильного дотримання норм Конституції України, законів України щодо провадження мовної політики, у тому числі вимог статей 13, 30, 35 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Адреси відправника та одержувача поштових відправлень і повідомлень, що пересилаються в межах України, виконуються державною мовою. Міжнародні поштові відправлення та повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються із застосуванням мов, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У 2020 році на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надходили скарги громадян щодо відмови працівників АТ «Укрпошта» обслуговувати клієнтів українською мовою. Подібні випадки були також зафіксовані у медіа⁹¹.

Уповноважений із захисту державної мови направив лист на адресу генерального директора АТ «Укрпошта» з проханням проінформувати посадових осіб, працівників філій

та регіональних дирекцій щодо вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Щодо інших операторів поштового зв'язку у 2020 році скарг до Уповноваженого не надходило.

Державна мова у сфері транспорту

Відповідно до статті 36 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» послуги у сфері транспорту надаються державною мовою.

У всіх видах пасажирського транспорту, на залізничних вокзалах, автовокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах мовою інформації, оголошень, повідомлень, написів, довідкових служб є державна мова. У разі потреби ця інформація може дублюватися англійською мовою, а в міжнародному пасажирському сполученні також офіційною мовою (мовами) країни, сполучення з якою здійснює відповідний транспортний засіб.

До Уповноваженого із захисту державної мови у 2020 році надходили звернення громадян, які скаржаться на випадки порушень зазначеної норми Закону суб'єктами господарювання, які надають транспортні послуги.

До Уповноваженого із захисту державної мови надійшла скарга громадянина С. щодо написів та інших текстових повідомлень у потязі № 744 Львів – Київ (Інтерсіті+). Також надійшла скарга від громадянина М., який повідомив, що на станції Таврійськ Придні-

провської залізниці (м. Василівка Запорізької області) оголошення здійснюються російською мовою. Уповноваженим із захисту державної мови до АТ «Укрзалізниця» надіслано лист з інформацією щодо законодавства про мову та вимога щодо усунень його порушень.

Поширеними є випадки порушення вимог Закону з боку працівників компаній, які надають транспортні послуги – водіїв, кондукторів та обслуговуючого персоналу.

Також у 2020 році фіксувалися випадки відмови працівників аеропортів обслуговувати пасажирів державною мовою.

Пасажир авіарейсу Херсон – Львів звернувся до поліції зі скаргою на дискримінацію у зв'язку із відмовою працівників аеропорту «Херсон» обслуговувати його українською мовою⁹².

До Уповноваженого із захисту державної мови надійшла скарга громадянки М., яка повідомила, що 04.09.2020 працівник Міжнародного аеропорту «Одеса» відмовився обслуговувати її українською мовою.

Уповноваженим із захисту державної мови було надіслано лист до Міністерства інфраструктури України з проханням вжити заходів щодо усунення порушень законодавства про мову та забезпечити недопущення у подальшому подібних інцидентів.

Також існують випадки порушення норм Закону на залізничних та автовокзалах при здійсненні оголошень, обслуговуванні пасажирів та розміщенні вивісок та зовнішньої реклами.

Стан дотримання законодавства щодо мови транспортних послуг став предметом дослідження Руху добровольців «Простір свободи», які у 2020 році здійснили власний громадський моніторинг⁹³.

Дослідження здійснювалося волонтерами у 26 містах України. До переліку увійшли всі обласні центри, окрім окупованих, міста з населенням понад 300 тисяч людей (Кривий Ріг, Маріуполь), а також Краматорськ і Сєвєродонецьк, які виконують функції тимчасових центрів Донецької й Луганської областей.

У кожному з цих міст активісти відвідали центральний автовокзал та здійснили спостереження за мовою письмових та звукових оголошень, а також мовою спілкування з україномовними пасажирами у касах та довідкових. Також на платформах кожного автовокзалу було обстежено по 10 автобусів міжміського сполучення (загалом 260 автобусів по країні). Фіксувалися два параметри: наявність української мови на інформаційному табло, яке сповіщає про маршрут, а також мова спілкування водія чи іншого персоналу автобусу з україномовними пасажирами.

Дослідження показало, що найменше проблем виникає з візуальною та звуковою інформацією в приміщеннях автовокзалів – практично усюди вона подається українською мовою і, за даними моніторингу, перевищує 96%. Дещо гіршою є ситуація з наявністю на корпусі автобусів інформації про маршрут українською мовою – майже на 18% досліджених міжміських автобусах такої інформації українською мовою не було.

Найгіршою є ситуація з використанням української мови персоналом автовокзалів та водіями автобусів. У середньому по країні українською мовою відповідали україномовному пасажирові лише в 67% кас і довідкових бюро. У 15% випадків відповіді надавалися російською мовою, 17% працівників кас пе-

Українською мовою відповідали лише в 67% кас і довідкових бюро

⁹² <https://suspilne.media/123475-na-hersonsini-u-8-naselenih-punktah-movit-rosijske-tb/>

⁹³ <https://prostirsobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf>

реходили на українську мову, якщо пасажир продовжував говорити українською.

Менш гнучко проявили себе водії рейсів міжміського сполучення. Так, 64% відповідей україномовному пасажирові звучали українською мовою, 30,4% – російською, і лише у 5% випадків водії під час розмови переходили з російської мови на українську, якщо пасажир продовжував говорити українською.

Також у вищезазначених містах було здійснено громадський моніторинг міського транспорту. Встановлено, що більшість перевізників забезпечують транспортний склад табличками українською мовою, проте не інструктують працівників (кондукторів та водіїв) щодо мови спілкування під час виконання службових обов'язків. За даними дослідження активістів, на звернення українською мовою цією ж мовою відповідає лише 53,6% працівників. Причому ситуація дуже відрізняється по країні – у східних регіонах порушення є тотальними. Серед міст, де застосування державної мови у сфері транспорту є найменшим, активісти відзначають Краматорськ, Запоріжжя, Сєвєродонецьк.

За результатами громадського моніторингу можна говорити про певні тенденції. Автовокзали за поодинокими винятками виконують норму Закону й надають візуальну та звукову інформацію українською мовою. Натомість персонал автовокзалів, водії рейсів міського та міжміського транспорту не дотримуються вимог Закону і спілкуються тією мовою, якою їм зручно. Ймовірною причиною цього явища є відсутність інструкцій з боку працедавців щодо норм чинного законодавства, а також достатнього рівня володіння державною мовою. Також фіксуються випадки порушення приватними перевізниками порушення норми Закону щодо мови табличок з інформацією про маршрут.

Відповідно до частини п'ятої ст. 36 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» назви аеропортів, портів, станцій, зупинок, власні назви транспортних засобів подаються державною мовою за правилами українського правопису. Поряд з державною мовою зазначені назви можуть передаватися за допомогою літер латинської абетки відповідно до звучання державною мовою. У назвах аеропортів можуть застосовуватися спеціальні ідентифікатори (коди), що складаються з літер латинської абетки і присвоюються аеропортам міжнародними організаціями.

У 2020 році до Уповноваженого із захисту державної мови не надходило скарг про порушення норми Закону щодо виконання державною мовою назв аеропортів, портів, станцій, зупинок.

Окремо звертаємо увагу на необхідність нормативного врегулювання використання державної мови під час ведення радіотелефонного зв'язку в повітряному просторі України.

Відповідно до частини четвертої статті 36 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» мовою диспетчерських служб та зв'язку на всіх видах транспорту є державна мова, крім випадків використання іншої мови відповідно до умов міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Разом з тим, чинними Правилами ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України, затвердженими наказом Міністерства транспорту України від 10.06.2004 № 486, передбачено, ведення радіотелефонного зв'язку між пілотами, персоналом обслуговування повітряного руху та іншим наземним персоналом при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху у повітряному просторі України лише із застосуванням англійської та російської мов⁹⁴.

Поширеними є випадки порушення вимог Закону з боку працівників компаній, які надають транспортні послуги – водіїв, кондукторів та обслуговуючого персоналу.

⁹⁴ Пункти 1.1., 1.3., 1.6.3., 2.1.1.– 2.1.3., 3.1.12., 3.3.3., 3.3.4., 3.3.7., 3.4.1., 3.5.4.3., 3.5.5.2., 3.5.5.5., 3.5.7.1., 3.5.7.2., 3.6.1., 3.6.2., 3.9.5., 5.3., додатки 1–5 та 9.

Використання державної мови та відповідної термінології державною мовою цими Правилами не передбачено взагалі.

З огляду на це Правила ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України потребують приведення у відповідність до Закону у частині використання державної мови під час ведення радіотелефонного зв'язку між пілотами, персоналом обслуговування повітряного руху та іншим наземним персоналом при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху у повітряному просторі України.

Державною авіаційною службою України розроблено проєкт Авіаційних правил України «Організація повітряного руху», який

передбачатиме втрату чинності наказом Міністерства транспорту України від 10.06.2004 № 486 та використання української та англійської мови під час ведення радіотелефонного зв'язку в повітряному просторі України. Однак наразі зазначений проєкт наказу Державіаслужби не прийнято⁹⁵.

Також враховуючи, що переважна кількість порушень вимог законодавства у сфері транспорту стосується мови спілкування під час здійснення обслуговування, Міністерству інфраструктури, органам місцевого самоврядування слід організувати системну інформаційно-роз'яснювальну роботу серед персоналу суб'єктів господарювання, що надають транспортні послуги, а також забезпечити відомчий контроль за дотриманням вимог Закону.

⁹⁵ За інформацією, наданою Міністерством інфраструктури України листом від 03.03.2021 № 2302/48/10-21, проєкт планується розмістити на офіційному веб-сайті Державіаслужби для отримання зауважень і пропозицій.

4.16. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У СФЕРІ КОРИСТУВАЦЬКИХ ІНТЕРФЕЙСІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ТА ВЕБ-САЙТІВ

Законодавче регулювання порядку застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів норм, які набрали чинності з 16 липня 2019 р.

Статтею 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачено такі вимоги до застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів:

- у роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій державної і комунальної форми власності, закладів освіти державної і комунальної форми власності використовуються комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом державною мовою, а до створення такого користувацького інтерфейсу – з користувацьким інтерфейсом англійською мовою;
- мобільні застосунки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, зареєстрованих в Україні засобів масової інформації, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні, повинні мати версію користувацького інтерфейсу державною мовою;
- комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом, що реалізуються в Україні, повинні мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Норми, які наберуть чинності з 16 липня 2022 р.

З 16 липня 2022 р. набирає чинності низка інших норм статті 27 Закону, які додатково визначатимуть вимоги щодо інтернет-представництв відповідних суб'єктів, а також комп'ютерних програм з користувацьким інтерфейсом, встановлених на товарах, зокрема:

- інтернет-представництва (у тому числі веб-сайти, веб-сторінки у соціальних мережах) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій державної і комунальної форм власності, засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні, виконуються державною мовою. Поряд з версією державною мовою можуть існувати версії іншими мовами, однак версія інтернет-представництва державною мовою повинна завантажуватися за замовчуванням для користувачів в Україні та мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж версії іншими мовами;
- комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом, встановлені на товарах, що реалізуються в Україні, повинні мати користувацький інтерфейс державною мовою, який за обсягом та змістом повинен містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу.

Законодавчі та інші проблеми із застосуванням державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів

Аналіз звернень громадян та інших повідомлень, які надходили до Уповноваженого із захисту державної мови, а також практичного застосування зазначених норм різними суб'єктами дозволив виявити низку проблем, пов'язаних із використанням державної мови на інтернет-ресурсах:

1. Головною проблемою використання державної мови у мережі Інтернет є те, що законодавство України комплексно не регулює питання функціонування мережі Інтернет та її українського сегменту. Спеціальні норми, які визначають особливості такого функціонування, відсутні або майже відсутні, а застосування загальних норм законодавства щодо мережі Інтернет часто є проблематичним з огляду на особливості функціонування самої мережі.

Тому наразі існує лише декілька норм, які визначають окремі вимоги до інтернет-представництв, здебільшого державних органів. Натомість майже повністю відсутні норми, які визначають вимоги щодо видів інформації, які в обов'язковому порядку мають розміщуватися на сторінках таких інтернет-представництв (дані про власника веб-сайту, веб-сторінки у соціальній мережі; суб'єкта господарювання, що здійснює господарську діяльність в Україні з використанням такого веб-сайту або веб-сторінки), порядок здійснення контролю з боку державних органів за діяльністю в мережі Інтернет, яка пов'язана з реалізацією товарів або послуг, розміщенням реклами чи іншої інформації щодо них тощо.

Відсутність на інтернет-ресурсах інформації про суб'єктів, яким вони належать або які здійснюють свою діяльність з їх використанням, суттєво ускладнює життя Уповноваженим із захисту державної мови передбачених

законодавством заходів реагування на можливі випадки порушень законодавства щодо застосування державної мови.

2. Суб'єкти господарювання, які здійснюють реалізацію товарів і послуг з використанням мережі Інтернет, загалом недостатньою мірою поінформовані та ознайомлені з вимогами Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які визначають порядок застосування державної мови у мережі Інтернет. Зокрема, у низці випадків на інтернет-ресурсах суб'єктів господарювання, які здійснюють реалізацію товарів і послуг в Україні, зафіксовано відсутність інформації державною мовою про такі товари і послуги або менший її обсяг порівняно із інформацією, розміщеною іншими мовами.

Незважаючи на те, що норми частини шостої статті 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо інтернет-представництв суб'єктів господарювання, які реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні, набирають чинності з 16.07.2022, мобільні застосунки таких суб'єктів господарювання вже зараз повинні в обов'язковому порядку мати версію користувацького інтерфейсу державною мовою.

Слід також зауважити, що з 16.01.2021 набрали чинності норми статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відповідно до якої суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми повинні в обов'язковому порядку здійснювати обслуговування та надавати споживачам інформацію про товари (послуги) державною мовою. Така інформація надається споживачам як через інтернет-магазини, інтернет-каталоги, так і, згідно з Законом України «Про захист прав споживачів», у будь-який інший, не заборонений законодавством, спосіб. А згідно з пунктом 4 частини першої статті 4 Закону

Головною проблемою використання державної мови у мережі Інтернет є те, що законодавство України комплексно не регулює питання функціонування мережі Інтернет та її українського сегменту

України «Про захист прав споживачів» споживачі мають право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію (виріб, товар, роботу чи послугу), її кількість, якість, асортимент, виробника (виконавця, продавця).

Тому суб'єкти господарювання, які здійснюють реалізацію продукції з використанням мережі Інтернет, повинні в обов'язковому порядку здійснювати обслуговування та розміщувати на відповідних інтернет-ресурсах та у своїх мобільних застосунках визначену законодавством інформацію про продукцію, її виробника (продавця, постачальника) державною мовою.

З метою інформування суб'єктів господарювання про особливості використання державної мови на інтернет-ресурсах Уповноваженим із захисту державної мови на офіційному веб-сайті розміщено відповідну інформацію⁹⁶.

3. Низка інтернет-ресурсів (наприклад: olx.ua, shafa.ua, mobilluck.com.ua та інші) безпосередньо не здійснюють реалізацію товарів і послуг, а є, по суті, онлайн-майданчиками, з використанням яких інші суб'єкти господарювання можуть здійснювати реалізацію товарів і послуг та розміщувати відповідну інформацію про такі товари і послуги або рекламу. В окремих випадках умови публічних договорів про надання послуг, які розміщені на таких онлайн-майданчиках, не передбачають відповідальності їх адміністраторів за зміст оголошень, що розміщуються іншими суб'єктами господарювання, або загалом можливості втручання адміністраторів у зміст таких оголошень, зокрема у частині мови таких оголошень⁹⁷. Тому відповідальність за порушення законодавства у частині розміщення таких оголошень лише недержавною мовою несуть не адміністратори онлайн-платформ, а безпосередньо суб'єкти

господарювання, які розміщують такі оголошення.

Разом з тим, відсутність у багатьох випадках у таких оголошеннях інформації про суб'єктів господарювання (найменування, організаційно-правова форма, код згідно з ЄДРПОУ) суттєво ускладнює вжиття визначених законодавством заходів реагування на можливі порушення такими суб'єктами вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

4. У низці сфер законодавство України не містить жодних вимог щодо обов'язковості розміщення на інтернет-ресурсах певних суб'єктів відповідної інформації державною мовою. Це, зокрема, стосується інформаційних веб-сайтів (веб-порталів), через які безпосередньо не здійснюється реалізація товарів або послуг в Україні, але на яких виробники (продавці, виконавці, постачальники) розміщують інформацію про такі товари, послуги або їх виробників, онлайн-медіа. Наприклад, частина шоста статті 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає вимоги до інтернет-представництв засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні. Однак на сьогодні чинне законодавство визначає вимоги щодо реєстрації лише друкованих ЗМІ, інформаційних агентств та теле-радіоорганізацій. Разом з тим, законодавство не визначає ні вимог щодо реєстрації, ні навіть статусу так званих інтернет-медіа, які в силу своєї діяльності хоч і можуть бути віднесені до засобів масової інформації, однак не проходять будь-якої процедури реєстрації, а тому формально не є ЗМІ у розумінні українського законодавства.

Також залишається неврегульованим питання мови інтернет-представництв органів влади Автономної Республіки Крим. На сьогодні пунктом 16 Порядку оприлюднення у мережі

⁹⁶ <https://mova-ombudsman.gov.ua/informaciya-shchodo-vikoristannya-derzhavnoyi-movi-na-veb-sajtah-ta-u-mobilnih-zastosunkah>

⁹⁷ До прикладу: <https://shafa.ua/uk/terms-of-service>, <https://www.mobilluck.com.ua/info.php?page=using>

Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3, передбачено вимоги щодо обов'язкового розміщення інформації державною мовою на веб-сайті (веб-порталі) Ради міністрів Автономної Республіки Крим, однак щодо інших органів влади Автономної Республіки Крим такі вимоги відсутні.

5. Специфіка функціонування мережі Інтернет у багатьох випадках не дозволяє чітко вста-

новити обов'язковість застосування щодо певних суб'єктів та їх інтернет-представництв відповідних норм законодавства, зокрема у частині застосування державної мови. Так, окремі інтернет-ресурси можуть бути зареєстровані на території інших країн та належати суб'єктам господарювання, які не є зареєстрованими в Україні. Разом з тим, через такі інтернет-ресурси громадяни України мають можливість замовляти окремі товари або послуги з їх доставкою на територію України.

4.17. УКРАЇНЬСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ТА МОВНІ ПРАВА ЖЕСТОМОВНИХ ОСІБ

Згідно з частиною першою статті 21 Закону особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови

Українська жестова мова – природна візуально-жестова мовна система з власною лексико-граматичною структурою, що сформувалася еволюційним шляхом і використовується як основний або один з основних засобів спілкування жестомовних осіб, які постійно проживають або впродовж тривалого часу проживали на території України⁹⁸.

До 2019 року в Україні були відсутні нормативно-правові акти, які деталізують та регламентують статус української жестової мови. При цьому в нашій державі налічується близько 230 тисяч осіб з порушенням слуху, для яких основним засобом спілкування є жестова мова⁹⁹. Відсутність правового регулювання та належної регламентації правового статусу української жестової мови призводить до обмеження участі людей із порушенням слуху в суспільному житті держави.

Жестова мова є значущою не лише для людей з порушеннями слуху, але й для людей, які постійно з ними контактують, особливо з огляду на те, що менше 5% дітей з порушеннями слуху мають батьків із такими самими особливостями розвитку.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» став першим нормативно-правовим актом, який гарантує право вільно використовувати українську жестову мову в суспільному житті, вивчати та підтримувати її, а також навчатися українською жестовою мовою. Серед завдань Закону є розвиток української жестової мови як основного або одного з основних засобів спілкування жестомовних осіб. Також передбачено, що статус, засади та порядок застосування української жестової мови визначаються законом.

Законом не визначено окремого порядку застосування української жестової мови, однак встановлено окремі особливості щодо її використання. Так, відповідно до вимог частини четвертої статті 18 Закону матеріали передвиборної агітації, у тому числі відеоматеріали про вибори Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб органів місцевого самоврядування, всеукраїнські і місцеві референдуми та їх результати, а також політична реклама, передвиборча агітація та теледебати повинні адаптуватися для сприйняття жестомовними особами шляхом перекладу українською жестовою мовою та/або субтитрування українською мовою з урахуванням вимог, встановлених Законом.

Також згідно з частиною першою статті 21 Закону особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови, що також закріплено частиною 1 статті 7 Закону України «Про освіту» та частиною 8 статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Державним стандартом початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 № 607) навчання дітей глухих та зі зниженим слухом реалізується з урахуванням таких особливостей:

- мовний компонент «Мова навчання (українська мова, мови національних меншин)» поділяється на складові компоненти «Українська словесна мова (словесні мови національних меншин) як мова навчання» та «Українська жестова мова як мова навчання»;

⁹⁸ <https://utog.org/zhestova-mova/novini-pro-zhestovu-movu/ukrainska-zhestova-mova-v-zakoni-ukraini>

⁹⁹ <http://www.ukr.radio/news.html?newsID=90288>

– мовний компонент «Мова вивчення (українська мова, мови національних меншин)» поділяється на складові компоненти «Українська словесна мова (словесні мови національних меншин) як мова опанування» та «Українська жестова мова як мова опанування».

Міністерством освіти і науки України розроблені спеціальні програми для спеціальних навчальних закладів, де навчаються діти глухі та із зниженим слухом. Разом з тим існує проблема недостатнього рівня володіння українською жестовою мовою педагогічними та соціальними працівниками¹⁰⁰.

З метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, соціальних, економічних та культурних прав і законних інтересів людей з інвалідністю в Україні діє інститут Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю. Від грудня 2014 року таким Уповноваженим є Валерій Сушкевич.

Завдяки запровадженню інституту Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю та активній діяльності останнього було прийнято низку важливих рішень, які стосуються розвитку української жестової мови. Серед них і згадані вище норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закону України «Про освіту» та Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Центральною виборчою комісією було прийнято постанову від 15 жовтня 2020 р. № 385 «Про Порядок інформаційного забезпечення виборів для осіб з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком)», якою передбачено забезпечення доступу таких виборців до різнобічної, об'єктивної та неупередженої інформації, потрібної для здійснення усвідомленого, поінформованого, вільного вибору, з можливістю застосування доступних форматів, зокрема українською жестовою мовою.

Пунктом 4 частини 1 статті 16 Закону України «Про соціальні послуги» переклад жестовою мовою включено до переліку базових соціальних послуг.

У 2019 році у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про українську жестову мову» № 2340, розроблений з ініціативи Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю та «Українського товариства глухих» – найчисельнішої громадської організації, яка об'єднує людей із порушенням слуху.

Метою і завданням проєкту закону є визначення статусу, засад та порядку застосування української жестової мови в Україні, створення необхідних умов, які дадуть жестомовним особам можливість нарівні з іншими реалізовувати права й основоположні свободи людини і громадянина у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сфері.

Законопроєкт регламентує використання української жестової мови в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних та комунальних підприємствах, установах та організаціях; у сферах освіти, культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я; у системі екстреної допомоги населенню; у телекомунікаційних послугах; у кримінальному провадженні, в судочинстві та в нотаріаті. Пропонується дати визначення спеціальним термінам, що стосуються жестової мови, встановити статус української жестової мови та мовні права жестомовних осіб, у тому числі передбачити реалізацію їхніх виборчих прав. Також передбачається встановлення порядку надання послуг перекладу українською жестовою мовою, а також запровадження Єдиного реєстру перекладачів української жестової мови.

Станом на 01.04.2021 зазначений законопроєкт Верховною Радою України не розглядався.

100 <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mova-shkoly-skargy/30968898.html>

Наразі Міністерство соціальної політики України готує проєкт Державного стандарту соціальної послуги перекладу жестовою мовою, яким передбачається унормувати порядок надання послуг перекладу жестовою мовою під час відвідування особами з інвалідністю з порушеннями слуху органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій і закладів, при закупівлі товарів, робіт і послуг.

Відсутність належної регламентації порядку використання української жестової мови створює труднощі для участі людей з порушеннями слуху в освітніх, трудових та ін-

ших видах правовідносин. Такий стан справ зумовлює проблеми, пов'язані з низькою самооцінкою людей з порушеннями слуху, нечіткими життєвими планами, загрозою недостатньої соціалізації та небезпекою ізоляції цієї категорії населення, обмеженням їх комунікаційних можливостей тощо.

Розвиток української жестової мови, створення доступного мовного середовища для осіб з порушеннями слуху в навчальному процесі, повне забезпечення їх сучасними навчально-методичними, дидактичними матеріалами повинні бути серед пріоритетів освітньої та соціальної політики.

4.18. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Відповідно до частини восьмої статті 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування. Тобто вона є елементом, який об'єднує всіх громадян, незалежно від того, яку мову вони використовують у приватній сфері. А володіння державною мовою на достатньому рівні для представників національних меншин має стати інструментом інтеграції в українське суспільство.

Щодо рішень про надання мовам іншим, ніж державна, статусу регіональних

Протягом 2012–2013 років на підставі положень Закону України «Про засади державної мовної політики» окремими місцевими радами приймалися рішення про надання мовам іншим, ніж державна, статусу регіональної на відповідних територіях. Попри те, що рішенням Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 року цей закон був визнаний неконституційним, у 2020 році рішення окремих обласних, міських, сільських і селищних рад у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській і Чернівецькій областях продовжували діяти.

Наголошуючи на вирішальній ролі мови у зміцненні державної єдності та територіальної цілісності України, Уповноважений із захисту державної мови звернувся до новообраних депутатів низки місцевих рад щодо необхідності скасувати рішення про функціонування регіональних мов як такі, що суперечать чинному законодавству України. Також Уповноваженим із захисту державної мови було скеровано звернення

до Генерального прокурора від 12.11.2020 № 160/11/20-У щодо оскарження прокуратурою рішень органів місцевого самоврядування про функціонування регіональних мов на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Згідно з наданою відповіддю Офісу Генерального прокурора від 19.11.2020 № 15/3/1-26вик-20 до Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Чернівецької обласних прокуратур було скеровано відповідне звернення для розгляду.

У підсумку розгляду звернення Уповноваженого та зусиль громадських активістів у 2020 році (на початку 2021 року) було скасовано переважну більшість таких протиправних рішень. Так, Одеський окружний адміністративний суд задовольнив позов заступника прокурора Одеської області та визнав протиправним та нечинним рішення Одеської міської ради про надання російській мові в місті статусу регіональної. За результатами розгляду звернення Уповноваженого Дніпропетровською обласною прокуратурою подано позов до Дніпропетровського окружного адміністративного суду про визнання рішення Дніпропетровської обласної ради від 17.08.2012 № 333-14/VI «Про підтримку мовної політики в Україні» протиправним та нечинним. Рішенням Берегівської районної ради від 29.12.2020 № 40 визнані такими, що втратили чинність, рішення Берегівської районної ради від 18.09.2012 № 188 «Про реалізацію заходів, передбачених Законом України «Про засади державної політики» та Виноградівської районної ради від 18.12.2012 № 287 «Про засади мовної політики на території Виноградівського району». Чернівецькою обласною прокуратурою були

2020 (на початку 2021) року було скасовано переважну більшість протиправних рішень про надання мовам іншим, ніж державна, статусу регіональної

Відсутність
Державної
цільової
програми
негативно
вплинуло
на процес
розробки ОДА
комплексних
планів заходів
із забезпечення
розвитку
і функціону-
вання
української
мови

скеровані листи на адресу Чернівецької обласної державної адміністрації та місцевих районних державних адміністрацій щодо вжиття заходів, спрямованих на дотримання органами місцевого самоврядування Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У відповідь надійшли листи від райдержадміністрацій про те, що питання скасування законності рішень низки місцевих рад буде розглянуто на найближчих сесіях новостворених рад.

Також Луганська обласна прокуратура надала інформацію, що Рубіжанською міською радою 13.01.2021 прийнято рішення № 6/111 «Про скасування рішення Рубіжанської міської ради від 30.08.2012 № 25/13 «Про заходи з реалізації Закону України «Про засади державної мовної політики». Миколаївська міська рада повідомила, що питання скасування рішення від 21.08.2012 № 19/4 «Про надання російській мові статусу регіональної мови м. Миколаєва» буде внесено до порядку денного пленарного засідання сесії Миколаївської міської ради, яке заплановано на 24 квітня 2021 року.

Зауважимо, що за відсутності будь-яких правових підстав для функціонування регіональних мов наявність локальної двомовності в публічній сфері об'єктивно призводить до мовного суперництва і витіснення української мови на цих територіях як мови офіційного та професійного спілкування, діловодства, обслуговування, щоденної комунікації тощо. Адже можливість послугуватися лише регіональною мовою повністю нівелює потребу оволодіння державною мовою та загрожує її збереженню та розвитку в окремих регіонах.

Щодо регіональних планів заходів із забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної

Пунктом 9 частини першої статті 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено, що місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль, у тому числі за додержанням законодавства з питань мови, а відповідно до пункту 7 частини першої статті 22 цього закону забезпечують виконання законодавства щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

Також пунктом 3 Указу Президента України від 31.05.2018 № 156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» передбачено розроблення та забезпечення реалізації обласними державними адміністраціями регіональних планів заходів із забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

Зазначені плани заходів мали базуватися на затвердженій Кабінетом Міністрів України державній цільовій програмі на 2018–2028 роки, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури.

Попри те, що Державна цільова програма мала бути розроблена у двомісячний строк (до 31 липня 2018 року), її схвалення так і не відбулося, що негативно вплинуло на процес розробки державними адміністраціями комплексних планів заходів.

Проведений аналіз наданої обласними державними адміністраціями інформації засвідчив, що діяльність, спрямована на захист та забезпечення розвитку і функціонування української мови, у 2020 році здійснювалась ними або відповідно до регіональної програми розвитку української мови як державної, затвердженої у попередні роки, або згідно з іншими регіональними програмами чи планами заходів на 2020 рік, наприклад щодо розвитку освіти, патріотичного виховання та ін. Зокрема, у попередньому році регіональні програми розвитку української мови діяли, за відповідного ухвалення обласними (міською) радами, на території Запорізької та Черкаської областей (Програма розвитку і функціонування української мови в Запорізькій області на 2016–2020 рр. та Програма підтримки української мови в Черкаській області на 2017–2020 року) та в місті Києві (Концепція розвитку української мови, культури та виховання історичної пам'яті жителів міста Києва на 2015–2020 роки).

Також у своїх відповідях обласні державні адміністрації звертають увагу на заходи, що були спрямовані на підтримку та розвиток української мови в межах реалізації освітніх та культурних програм. Відповідні документи діяли в Донецькій (Регіональна програма «Освіта Донеччини в європейському вимірі (2017–2020 роки)», у межах якої діяв проект «Мовна освіта»), Луганській («Регіональна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018–2020 роки» та «Регіональна цільова комплексна програма розвитку сфери культури на 2019–2021 роки»), Тернопільській (Програма розвитку видавничої справи та інформаційного простору до 2024 року), Харківській (Програма «Новий освітній простір Харківщини» на 2019–2023 рр.), Черкаській (Програма розвитку інформаційного простору Черкаської області на 2019–2023 рр.) та Чернівецькій (Регіональна програма забезпечення інформаційних потреб населення області на 2020 рік) областях, що в цілому не відповідає ви-

могам системного та цілісного підходу до питання реалізації мовної політики на регіональному рівні.

Разом з тим, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 № 1585-р «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» обласними державними адміністраціями проводиться робота з розроблення та формування регіональних планів реалізації першого етапу Стратегії на 2020–2021 роки. Прийняття таких документів є вкрай необхідним, оскільки створює організаційні інструменти для реалізації Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», що узгоджується із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і сприяє його виконанню.

Зауважимо, що план заходів із реалізації Стратегії був схвалений, у тому числі, в результаті звернення Уповноваженого до Прем'єр-міністра України та з частковим урахуванням пропозицій Уповноваженого, наданих листом від 30.11.2020 за № 467/11/20-У, що стосувалися курсів з вивчення української мови (їх фінансового та організаційного забезпечення), проведення іспитів на підтвердження рівня володіння державною мовою, видачі відповідних сертифікатів тощо.

Щодо сприяння опануванню українською мовою

Відповідно до частини першої статті 5 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Кабінет Міністрів України повинен затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови, якій згідно з частиною п'ятою цієї статті має відповідати програма діяльності Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку культури на відповідний

Стратегія популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» узгоджується із Законом і сприяє його виконанню

Забезпечення
можливості
вивчення
української
мови шляхом
проведення
курсів не має
комплексного
і всеохоплюючого
характеру та
не відповідає
потребам
південно-
східного та
центрального
регіонів
України

рік. Крім того, відповідно до частини третьої статті 5 цього Закону Кабінет Міністрів України повинен вживати заходів для створення та забезпечення діяльності мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства.

Державна програма сприяння опануванню державної мови повинна була бути затверджена до 16 січня 2020 року, однак станом на кінець 2020 року вона навіть не була розроблена. Невиконання принципово важливої норми Закону завадило запровадженню курсів з вивчення української мови і негативно позначилося на послідовній реалізації політики утвердження української мови.

Разом з тим, задля покращення якості викладання предметів та дисциплін у закладах освіти та підвищення мовної компетенції державних службовців на місцевому рівні були організовані курси з вивчення української мови різного спрямування. За інформацією, що була отримана з обласних державних адміністрацій та відкритих даних з вебресурсів регіональних центрів підвищення кваліфікації, навчання відбувалося на базі регіональних центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, закладів вищої та післядипломної освіти, місцевих бібліотек та охоплювало педагогічних працівників і державних службовців, а також в окремих містах – усіх бажаючих.

Для державних службовців курси були організовані в обласних центрах Вінницької, Волинської, Запорізької, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Хмельницької, Чернігівської, Черкаської, Чернівецької областей та в місті Києві. Підвищення рівня володіння українською мовою педагогічних та науково-педагогічних працівників на курсах відбувалося в обласних центрах Вінницької, Волинської, Донецької (для працівників культури), Запорізької, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Харків-

ської, Чернігівської, Чернівецької областей та в місті Києві. Також були організовані курси для всіх бажаючих вивчати українську мову в Дніпропетровській (на базі Дніпропетровської центральної міської бібліотеки), Миколаївській (для користувачів Центральної міської бібліотеки ім. М.Л.Кропивницького), Одеській (на базі Одеської обласної універсальної бібліотеки ім. М.Грушевського, організатор – ГО «Рух захисту української мови», та Центральної міської бібліотеки м. Чорноморськ, організатор – ГО «Еко-Провінція») областях та місті Києві (на базі бібліотек Дніпровського, Дарницького, Шевченківського районів та Публічної бібліотеки ім. Лесі Українки в м. Києві).

Варто виокремити курс для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників підприємств, установ і організацій, які працюють з людьми з порушеннями слуху «Основи української жестової мови», який був реалізований відповідно до Програми розвитку місцевого самоврядування у Полтавській області на 2018–2020 роки, затвердженої рішенням Полтавської обласної ради від 22.12.2017 № 598.

Попри наявність таких позитивних ініціатив місцевої влади, зауважимо, що забезпечення можливості вивчення української мови шляхом проведення курсів не має комплексного і всеохоплюючого характеру та не відповідає потребам південно-східного та центрального регіонів України. Аналіз реальної мовної практики представників органів державної влади, місцевого самоврядування під час виконання ними службових обов'язків (результати моніторингу, оглядів, звернень до Уповноваженого), засвідчив не лише порушення норм мовного закону, а й недостатню мовну компетенцію.

Уповноваженим на найвищому рівні неодноразово порушувалося питання щодо нагальності запровадження та діяльності курсів з вивчення української мови для окремих категорій громадян. Сподіваємося, що внас-

лідок докладених зусиль у 2021 році відбу-
деться створення відповідної мережі безко-
штовних курсів з вивчення державної мови
на всій території України за рахунок коштів
державного та місцевих бюджетів.

Заходи із забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної у сферах освіти, культури та інформаційна діяльність

Результати узагальнення інформації, наданої
обласними державними адміністраціями,
свідчать про те, що діяльність місцевих орга-
нів влади у 2020 році була, крім іншого, спря-
мована на зміцнення державного статусу
української мови шляхом створення сприят-
ливих умов для формування україномовного
культурного та освітнього простору, а також
послугування державною мовою з боку
громадян у визначених Законом сферах суспі-
льного життя.

У кожній області в освітніх закладах для різ-
них вікових груп учнівської та студентської
молоді були реалізовані мовно-літературні
заходи загальнонаціонального та локально-
го характеру, такі як всеукраїнські конкурси,
лінгвістичні тренінги, олімпіади, конференції,
мовні вернісажі та етюди, літературні ігри,
поетичні флешмоби, мовні турніри, ігри, ес-
тафети, конкурси-змагання знавців мови
тощо. Зокрема, у Всеукраїнському відкрито-
му марафоні з української мови імені Петра
Яцика взяли участь 25670 учасників – сту-
денти та учні 3–11 класів з усіх 24 областей
України (включно з тимчасово окупованими
територіями)¹⁰¹.

Також проводяться заходи до Дня української
писемності та мови, Міжнародного дня рідної
мови, Дня слов'янської писемності і культу-
ри, Європейського дня мов, Всесвітнього дня

читання вголос, інших ювілейних та пам'ят-
них дат. У бібліотеках та загальноосвітніх за-
кладах Вінницької, Волинської, Запорізької,
Миколаївської, Полтавської, Тернопільської,
Хмельницької областей, міста Києва відбува-
лися літературні зустрічі з письменниками,
виставки та презентації, присвячені місце-
вим авторам. Учнівська та студентська мо-
лодь була долучена до щорічного написання
Всеукраїнського радіодиктанту національної
єдності. Також фонди бібліотек областей по-
повнювалися україномовною літературою.
У загальноосвітніх закладах є факультативи
та курси з української мови. У закладах про-
водяться виховні заходи з дітьми та молоддю
з формування взаєморозуміння в полікуль-
турному соціумі країни, виховання поваги
до державної мови, традицій українського
народу та української культури.

Загалом, частина заходів, що зазначені у від-
повідях обласних державних адміністрацій,
стосувалися освітнього процесу, а саме ви-
вчення та поглибленого оволодіння україн-
ською мовою учнями та студентами. Інші – є
складовою системи національно-патріотич-
ного виховання у навчальних закладах, що
має за мету формування ціннісного ставлен-
ня особистості до українського народу та
держави, патріотичних цінностей, переко-
нань і поваги до культурного та історичного
минулого України.

Безперечно, такі заходи є надзвичайно важ-
ливими, проте є лише частиною цілеспря-
мованої діяльності щодо утвердження мови
як державної. Попри те, що освітній процес
здійснюється переважно українською мовою
і відбувається подальший перехід дошкіль-
них і загальноосвітніх навчальних закладів на
державну мову у південно-східних регіонах,
загальний простір спілкування в українських
школах до цього часу є двомовним (окрім
навчальних закладів у західних областях). Як
зазначила під час Національного круглого
столу «Мова» старший науковий співро-

¹⁰¹ <https://www.human.ua/marathon-statistic-region>

Практичні дії і заходи, що здійснювались задля підтримки української мови в регіонах, були частковими, обмежувались певною сферою і компетенцією визначеного чиновника

бітник Відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ Оксана Данилевська, «Так, українською мовою кращої або гіршої якості послуговуються на уроках, нею викладають, але мовою спілкування на перервах, позашкільних заходів, мовою спілкування вчителів із батьками, дітей поміж собою є російська мова»¹⁰².

За результатами звернення Уповноваженого обласними державними адміністраціями здійснювалася низка заходів задля зміни російськомовного комунікативного середовища. Зокрема, проводилася інформаційно-роз'яснювальна кампанія серед населення щодо набрання чинності з 16 січня 2021 року статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» шляхом поширення через офіційні веб-сайти, сторінки у соціальних мережах, регіональні ЗМІ роз'яснення Уповноваженого із захисту державної мови. Крім того, на місцевому рівні була підтримана ініціатива Уповноваженого з поширення інформаційних аудіо- та відеороликів щодо переходу сфери обслуговування на українську мову, які були створені у співпраці з громадським сектором. Завдяки спільній роботі люди, які працюють у сфері обслуговування, були проінформовані щодо свого обов'язку – надавати споживачеві інформацію про товари та послуги українською мовою. А споживачі, у свою чергу, про те, що за замовчуванням обслуговування має відбуватися державною мовою.

Аналіз наданої інформації щодо заходів місцевих органів влади, які були спрямовані на забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, регулювання мовних відносин та мовної системи на локальному рівні засвідчив потребу у підтримці і координації з боку центральних органів влади. Регіональна мовна політика повинна бути частиною і продовженням державної мовної політики, яка має чітко спрямовувати і контролювати дії регіонів, зважаючи на

їх специфіку. Особливо гостро така потреба у підтримці з боку держави була відчутна у питанні запровадження курсів з вивчення української мови. Адже курси, які діяли у 2020 році як ініціатива місцевих органів влади та волонтерів, функціонували не скрізь і не охоплювали різних груп населення, що не відповідає потребам країни, особливо східного та південного регіонів. Крім того, регіональні програми розвитку української мови на місцевому рівні або завершилися, або розроблялися в попередні періоди і, відтак, не враховували достатньою мірою норм прийнятого у 2019 році мовного законодавства та сучасну мовно-культурну ситуацію в регіонах.

Разом з тим, відсутність Програми сприяння опануванню державної мови або відповідної державної цільової програми не повинна стримувати ініціативи місцевої влади і заважати проведенню системної і планомірної роботи з утвердження української мови як державної. За даними обласних державних адміністрацій, відповідальність за питання мови у регіонах покладено в різних випадках на директорів департаментів, їх заступників, начальників відділів або й головних спеціалістів департаментів, які опікуються питаннями внутрішньої політики, освіти, культури і туризму. Як наслідок, практичні дії і заходи, що здійснюються задля підтримки української мови в регіоні, є частковими, обмежуються певною сферою і компетенцією визначеного чиновника. Впровадження системних змін потребує повного розуміння мовної ситуації на місцях, наявності дієвих інструментів впливу та ефективної взаємодії між різними органами місцевого самоврядування, місцевої влади та державою. У цьому контексті дієвим інструментом реалізації мовної політики в регіоні вбачається покладання відповідних повноважень на одного із заступників керівника місцевої державної адміністрації.

Здебільшого ініціативи, які були зазначені в контексті забезпечення виконання законодавства з питань мови, стосувалися інших сфер або не були достатніми у масштабі регіону, а подекуди націлені на реалізацію мінімально необхідних вимог («аби прозвітувати»). Очевидно, що точкові заходи, здійснені на виконання завдань та вирішення інших, суміжних соціальних проблем, які лише дотичні до питання мови, не можуть

забезпечити належним чином розвиток та функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. У цілому, результати аналізу порушень, що були виявлені за результатами моніторингу та розгляду скарг громадян, що надійшли на адресу Уповноваженого, засвідчують низьку ефективність заходів, що здійснюються місцевою владою задля забезпечення функціонування державної мови.

4.19. МОВНІ ПРАВА ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНЦІВ

Задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців та захист їхніх прав як національних меншин в інших державах є невід'ємною складовою частиною зовнішньополітичної діяльності України

Одним із завдань Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» є поширення української мови у світі та сприяння в задоволенні мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про закордонних українців» задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців та захист їхніх прав як національних меншин в інших державах є невід'ємною складовою частиною зовнішньополітичної діяльності України.

У цьому Законі вказано, що до повноважень Міністерства закордонних справ України як центрального органу виконавчої влади належить участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України щодо забезпечення прав закордонних українців, створення сприятливих умов та можливостей для задоволення їх соціальних, культурно-освітніх, мовних, інформаційних та інших потреб; моніторинг забезпечення прав закордонних українців, пов'язаних із збереженням і розвитком їх етнічної, культурної та мовної ідентичності; надання фінансової підтримки для виконання заходів, що здійснюються громадськими організаціями закордонних українців, зокрема форумів, конгресів, конференцій, семінарів за участю закордонних українців в Україні та за кордоном.

Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС) листом від 31.03.2021 № 203/12-169-20495 проінформувало Уповноваженого із захисту державної мови про заходи, спрямовані на поширення української мови у світі та сприяння задоволенню мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України.

Згідно з отриманою інформацією, МЗС та закордонні дипломатичні установи України співпрацюють з понад п'ятьмастами громадськими організаціями закордонних українців, зареєстрованими відповідно до законодавства держав перебування, з близько двомстами суботніми/недільними школами, які функціонують при громадських організаціях закордонних українців, статутною діяльністю яких передбачено проведення просвітницької діяльності (відповідні переліки створені МЗС та розміщені на офіційному сайті Міністерства)¹⁰³.

У сфері управління МЗС діє державна установа – Український інститут, одним із завдань якого є популяризація української мови та культури за кордоном.

З метою надання сприяння у задоволенні національно-культурних і мовних потреб закордонних українців МЗС через закордонні дипломатичні установи у рамках Державної програми співпраці з закордонними українцями на період до 2020 року та бюджетної програми 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України» надається фінансова підтримка громадським організаціям закордонних українців, офіційно зареєстрованим у державах перебування, на реалізацію ними різноманітних проєктів, зокрема за такими напрямками, як:

- забезпечення навчальних закладів з вивчення української мови та осередків культури друкованою, фото-, аудіопродукцією, предметами національної символіки;
- популяризація української мови, літератури, культури, історії, традицій україн-

ського народу, у тому числі викладання української мови та інших предметів українською мовою;

- забезпечення випуску громадами періодичних видань, підготовки трансляції теле- та радіопрограм, підтримання інтернет-ресурсів громад;
- видання наукових, публіцистичних, художніх творів та збірок для громад закордонних українців, а також творів закордонних українців.

Так, Планом заходів МЗС на 2020 рік з реалізації згаданої бюджетної програми надано фінансову підтримку громадським організаціям закордонних українців для реалізації ними близько 70 проєктів за відповідними напрямками на суму понад 42 тис. дол. США.

Також українська держава надає допомогу суботнім/недільним школам, що функціонують при громадських організаціях закордонних українців, у вигляді забезпечення їх підручниками та довідковою літературою, наданих Міністерством освіти і науки України.

Питання задоволення освітніх потреб закордонних українців, функціонування закладів освіти національних меншин також обговорюються під час засідань двосторонніх міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

У зв'язку із завершенням дії Державної програми співпраці з закордонними українцями на період до 2020 року та з метою забезпечення системності та послідовності державної політики у сфері співпраці з закордонними українцями на виконання Указу Президента України від 08.11.2019 № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» та розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 № 1133-р «Про затвердження Плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік» МЗС розробило проєкт Концепції Державної цільової програми співпраці з закордонними українцями на період до 2023 року.

Очікується також затвердження Державної цільової програми співпраці з закордонними українцями на найближчі три роки, яка буде спрямована на:

- надання фінансової підтримки громадським організаціям закордонних українців, статутною діяльністю яких передбачено освітню діяльність, популяризацію української мови, літератури, культури, історії, традицій українського народу, зокрема для викладання української мови та інших предметів українською мовою;
- надання фінансової підтримки громадським організаціям закордонних українців для організації у державах перебування дитячих таборів для закордонних українців з метою їхнього ознайомлення з національними традиціями, українською мовою, літературою, історією України;
- фінансове забезпечення проведення в Україні щорічного форуму учнів суботніх/недільних шкіл, що функціонують при громадських організаціях закордонних українців;
- розроблення програми відновлення зв'язків молоді з Україною – «ReConnect Ukraine» (проведення молодіжних таборів; бізнес- та навчальних програм, проведення майстер-класів, комунікаційних платформ, стажування закордонних українців в українських органах державної влади);
- створення геоінформаційної системи МЗС для забезпечення інформаційних потреб громадян України, організацій, на основі формування, інтегрування та постійного оновлення інформаційних ресурсів про громадські організації українців за кордоном, місця пам'яті, суботні/недільні школи, художні колективи, пластунський рух.

До повноважень Міністерства освіти і науки України як центрального органу виконавчої влади належить забезпечення реалізації державної політики щодо сприяння здобуттю закордонними українцями освіти в Україні;

**МЗС
розробило
проєкт
Концепції
Державної
цільової
програми
співпраці
з закордонними
українцями
на період
до 2023 року**

сприяння відкриттю та функціонуванню навчальних закладів, у яких здійснюється навчання українською мовою або вивчається українська мова, за кордоном; участь у виконанні освітніх та наукових програм відродження і розвитку національної культури та української мови в місцях компактного проживання закордонних українців.

За даними МЗС, українська мова викладається на 69 факультетах у 25 країнах світу, переважно на факультетах славістики і україністики. Також існує 193 школи вихідного дня в 42 країнах. У 6 країнах є курси української мови. Водночас немає жодної української школи за кордоном, де навчання повністю б відбувалося українською мовою¹⁰⁴.

З 2007 року за ініціативи Міністерства освіти і науки України діє «Міжнародна українська школа», створена з метою забезпечення права на освіту дітям громадян України, що тимчасово чи постійно проживають за кордоном. Навчання здійснюється у формі екстерну, а випускники школи отримують атестати державного зразка. Проблемним моментом тут є відсутність денної форми навчання, яка забезпечує соціалізацію, виховання та безпосередній контакт з учителем. У таких умовах діти громадян України, як правило, навчаються за денною формою навчання у школі країни-перебування і додатково – у «Міжнародній українській школі», що призводить до подвійного навантаження на учня. Ще однією з проблем є те, що діти громадян України та закордонних українців перебувають в іншомовному середовищі, що потрібно враховувати в навчальному процесі. Це потребує як учителів-білінгвів, так і спеціальних підручників.

На сайті Міністерства освіти і науки розміщені підручники з української мови для закладів з молдовською, російською, румунською, угорською, польською мовами навчання, які розроблені для навчальних закладах з мовою викладання національних меншин.

У перспективі необхідна розробка підручників для дітей, які народжуються і виростають в англійському, португальському, іспаномовному середовищах.

Інститутом модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України розроблена навчальна програма «Я і Україна» з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя.

Закордонним українцям встановлюються квоти на навчання у закладах вищої освіти України за денною формою навчання за кошти державного бюджету України за умови, якщо певний ступінь вищої освіти в Україні закордонний українець здобуває вперше.

Закордонні українці, які бажають вступати до закладів вищої освіти України в межах квот для закордонних українців, повинні підтвердити свій статус посвідченням закордонного українця та мати документ про раніше здобутий освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень, який дає право навчатися на відповідному рівні вищої освіти, з оцінками, що відповідають оцінкам «відмінно» та «добре», володіти українською мовою на рівні, достатньому для здобуття освіти.

З 2010 року Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» реалізовує проєкт «Крок до України», орієнтований на закордонних студентів, науковців, дослідників і всіх, хто зацікавлений у вивченні української мови і культури. Проєкт передбачає інтенсивний курс української мови (50 год.) і культурно-освітню програму (екскурсії, тренінги з народознавства, перегляд українських фільмів, відвідування театрів та музеїв, виїзні мандрівки та інші цікаві заходи та квести). У 2020 році захід відбувався 13–26 липня та у зв'язку з карантинними обмеженнями проводився онлайн.

Однак не можна стверджувати, що наведених вище заходів є достатньо для задоволен-

Українська мова
викладається на
69 факультетах
у 25 країнах
світу та
193 школах
вихідного дня
в 42 країнах

ня мовних потреб українців, що мешкають за кордоном. Зокрема існує потреба розроблення навчальних програм та підручників для дітей, що перебувають в іншомовних середовищах. Варто посилити роботу щодо відкриття загальноосвітніх шкіл з українською мовою викладання в інших країнах. Потрібним є ширше інформування представників українських громад за кордоном про наявність пільгових умов для вступу до вітчизняних закладів вищої освіти, а також необхідності отримання посвідчення закордонного українця для їх отримання.

Збереження національної та мовно-культурної ідентичності українців, які проживають за кордоном, має бути дієвим інструментом дипломатії та утвердження позитивного іміджу України у світі. Проведення системної державної політики щодо закордонних українців має стати одним із пріоритетів держави.

Забезпечення мовних потреб закордонних українців та громадян України, які проживають за межами України, стане темою спеціальної доповіді Уповноваженого із захисту державної мови, яку планується оприлюднити у 2021 році.

РОЗДІЛ 5.
ОГЛЯД ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

ОГЛЯД ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Агресія має
гібридний
характер.
Мова, культура,
релігія
є ключовими
інструментами
впливу

Російська
культурна
експансія
розпочалася
задовго
до 2014 року,
а тогочасна
українська
державна
гуманітарна
політика
недостатньо
протистояла
цій експансії

Збройна агресія Російської Федерації, що призвела до окупації Кримського півострова та частини території Донецької та Луганської областей, є на сьогодні головним викликом українській державності, правам людини та міжнародній безпеці загалом.

Дії Російської Федерації матимуть довгострокові негативні наслідки не тільки в безпековій та економічній, а й у гуманітарній площині. Агресія має гібридний характер, а її ідеологічною основою є доктрина «Русского мира», в якій мова, культура, релігія є ключовими інструментами впливу на населення країн, що межують з Російською Федерацією. Російська культурна експансія розпочалася задовго до 2014 року, а тогочасна українська державна гуманітарна політика недостатньо протистояла цій експансії.

В умовах гібридної війни т. зв. захист російськомовного населення став одним із приводів порушення суверенітету України: окупації Криму та частини території Донецької та Луганської областей. Окупаційна адміністрація здійснює системну політику щодо включення громадян України, які проживають на цих територіях, до російського мовно-культурного простору та їх асиміляції.

Огляд щодо обмеження функціонування української мови на окупованих територіях був підготовлений як спеціальна доповідь Уповноваженим із захисту державної мови у співпраці з Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, Крайовою Радою Українців Криму (КРУК), Рухом добровольців «Простір свободи». При підготовці цього огляду були

використані дані Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим, Міністерства з питань реінтеграції окупованих територій України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Державної служби статистики України, Кримської правозахисної групи, державних і громадських аналітичних центрів, правозахисних організацій, публікації в медіа, повідомлення на ресурсах окупаційної адміністрації, свідчення громадян України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях, а також внутрішньо переміщених осіб.

Завданням Огляду було узагальнити та представити громадськості зібрану інформацію про ті факти, що свідчать про здійснення Російською Федерацією на окупованих нею територіях України цілеспрямованої політики винищення державної мови з усіх сфер суспільного життя, позбавлення права громадян на користування, вивчення та навчання українською мовою, дискримінацію та репресії щодо осіб, які публічно проявляють свою українську національну ідентичність, зокрема через спілкування українською мовою.

19 лютого 2021 року в приміщенні Укрінформу з нагоди Міжнародного дня рідної мови (щорічно відзначається 21 лютого) відбулася пресконференція «Становище державної та кримськотатарської мов на тимчасово окупованих територіях України», на якій Уповноважений із захисту державної мови публічно презентував згаданий Огляд. В заході також взяли участь: Таміла Ташева – заступник Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим; Ескендер Ба-

рієв – голова Кримськотатарського ресурсного центру, голова управління з правових питань та закордонних справ Меджлісу кримськотатарського народу; Андрій Щекун – координатор Крайової Ради Українців Криму (КРУК); Сергій Стуканов – керівник аналітичного відділу Центру контент-аналізу, співкоординатор руху «Простір свободи».

Огляд щодо обмеження функціонування української мови на окупованих територіях, текст якого наводиться нижче, є складовою

частиною Публічного звіту Уповноваженого із захисту державної мови за 2020 рік.

Важливо відзначити, що за декілька днів після презентації Огляду своє інформаційно-аналітичне дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)» оприлюднила Українська Гельсінська спілка з прав людини. Дослідження є надзвичайно цінним джерелом додаткової інформації та, фактично, підтверджує висновки Уповноваженого¹.

5.1. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЬ ДО ОКУПАЦІЇ

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, 24,4% населення АР Крим та 22,1% населення міста Севастополя називали себе українцями. Однак в АР Крим з моменту проголошення Незалежності України були практично відсутні умови для розвитку української мови.

У 2004 році Верховна Рада АР Крим прийняла Програму розвитку і функціонування української мови в Автономній Республіці Крим на 2004–2010 роки із загальною сумою фінансування 17667,9 тис. грн.² Однак згодом за низкою пунктів її фінансування було зменшено або скасовано заднім числом постановою Верховної Ради АР від 22 вересня 2010 року № 1871³.

Починаючи із 2010 року органи влади АР Крим фактично припинили діяльність із популяризації та підтримки функціонування української мови.

Активісти Руху добровольців «Простір свободи» у своєму звіті «Становище української мови у 2012 році»⁴ фіксували, що в більшості

районів та міст Криму, не кажучи вже про села, не було жодної школи з українською мовою навчання. При цьому в тих містах АР Крим, де школи з українською мовою навчання функціонували, вони не могли задовольнити попиту в повному обсязі. Наприклад, щороку утворювалися черги бажаючих потрапити в українську гімназію в Сімферополі, щоб отримати шанс навчатися державною мовою⁵.

За даними Державної служби статистики, станом на 2013 рік в АР Крим 1760 дітей (2,9% від загальної кількості) виховувалося українською мовою у 3-х дошкільних навчальних закладах. У м. Севастополі діяв лише один український дитячий садок, в якому виховувалося 690 дітей (4,8%).

На початок 2013/2014 навчального року в АР Крим українською мовою навчалися 12694 учні (7,2%). 7 загальноосвітніх закладів здійснювало навчання українською мовою, а ще 76 – українською та російською. Усього в АРК діяло 829 класів з українською мовою навчання. У м. Севастополі була лише одна шко-

В АР Крим діяли 7 шкіл з українською мовою навчання, у Севастополі – 1

В АР Крим українською мовою навчалися 12694 учні (7,2%), у Севастополі – 994 (3%)

1 https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_01_dlia-sayta.pdf

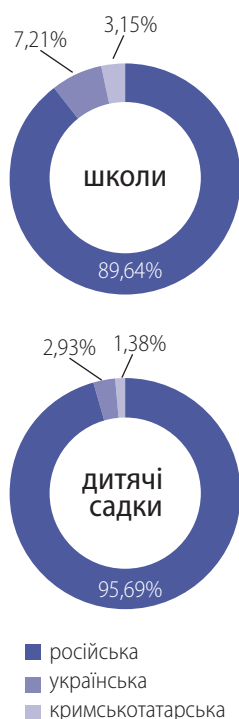
2 <https://ips.ligazakon.net/document/KM040077>

3 <http://old2.niss.gov.ua/articles/1619/>

4 <https://prostirsvobody.org/news/0/460/>

5 <https://www.radiosvoboda.org/a/24588077.html>

Мови навчання в АРК в 2013 р.

ла з українською мовою навчання та 9 шкіл, де викладання здійснювалося українською та російською мовами. На початку 2013/2014 навчального року в Севастополі діяло 50 класів з українською мовою навчання, в яких навчалися 994 учнів (3%).

У АР Крим та м. Севастополі у 2013 році були відсутні театри, які працювали б лише українською мовою. За даними Державної служби статистики, 6 театрів ставили вистави українською і російською мовами, з них 4 – в АРК та 2 – у м. Севастополі.

Потрібно врахувати особливий порядок функціонування мов в АР Крим. Згідно зі ст. 4 Конституції АР Крим нормативно-правові акти Верховної Ради АР Крим повинні публікуватися українською, російською та кримськотатарською мовами. Відповідно до ст. 10 – в Автономній Республіці Крим поряд з державною мовою передбачалося забезпечення функціонування і розвитку, використання і захисту російської, кримськотатарської мов, а також мов інших

національностей. Статус російської мови визначено як мова більшості населення, яка прийнятна для міжнаціонального спілкування та використовується в усіх сферах суспільного життя.

16 серпня 2012 року Севастопольська міська рада надала російській мові статус регіональної⁶.

Таким чином, на початок 2014 року російська мова була панівною у всіх сферах суспільного життя в АР Крим та м. Севастополі. Відсоток загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання не задовольняв потреби бажаючих отримувати освіту державною мовою. На території півострова була відсутня ефективна державна політика з популяризації та забезпечення розвитку української мови. Населення півострова не було включено в український державний мовно-культурний простір, що створило сприятливе підґрунтя для проведення інформаційно-психологічних операцій Російською Федерацією на початку 2014 року.

5.2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ДО ОКУПАЦІЇ

У Донецькій області діяло 244 школи з українською мовою навчання, з них 34 – у м. Донецьку, у Луганській області – 199 шкіл

Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року 56,9% населення Донецької області називали себе українцями.

Станом на 2005 рік у Донецькій області було зареєстровано 990 періодичних видань, з яких тільки 18 видавалися виключно українською мовою, 69 газет і журналів видавалися українською та російською, а решта – російською мовою⁷.

Станом на 2013 рік 102934 дитини (73,7%) у Донецькій області виховувалося українською мовою у 730 дошкільних навчальних закладах.

На початок 2013/2014 навчального року 165375 учнів (50,4% від загальної кількості) навчалися українською мовою. У Донецькій області діяло 244 школи з українською мовою навчання та 367 шкіл, де навчання відбувалося українською та російською мовами. Всього на початку 2013/2014 навчального року в Донецькій області було 8829 класів з українською мовою навчання.

У Донецькій області у 2013 році були відсутні театри, які працювали б лише українською мовою. Тільки 3 театри ставили вистави українською і російською мовами.

⁶ <https://tyzhden.ua/News/57944>

⁷ http://www.interklasa.pl/portals/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/mowa/00_mowa07.htm

16 серпня 2012 року Донецька обласна рада надала російській мові статусу регіональної на території області⁸.

Обласна програма розвитку та підтримки української мови на території Донецької області була відсутня.

Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року 58% населення Луганської області називали себе українцями⁹.

Станом на 2013 рік 58137 дітей (35,5%) виховувалося українською мовою у 202 дошкільних навчальних закладах¹⁰.

На початок 2013/2014 навчального року 76079 (45,7%) учнів навчалися українською мовою. У Луганській області діяло 119 шкіл з українською мовою навчання та 181 школа, де навчання проводилося українською та російською мовами. Всього на початку 2013/2014 в Луганській області функціонувало 4588 класів з українською мовою навчання.

У Луганській області у 2013 році був тільки один театр, який працював лише українською мовою, – Луганський обласний академічний музично-драматичний театр. Ще 2 театри використовували у своїй діяльності українську і російську мови.

У 2006 році Луганська обласна рада прийняла «Програму розвитку і функціонування

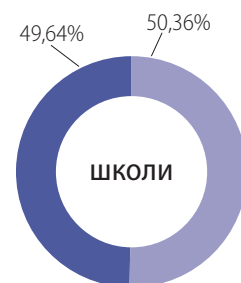
української та російської мов в Луганській області на 2007–2010 роки»¹¹.

17 серпня 2012 року Луганська обласна рада надала російській мові статусу регіональної на території області¹². Варто відзначити, що у Сватівському, Білокуракінському, Новопсковському, Марківському районі рішення про надання російській мові статусу регіональної не приймалося¹³. Всі ці райони зараз знаходяться на території, підконтрольній Уряду України.

Із вказаного можна констатувати, що станом на початок 2014 року сфери застосування російської мови на території Донецької та Луганської областей перевищували мовно-культурні потреби російської національної меншини, яка проживає на Донеччині та Луганщині. Російська мова домінувала у публічному просторі, а заходи місцевої влади із реалізації державної політики, спрямованої на розвиток української мови, були недостатніми.

Присутність української мови у публічному просторі забезпечувалася через дію норм законодавства України щодо української мови викладання у вищих навчальних закладах (що на практиці зазвичай порушувалися) та дублювання фільмів українською мовою для показу в кінотеатрах.

Мови навчання у Донецькій обл. в 2013 р.

Мови навчання у Луганській обл. в 2013 р.

8 <http://donbassrada.gov.ua/?lang=ua&sec=01&iface=Public&cmd=view&args=&lang=ru&sec=02.01&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:2557>

9 <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

10 Статистичний бюлетень «Дошкільна освіта України у 2013 році»

11 <https://ips.ligazakon.net/document/LU060337>

12 <https://tyzhden.ua/News/58044>

13 <https://www.unian.ua/politics/692115-chotiri-rayoni-luganskoji-oblasti-vidmovilis-vid-regionalnoji-rosiyskoji.html>

5.3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛІ ПІСЛЯ ОКУПАЦІЇ

Українська мова декларативно зберігає статус державної в тимчасово окупованому Криму на підставі «Конституції Республіки Крим»

У м. Севастополі українська мова позбавлена статусу державної

Українська мова декларативно зберігає статус державної в тимчасово окупованому Криму поряд з російською та кримськотатарською на підставі «Конституції Республіки Крим»¹⁴. Цей документ формально декларує забезпечення рівноправного використання російської, кримськотатарської та української мов, але на практиці з 2014 року триває процес тотального витіснення української мови з публічного простору, культури та освіти.

7 березня 2014 року у м. Севастополі було заборонено використання української мови в офіційному діловодстві¹⁵.

У «Статуті міста Севастополь», який був прийнятий 11 квітня 2014 року, відсутні навіть згадки про українську мову. Офіційні сайти так званих «Державної ради Республіки Крим», «Уряду Республіки Крим», «Глави республіки Крим», «Уряду Севастополя», «Законодавчих Зборів Севастополя» ведуться російською мовою.

Ще в першій половині 2014 року на території Кримського півострова було демонтовано таблички з назвами установ українською мовою на будівлях органів публічної влади, шкіл, установ культури та ін.

З 2014/2015 навчального року загальноосвітні навчальні заклади, розташовані на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Криму та міста Севастополя, переведено на російські стандарти навчання, які суттєво відрізняються від українських і не передбачають обов'язкового вивчення української мови.

За інформацією, зібраною Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, у 2018/2019 навчальному році в 544 загальноосвітніх організаціях усіх форм власності так званої «Республіки Крим» навчалося 200700 учнів. З них отримували освіту російською мовою – 194400 учнів (96,7% від загальної кількості), кримськотатарською – 6100 (3,1%), українською – 249 учнів (0,2%).

У 525 закладах дошкільної освіти навчалися більше 75 тисяч дітей. У 2018/2019 навчальному році 383 дитини здобували освіту і виховання кримськотатарською мовою, 883 дитини навчалися в двомовних (кримськотатарська, російська) групах. З викладених так званих «офіційних» даних окупаційних органів влади вбачається, що діти дошкільного віку українську мову у 2018/2019 н.р. не вивчали взагалі¹⁶.

У 2019/2020 навчальному році в 544 загальноосвітніх організаціях усіх форм власності так званої «Республіки Крим» навчався 213591 учень. З них отримували освіту російською мовою – 207,2 тис. учнів (96,9% від загальної кількості), кримськотатарською – 6400 (3%), українською мовою – 206 учнів (0,1%).

У 2019/2020 навчальних роках у Криму функціонували 16 загальноосвітніх організацій з кримськотатарською мовою навчання (237 класів, 4704 учні) та одна школа з українською мовою навчання у м. Феодосії (9 класів, 152 учні). У Сімферопольській академічній гімназії діяли 3 класи з українською мовою навчання, де навчалися 54 учні. У дошкільних

¹⁴ https://constitution.garant.ru/region/cons_krim/chapter/3d3a9e2eb4f30c73ea6671464e2a54b5/

¹⁵ https://new-sebastopol.com/news/novosti_sevastopolya/V_Sevastopolskoy_GGA_pereshli_na_russkiy_yazik_v_deloproizvodstve_i_dokumentooborote

¹⁶ <http://www.ppu.gov.ua/9-lystopada-krayina-vidmichaye-den-ukrayinskoyi-pysemnosti-ta-movy-na-zhal-dity-ta-molod-yaki-prozhyvayut-na-terytoriyi-tymchasovo-okupovanogo-krymu-ta-sevastopolya-ne-mayut-dostupu-do-vyvchennya-ukr/>

зкладах українською мовою виховувалося лише 65 дітей.

За даними окупаційного «Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим»¹⁷, у 2020/2021 році в Криму діє 547 загально-освітніх закладів всіх форм власності, в яких навчається 218974 школярі. З них 212090 (96,9% від загальної кількості) отримують освіту російською мовою, 6700 (3%) навчаються кримськотатарською, а 214 (0,1%) – українською мовою. 162 учні навчаються українською в школі № 20 м. Феодосії, а ще 52 – у трьох україномовних класах Сімферопольської академічної гімназії (до окупації мала назву «Українська школа-гімназія»).

Станом на 2021 рік у Криму офіційно залишилася тільки одна школа з українською мовою навчання (№ 20, м. Феодосія), в якій навчаються до 9 класу¹⁸. Раніше школа була названа іменем Олени Теліги, але після окупації вона була перейменована. У 2018 році Кримська правозахисна група з посиланням на батьків та учнів школи повідомляла, що насправді інформація про викладання предметів українською не відповідає дійсності¹⁹. За інформацією ЦГП «Альменда», у школі № 20 м. Феодосії кількість навчальних годин, виділених на вивчення української мови та літератури в класах з українською мовою навчання, є меншою від кількості навчальних годин, виділених на вивчення російської мови та літератури²⁰.

Слід наголосити ще й на тому, що учні 10–11 класів не мають права навчатися українською мовою, хоча вона декларативно проголошена однією із державних у так званих «Республіці Крим».

На цей час у Криму навчання в закладах вищої освіти здійснюється виключно російською

мовою. У вересні 2014 році у Таврійському національному університеті ім. В.І.Вернадського в Сімферополі ліквідували факультет української філології шляхом перетворення його у кафедру²¹. Функціонує тільки кафедра української філології на факультеті слов'янської філології і журналістики «Таврійської академії Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського».

За інформацією, наведеною на сайті «Кримського федерального університету ім. В.Вернадського», у закладі здійснюється підготовка бакалаврів за спеціальністю «філологія» (українська мова та література)²².

8 листопада 2019 року Міжнародний суд ООН визнав свою юрисдикцію у справі Україна проти Росії та зобов'язав Росію забезпечити українцям Криму право навчатися українською мовою²³. Суд, зокрема, взяв до уваги Звіт ООН від 2016 року щодо прав людини в Україні, у якому констатується «тиск на учнів і вчителів українських шкіл щодо припинення навчання українською мовою» та визнав, що утиски української освіти на окупованому півострові порушують вимоги конвенції про протидію расовій дискримінації.

Мовних утисків зазнали не тільки освітні заклади, але й заклади культури. Так, Кримський академічний український музичний театр, який до 2014 року був популяризатором української мови та культури в Сімферополі, з появою окупаційної влади був позбавлений статусу українського, а його репертуар став повністю російськомовним.²⁴

28 грудня 2015 року керівництво Центру дитячої та юнацької творчості припинило роботу дитячої україномовної театральної студії «Світанок», яка діяла в Сімферополі з 1993

Кількість учнів, які навчаються українською, скоротилася з 12694 (2013 р.) до 214 (2020 р.), що становить 0,2% від загальної кількості

У Криму лишилася тільки одна українська школа

¹⁷ <https://monm.rk.gov.ru/ru/structure/210>

¹⁸ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krym-korynevych-mova/30244353.html>

¹⁹ <https://crimeahrg.org/uk/v-yediniy-ukrayinskiy-shkoli-v-krimu-diti-navchayutsya-rosiyskoyu-movoyu/>

²⁰ <https://osvita.ua/doc/files/news/714/71417/shkola20-2.pdf>

²¹ <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/13/7037647/>

²² <https://priem.cfuv.ru/bachelor/direction/cfu>

²³ <https://www.dw.com/uk/a-38495960>

²⁴ <http://muzteatr.net>

У Криму немає
україномовних
закладів
культури

Активісти
громадських
організацій, які
популяризують
Українську
мову, зазнають
переслідувань
і змушені
виїжджати
з Криму

року²⁵ та якою незмінно керувала колишня акторка Кримського академічного українського музичного театру, колишня очільниця сімферопольського Товариства української мови, заслужений працівник культури України Алла Петрова.

Цю подію прокоментував кримський журналіст Олександр Польшенко: «Батьки намагалися якось призупинити процес розпаду та знищення всього українського на території півострова. Але навіть якби вони й добилися свого, це просто тільки призупинило б процес варварського знищення дитячої україномовної студії у Криму. Театр – це велика сила, і діти через нього продовжували любити українську мову та культуру».

Весною 2014 року окупанти позбавили приміщення редакції газети «Кримська світлиця», а також розірвали договори з передплати та продажу цього видання на території АР Крим та м. Севастополя. Протягом 2014–2015 років припинили свою діяльність періодичні друковані україномовні видання «Думка», «Кримське слово», «Слово Севастополя», «Дзвін Севастополя». Кримські україномовні інтернет-видання «Медіа-Крим», «Голос Таврії», «Український Кавказ» зазнали хакерських атак, внаслідок яких були знищені. На материк вимушено переїхали працювати журналісти інтернет-видання «Українське життя в Севастополі» та ТРК «Бриз» (Севастополь). До Одеси було переведено редакцію газети Військово-Морських Сил Збройних Сил України «Флот України».

Правозахисники фіксують обмеження доступу із території Криму не менше ніж 30 сайтам, що вільно працюють на підконтрольній Україні території (зокрема: Цензор.нет, QNA, Радіо Хаят, Інформаційний спротив, UAinfo, 5 канал, Апостроф, Фокус, Главком, Громадське радіо, Лівий берег, Подобиці, ТСН, Депо, Українська правда, РБК Україна, Укрінформ, Дзер-

кало тижня)²⁶, більшість із яких мають українську версію інтерфейсу. Обмеження роботи цих сайтів позбавляє громадян України не лише доступу до ЗМІ, а й отримання інформації державною мовою.

Громадяни України, які мешкають в Криму, позбавлені також доступу до українського телебачення та телепрограм українською мовою. Через супутник можливий доступ лише до чотирьох українських телеканалів: «ICTV Україна», «Україна 24», «ІНТЕР+» та «1+1 International». У звіті Державного департаменту США «2019 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine – Crimea» зазначається, що окупаційна влада заборонила більшість програм українською та кримсько-татарською мовами, замінивши їх російськими програмами. За даними моніторингу ЗМІ Кримської правозахисної групи, протягом року окупаційна влада перешкождала сигналу українських радіостанцій, розміщуючи на їхніх частотах російські радіостанції. Правозахисні організації повідомляли, що окупаційна влада продовжувала забороняти виступи українських співаків на кримських радіостанціях²⁷.

Починаючи з 2014 року окупаційна адміністрація РФ чинить тиск на активістів проукраїнських громадських організацій, більшість з яких були змушені виїхати на територію, підконтрольну Уряду України. Про численні випадки порушення мовних прав заявляють і громадські активісти, які проживають на тимчасово окупованій території. Такі їхні заяви зазвичай призводять до кримінальних переслідувань окупаційною адміністрацією.

Причиною репресій є прояви української мовної та культурної ідентичності, що отожднюється окупаційною владою з проукраїнською державницькою позицією. Репресії здійснюються як з використанням упередже-

²⁵ <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/30/7094142/>

²⁶ <https://crimeahrg.org/uk/u-krimu-9-provajderiv-u-8-mistah-czilkom-blokuyut-30-sajtiv/>

²⁷ <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/crimea/>

ного судочинства, фальсифікації доказів та звинувачень, так і в позасудовий спосіб, зокрема через викрадення та незаконне ув'язнення людей.

За інформацією, наданою Крайовою Радою Українців Криму, у 2014 році активісти створили в Сімферополі громадське об'єднання «Український народний дім». Усі члени цієї громадської ініціативи зникли безвісти після окупації Кримського півострову Російською Федерацією: Тимур Шаймарданов, відомостей про якого немає з 26 травня 2014 року, Сейран Зейнедінов – з 30 травня 2014 року, Леонід Корж – з 22 травня 2014 року.

9 березня 2014 року під час святкування 200-річчя з Дня народження Тараса Шевченка були викрадені українські активісти Андрій Щекун та Анатолій Ковальський – організатори щорічного культурно-просвітницького заходу, що відбувся біля пам'ятника Т.Шевченка в Сімферополі. 11 днів вони вважалися безвісти зниклими, а в цей час зазнавали тортур і катувань у підвалі військового комісаріату, звідки були звільнені 20 березня 2014 року в обмін на представників російських спецслужб.

У травні 2015 року в Криму виникла нова громадська ініціатива – «Український культурний центр»²⁸. Про основні цілі організації її активісти заявили в Сімферополі 8 травня під час проведення пресконференції: збереження української ідентичності; розвиток української культури в Криму; відродження української мови і повернення до обов'язкового її вивчення в школах Криму; встановлення культурних, гуманітарних зв'язків з Україною; встановлення і розвиток контактів з національними товариствами Криму. Ініціативна група «Український культурний центр» оприлюднила причини та передумови створення:

«За останній рік ситуація в Криму докорінно змінилася. Українці Криму фактично виявилися відрізаними від своєї історичної батьківщини. Не маючи постійного культурного, мовного, історичного зв'язку з континентальною Україною, українцям Криму ще важче стає самоідентифікувати себе. На цьому історичному етапі головним завданням стає об'єднання розрізненого українського народу, що населяє Кримський півострів. Це необхідна умова для мобілізації духовного потенціалу кримських українців»,

– заявив один із засновників Центру Леонід Кузьмін²⁹.

21 травня 2015 року окупаційна влада зірвала святкування Дня вишиванки – свята українського національного одягу. Члени «Українського культурного центру» Леонід Кузьмін, Михайло Батрак, Вельдар Шукурджієв та Сергій Дуб планували сфотографуватися у вишиванках на фоні напису «Крим», що розташований на в'їзді на адміністративну територію півострову. Ця спроба завершилась для них, а також для знімальної групи телеканалу «Інтер», які приїхали зняти сюжет про подію, затриманням та багатогодинним допитом³⁰.

Вже через рік, у березні 2016 року, на пресконференції засновники «Українського культурного центру» заявили, що діяльність у рамках організації обертається для її учасників безпідставними затриманнями, погрозами, обшуками, допитами, адміністративними штрафами, які були накладені на них за використання української символіки під час проведення заходів³¹.

28 <https://ua.interfax.com.ua/news/general/264432.html>

29 https://lb.ua/culture/2015/05/05/303969_simferopole_otkroyut_ukrainskiy.html

30 <https://voicecrimea.com.ua/main/news/developments/den-vshivanki-aresht-dopit-obshuk-i-znovu-pogrozi.html>

31 <https://voicecrimea.com.ua/main/mainnews/aktivisti-ukrainskogo-centru-v-krimu-vidzvituvali-pro-rik-diyalnosti-ta-poprosili-krimskix-zhurnalistiv-buti-obyektivnimi.html>

Протягом 2016–2018 років більшість активних учасників «Українського культурного центру» були вимушені припинити свою активну громадську діяльність щодо організації в Криму різних культурологічних та просвітницьких українських заходів. Через постійний політичний тиск з боку російських спецслужб та загрозу арешту вони були вимушені виїхати з тимчасово окупованої території Кримського півострову на материкову частину України.

Приклади дискримінації за мовною ознакою наводить Лариса Китайська, яка у 2019 році змушена була виїхати з Криму на територію, підконтрольну Уряду України:

«У Ялті раніше була українська школа, а тепер її немає. Виходить, діти вчать мову факультативно. До 2014 року в місті святкували День української писемності, проводили диктант національної єдності. Після анексії, навіть коли я вже перебувала під арештом, ми з друзями збиралися у мене й писали цей диктант. Утиск української мови в Криму зараз можна бачити у всьому. Якщо ти спілкуєшся українською, одні люди сміються, інші дивляться вовком, особливо приїжджі з Росії. У суді мені відмовили в наданні перекладача з російської мови на українську, чим порушили моє право за статтею 74 Женевської конвенції. Причому суддя та адвокат розуміли українську, а прокурор був із Дагестану. Він кожен раз після моїх свідчень вимагав перекладу»³².

Російська окупаційна адміністрація за сфальсифікованими обвинуваченнями тримає в ув'язненні 62-річного україномовного ак-

тивіста з Криму Олега Приходька. У жовтні 2019 року Федеральна служба безпеки РФ затримала його за обвинуваченням у «незаконному придбанні, передачі, збуті, зберіганні, перевезенні або носінні вибухових речовин або вибухових пристроїв»³³. Нині Олег Приходько перебуває у СІЗО російського Ростова-на-Дону, де його справу розглядає Південний окружний військовий суд Російської Федерації.

Переслідуючи проукраїнських активістів, окупаційна адміністрація намагається створити підконтрольне громадське формування «Українська громада Криму». Організація веде пропагандистський україномовний сайт «Переяславська Рада 2.0»³⁴. Матеріали на сайті виходять з численними помилками та кальками з російської мови. Наприклад, на головній сторінці інформаційного ресурсу зазначено відомості про номер «реєстрації Роскомнагляду». Більшість публікацій сайту зроблено через автоматичний переклад з російської мови.

Заснування такого громадського об'єднання та ЗМІ є невдалою спробою РФ створити ілюзію задоволення мовних та культурних потреб українців на території тимчасово окупованого Криму.

Внаслідок окупації українська мова була витіснена з публічного простору Кримського півострова. Окупаційна влада фактично ліквідувала україномовні медіа, заклади культури та освіти. Активісти, які здійснюють діяльність зі збереження та популяризації української мови, зазнають переслідувань, ув'язнення та вимушені залишати територію Криму. Статус української мови як однієї із державних має декларативний характер, а наявність однієї школи із українською мовою викладання та підконтрольних «українських» громадських формувань є спробою уникнути відповідальності за проведення політики асиміляції українського населення на території тимчасово окупованого півострова.

³² <https://ua.krymr.com/a/navischo-rosii-v-krymu-nove-media-ukrainskouy-movoyu/30395122.html>

³³ <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/polityyazen-prihodko-strazhdannya-za-patriotizm/>

³⁴ <http://pereyaslavskayarada.com>

Російська
окупаційна
адміністрація за
сфальсифікова-
ними обвину-
ваченнями
тримає
в ув'язненні
62-річного
україномовного
активіста
з Криму Олега
Приходька

5.4. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ТА ДОТРИМАННЯ МОВНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

З моменту окупації частини території Донецької та Луганської областей у «конституціях»^{35 36} невизнаних «республік» було декларативно закріплено державний статус української мови поряд з російською. Однак робота всіх органів окупаційної адміністрації та їх інформаційних ресурсів здійснюється виключно російською мовою. З моменту окупації, з весни 2014 року, розпочалося витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя, і в першу чергу – з освіти.

На початку 2014 року лише в Донецьку працювали 34 школи та 750 класів з українською мовою викладання³⁷.

А вже у 2017 році Олександр Захарченко, лідер терористичного угруповання «Донецька Народна Республіка», заявив, що 100% загальноосвітніх шкіл окупованих районів перейшли на російську мову навчання³⁸.

У березні 2020 року адміністрація окупованої частини Донецької області виключила вивчення української мови і літератури із навчальних планів загальноосвітніх закладів³⁹. У червні 2020 року аналогічні дії вчинила окупаційна адміністрація окремих районів Луганської області⁴⁰. Вивчення української мови здійснюється лише факультативно⁴¹. Більшість вчителів, які раніше викладали

українську мову, тепер змушені викладати російську⁴².

Відсутність викладання українською мовою є перешкодою абітурієнтам із окупованих територій для вступу до українських вищих навчальних закладів.

Однак на початку 2020 року майже 3800 дітей з тимчасово окупованих територій здобувають загальну середню освіту за дистанційно-екстернатною формою на підконтрольній українській владі території Донецької області⁴³. При цьому школярі, які проживають на окупованій території та не мають можливості навчатися дистанційно, але планують продовжувати навчання в українських вищих навчальних закладах, змушені вивчати державну мову приватно з репетитором або онлайн.

Свідчення абітурієнтів:

«Мені щиро пощастило, що моя сусідка, а за сумісництвом вчитель української мови у школі, підтримувала мої погляди. Ми займались мовою, літературою та історією, але це приховували, бо нікому не треба було проблем»⁴⁴.

2014

Проголошення російської мови «державною» (українська декларативно зберігає статус державної)

2017

100% шкіл переведено на російську мову навчання

2020

Позбавлення української мови статусу державної. Виключення української мови зі шкільної програми

35 <https://dnrsovet.su/konstitutsiya/>

36 <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/konstitutsiya/>

37 <https://www.pravda.com.ua/news/2013/02/22/6984184/>

38 <https://dan-news.info/politics/zaxarchenko-zayavil-o-zavershenii-perexoda-obrazovatelnyx-uchrezhdenij-dnr-na-russkij-yazyk-obucheniya.html>

39 <https://sovminlnr.ru/novosti/21644-v-shkolah-respubliki-ukrainskij-yazyk-budet-fakultativom.html>

40 <https://gtrklr.com/2020/06/03/minobrazovaniya-lnr-isklyuchilo-ukrainskij-yazyk-iz-bazovoj-chasti-uchebnyx-planov-shkol/>

41 <https://sovminlnr.ru/novosti/21644-v-shkolah-respubliki-ukrainskij-yazyk-budet-fakultativom.html>

42 <https://www.dw.com/uk/zhovti-firanky-ta-synia-skateretyna-khto-v-luhansku-chekaie-na-ukrainu/>

43 <https://dn.gov.ua/ua/news/na-donechchini-z-2017-roku-vidvichi-zroslo-kilkist-osvitnih-centriv-donbas-ukrayina>

44 <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/13/7259101/>

Відсутність викладання українською мовою у школах є перешкодою для випускників із окупованих територій для вступу до українських ВНЗ

В 11 класі Артем вирішив, що хоче вступати до вишу в Україні. Мама погодилася, хоча зізнається, що розглядала варіант вступу до вишу в Росії, та син був категорично проти. 10 та 11 клас Артем так само закінчив дистанційно у школі м. Лисичанська. Українську мову вчили за допомогою відео з Youtube, математикою займалися з репетитором⁴⁵.

Світлана, мешканка окупованого Луганська: «У шкільній програмі української мови не залишилося. Є лише можливість факультативу, котрий призначають «нульовим уроком» о 7-й ранку, що триває 15–20 хвилин. Діти самі кажуть: ніж так вивчати українську мову, краще вже взагалі не вчити її в школі. Краще знайти репетитора – можна домовитися з учителями, які раніше викладали українську»⁴⁶.

Викладання у закладах вищої освіти на території ОРДЛО також здійснюється виключно російською мовою. За інформацією, оприлюдненою на сайті «Донецького національного університету ДНР», заклад здійснює підготовку за спеціальністю «українська мова»⁴⁷. Однак не відомо, чи відповідає ця інформація дійсності, оскільки в Університеті відсутня кафедра української мови: у 2017 році кафедра української філології і прикладної лінгвістики

була перейменована у кафедру слов'янської філології та прикладної лінгвістики⁴⁸.

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка розпорядженням «уряду ЛНР» від 17 липня 2020 року № 797-р/20 був перейменований у Луганський національний педагогічний університет⁴⁹. В Університеті також ліквідована кафедра української мови, яка існувала з 1921 року – від заснування закладу.

Окупаційна адміністрація створює перешкоди при перетині лінії розмежування для українських абітурієнтів з окупованих територій на період вступної кампанії у ВНЗ України⁵⁰.

На окупованих територіях Донецької та Луганської областей українська мова витіснена зі сфери культури. У Луганську діє Луганський український академічний музично-драматичний театр, однак вистави в ньому проводяться переважно російською мовою⁵¹.

До окупації в Донецьку діяв Донецький національний академічний музично-драматичний театр, де вистави переважно ставилися українською мовою. З початку окупації він був перейменований в Донецький музично-драматичний театр ім. Марка Бровуна, а вистави в ньому проводяться російською мовою⁵².

У м. Макіївці діє «Міський центр української культури ім. Лесі Українки». Установа не має власного сайту, однак веде сторінку в соціальній мережі «Вконтакте», де публікує новини російською мовою⁵³. Моніторинг сторінки свідчить, що діяльність Центру не спрямована на популяризацію української мови та

45 <https://texty.org.ua/articles/102403/try-doby-na-kpp-yak-dity-z-okupaciyi-vstupayut-do-ukrayinskyh-vyshiv-i-skilkom-vdalosya-prorvatsya/>

46 <https://www.dw.com/uk/zhovti-firanky-ta-synia-skateryna-khto-v-luhansku-chekaie-na-ukrainu/a-56304208>

47 <http://donnu.ru/phil/prep>

48 <http://donnu.ru/phil/sfpl>

49 <https://ltsu.org/sveden/>

50 <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/upovnovazhenij-zvernulasya-do-minosviti-zaxistiti-prava-vipusknikov-yaki-prozhivayut-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyax-doneczkoj-i-luganskoj-oblastej-ta-krimu/>

51 https://teatrnaoborony.ru/reptuar/action~month/exact_date~1588280400/request_format~json/

52 <http://muzdrama.ru>

53 <https://vk.com/club123610512>

культури. Заходи з відзначення свят Купала, Різдва, Водохреща позиціонуються як «давні», «народні», «слов'янські».

У 2015 році в Донецьку закрилася Львівська майстерня шоколаду – єдиний заклад харчування з українською мовою обслуговування клієнтів⁵⁴.

6 березня 2020 року у тимчасово окупованих районах Донецької області окупаційна адміністрація прийняла рішення про скасування державного статусу української мови, який до того часу був закріплений у т.зв. «Конституції ДНР»⁵⁵. 3 червня 2020 року аналогічний крок здійснив «парламент ЛНР»⁵⁶. Необхідність таких дій було обґрунтовано «інтеграційними процесами з Російською Федерацією».

8 січня 2021 року окупаційна адміністрація ввела в дію т. зв. «Закон про державну мову Луганської Народної Республіки». Згідно з цим актом документи, які були оформлені українською мовою після 3 червня 2020 року, потребують офіційного перекладу на російську мову. Окупаційна адміністрація встановила, що документи українською мовою будуть дійсні до 1 березня 2023 року. Вимога офіційного перекладу призведе до труднощів отримання мешканцями окупованих територій соціальних та інших послуг. Діяльність громадських організацій, які ставлять за мету популяризацію української мови, також було фактично заборонено. Так, 23 червня 2014 року бойовики «ЛНР» взяли в заручники Володимира Семистягу – голову Луганського обласного товариства «Просвіта», який перебував у полоні 55 днів⁵⁷. На

окупованій території Донецької області окупаційна адміністрація офіційно внесла Всеукраїнське товариство «Просвіта» до переліку заборонених екстремістських організацій⁵⁸.

Кричущими є випадки тортур і вбивств громадян, які демонструють українську ідентичність. У квітні 2014 року терористи «ДНР» закатували до смерті Юрія Поправку, Юрія Дяковського, а також депутата Горлівської міської ради Володимира Рибак. За свідченням очевидців, Дяковський та Поправка під час допитів продовжували говорити українською, що викликало особливу жорстокість у терористів⁵⁹.

Загалом Служба безпеки України має свідчення про катування та знущання стосовно близько 1000 людей, які перебували в полоні терористів⁶⁰.

Метою окупаційних адміністрацій в ОРДЛО є повна асиміляція населення окупованих територій, що офіційно задекларовано в доктрині «Русский Донбас»⁶¹. Українська мова витіснена з інформаційного простору, освіти, культури. Громадяни України, які мешкають на території окремих районів Донецької та Луганської областей, обмежені у використанні української мови, оскільки існує реальна загроза позбавлення їх не лише свободи, а і життя.

Синхронні кроки адміністрацій «республік» щодо відміни у своїх «конституціях» навіть декларативної згадки про державний статус української мови вкотре демонструють, що центр прийняття їхніх рішень знаходиться в Російській Федерації.

Заклади культури ведуть свою діяльність російською мовою

Елементи української традиційної культури позиціонуються як «давні», «народні», «слов'янські»

54 <https://www.dw.com/uk/вчителі-української-у-донецьку-в-атмосфері-страху/a-18945132>

55 <https://dnrsovet.su/narodnyj-sovet-podderzhal-initsiativu-glavy-dnr-po-vneseniyu-izmenenij-v-konstitutsiyu-russkij-yazyk-edinstvennyj-gosudarstvennyj-yazyk-respubliki/>

56 <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/11628/>

57 <https://www.unian.ua/society/952072-golovu-luganskoji-prosviti-zvilnili-z-polonu-istorik-probuva-u-nevoli-mayje-dva-misyatsi.html>

58 <https://dnronline.su/perechen-zapreshhennyx-obshhestvennyx-i-religioznyx-obedinenij-inyx-organizacij/>

59 <https://www.radiosvoboda.org/a/30315297.html>

60 <https://www.bbc.com/ukrainian/news-44600144>

61 <https://russian-center.ru/8315-2/>

5.5. ВИСНОВКИ

Мешканці
окупованих
територій
не мають
можливості
використовувати
українську мову
у всіх сферах
життя і зазнають
репресій
за демонстрацію
української
ідентичності

Відсутність в Україні до 2014 року системної та цілісної державної мовної політики створила передумови для здійснення агресії щодо України з боку Російської Федерації у формі гібридної війни.

Обмеження функціонування української мови в окупованих районах Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, м. Севастополя витіснення її з усіх сфер публічного життя ставить за мету інтеграцію мешканців окупованих територій в російський мовно-культурний простір.

Звуження сфери використання української мови як в окупованих районах Донецької та Луганської областей, так і в АР Крим та м. Севастополі має цілеспрямований характер. Окупаційна адміністрація розглядає українську мову як один з невід'ємних атрибутів української державності і намагається максимально звузити сфери її застосування з метою унеможливити процес реінтеграції населення окупованих територій. На тимчасово окупованих територіях громадяни України не мають можливості вільно використовувати українську мову в усіх сферах публічного життя. У них відсутній доступ до україномовних медіа, заклади культури також не ведуть діяльності українською мовою. Громадяни, які мешкають на тимчасово окупованих територіях, не мають змоги вільно демонструвати українську національну ідентичність та брати участь у сприянні збереженню і популяризації української мови. Мешканці тимчасово окупованих територій за свою проукраїнську позицію зазнають кричущих порушень прав людини як в рамках судової системи – через сфальсифіковані обвинувачення, так і у позасудовий спосіб – через викрадення та тортури.

Окупаційна адміністрація також вживає заходів щодо нівелювання правового статусу української мови. На території тимчасово окупованої АР Крим українська мова має статус однієї з державних мов. Однак він є

декларативним, оскільки окупаційна адміністрація не застосовує її у своїй діяльності та не вживає жодних заходів для підтримки української мови. На території тимчасово окупованих м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей українська мова позбавлена статусу державної.

Одним із головних інструментів асиміляції населення вказаних територій є освіта. Ліквідація загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання має системний характер як на території тимчасово окупованого Кримського півострова, так і на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей. Школярі, які мешкають на тимчасово окупованих територіях, позбавлені можливості вивчати українську мову, що, у свою чергу, створює їм труднощі при їхньому вступі до українських вищих навчальних закладів.

Питання мови є одним із ключових факторів національної безпеки України, а дії держави-окупанта щодо нівелювання статусу української мови потребують ефективної протидії з боку Української Держави.

Як заходи такої протидії можна запропонувати:

- виконання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у частині сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України;
- збирання та систематизування інформації про факти порушення мовних прав громадян України на окупованих територіях для підготовки звернень до міжнародних організацій та складання позовів до міжнародних судів;
- запровадження санкцій та порушення кримінальних справ щодо осіб, які реалізують політику держави-окупанта із згортання сфери застосування української мови;

Окупаційна
влада
розглядає
українську
мову як один
з атрибутів
української
державності
і вживає заходів
до нівелювання
її статусу

- докладення зусиль через інструменти міжнародної дипломатії для звільнення заручників, яких утримують окупаційні адміністрації, а також для застосування санкцій проти РФ за порушення прав людини;
- забезпечення мовлення українського радіо та телеканалів на тимчасово окупованій території;
- забезпечення створення онлайн-ресурсів з вивчення української мови для школярів і дорослих, які знаходяться на окупованих територіях;
- розвиток системи дистанційної освіти для учнівської молоді, яка мешкає на окупованій території, здійснення на ній моніторингу щодо стану та якості освіти;
- сприяння створенню і поширенню якісного інформаційного, розважального

та пізнавального контенту українською мовою в соціальних мережах з метою їх поширення на тимчасово окупованих територіях тощо.

Очевидно, що тимчасова окупація Кримського півострова, частини Донецької та Луганської областей практично унеможлиблює проведення ефективної державної політики з утвердження та популяризації української мови на цих територіях. Однак Українська Держава має всі інструменти для проведення збалансованої і комплексної державної політики для утвердження українського мовно-культурного простору на території, підконтрольній Уряду України, і підготовки проведення у подальшому такої політики на всій звільненій території України.

РОЗДІЛ 6. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВИСНОВКИ

Прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» вперше за роки незалежності України дозволило на законодавчому рівні закріпити дієві механізми розвитку державної мови та захисту права громадян на застосування в публічних сферах життя та отримання інформації українською мовою. Закон враховує сучасний досвід країн Європейського Союзу, зокрема тих, які зазнали зросійщення, та ефективно працює в українських умовах.

Згідно з даними соціологічних досліджень, суспільство загалом позитивно ставиться до норм Закону. Гібридні наративи масованої російської пропаганди щодо «розколу суспільства» та «зростання суспільної напруги», що ретранслювалися в інформаційному просторі, передбачувало не спрацювали. Українська мова в очах українців є одним із атрибутів державності, важливим засобом консолідації суспільства. Саме тому на мовний закон, який демонструє свою ефективність, здійснюються постійні атаки як з боку держави-агресора, так і проросійських сил. Враховуючи зазначене, важливо зберегти цілісність і збалансованість цього документа та не допустити внесення політизованих змін до нього.

На жаль, заходи з імплементації Закону здійснюються із порушенням визначених строків, які чітко прив'язані до етапів набрання чинності окремих його норм. Створення та запуск повноцінної роботи спеціальних інституцій: Національної комісії зі стандартів державної мови та Уповноваженого із захисту державної мови відбулося із майже

річним запізненням. Попри публічні заяви з боку окремих керівників центральних органів виконавчої влади про необхідність заохочувальних, а не «каральних» механізмів із забезпечення статусу державної мови, станом на кінець квітня 2021 року відсутній навіть проєкт Державної програми сприяння опануванню державної мови. Не затверджені й інші важливі нормативно-правові акти. Міністерство культури та інформаційної політики та Міністерство освіти і науки в частині дотримання термінів підготовки необхідних документів, як це визначено Законом, виявилися основними його порушниками. Окрім цього, ряд нормативно-правових актів потребують приведення у відповідність із законодавством.

Після призначення 8 липня 2020 року Уповноваженого із захисту державної мови завдяки дієвій підтримці з боку Міністра Кабінету Міністрів України та керівництва Секретаріату Уряду вже в серпні вдалося «з нуля» запустити роботу Секретаріату Уповноваженого, а з кінця жовтня 2020 року інституція забезпечує повноцінне виконання всіх функцій, покладених Законом на Уповноваженого із захисту державної мови. Скарги, які надійшли на адресу Уповноваженого у 2020 році, найчастіше стосувалися порушень прав громадян на застосування державної мови в діяльності органів місцевого самоврядування, в сфері освіти, обслуговування споживачів, інформації для загального ознайомлення, зовнішньої реклами тощо. В 2020 році розпочато 22 заходи державного контролю. За процедурою, визначеною Законом України

«Про забезпечення української мови як державної», було встановлено факти порушення Закону у сферах освіти та охорони здоров'я. В рамках проведення заходів з моніторингу виконання Закону у 2020 році проведено комплексний аналіз контенту інтернет-представництв (сайтів, сторінок в соцмережах) центральних та місцевих органів державної влади, окремих органів місцевого самоврядування, надано 240 висновків та рекомендацій щодо застосування української мови як державної.

За результатами опрацювання наявної інформації можемо відзначити позитивні зрушення щодо становища української мови практично в усіх сферах суспільного життя.

У 2020 році відбувся перехід на українську мову навчання учнів 5–11 класів, які раніше навчалися мовами національних меншин (крім тих, в яких навчання здійснюється мовами ЄС), що сприятиме повноцінній реалізації права представників національних меншин на оволодіння державною мовою. Спостерігається позитивний ефект від впровадження квот на мовлення українською мовою в ефірі телебачення та радіомовлення, що відчутно впливає на розвиток українськомовної музичної та кіноіндустрії. Разом з тим, виявлено ряд проблем, які потребують вирішення на рівні Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Як засвідчив проведений 2020 року моніторинг інтернет-ресурсів, державні органи та органи місцевого самоврядування загалом дотримуються норм законодавства стосовно документообігу та оприлюднення інформації. Разом з тим на адресу Уповноваженого надходили скарги громадян щодо порушень Закону в частині мови службового спілкування державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад. Також фіксувалися випадки використання іншої мови службовими особами під час публічних виступів на офіційних заходах, прес-конференціях, в ефірі передач на радіо

і телебаченні. Державна мова є мовою між-етнічного спілкування в Україні, нею володіє більшість громадян України. Спілкування в службовій діяльності посадовими особами іншою мовою, ніж державною, порушує базові права громадян на отримання інформації. В першу чергу, саме посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування мають демонструвати суспільству приклад неухильного виконання законодавства про державну мову.

Особливої уваги та окремих підходів з боку держави потребують сфери масової культури та спорту, які до цього часу залишаються найбільш зросійщеними в Україні. Відомі публічні люди, політики, актори, музиканти, видатні спортсмени, лідери думок, популярні контентмейкери мають стати головними промоутерами престижу державної мови.

Зміцнення статусу української мови як державної є поступовим процесом. Для досягнення відчутних суспільних змін необхідно проводити тривалу послідовну комплексну політику підтримки державної мови на всій території країни. Прийняття Державної програми сприяння опануванню державної мови є вкрай необхідним, в тому числі, для забезпечення узгодженої та скоординованої мовної політики в регіонах. За відсутності такої програми місцевим органам державної влади та місцевого самоврядування слід орієнтуватися на прийняту урядом Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» та план заходів на її виконання. Прийняття програм розвитку та функціонування державної мови на рівні областей та громад є надзвичайно актуальним та дієвим інструментом підтримки української мови на місцях.

Болючим питанням залишається витіснення української мови з усіх сфер публічного життя на окупованих територіях. Законом передбачено проведення заходів сприяння вивченню української мови мешканцями цих територій. Однак заходи Міністерства освіти

і науки у цьому напрямку стосуються, в першу чергу, абітурієнтів та студентів з тимчасово окупованих територій. При цьому значна частина населення ОРДЛО, АР Крим та м. Севастополь позбавлена доступу не лише до дистанційних мовних курсів, а й до будь-якої інформації українською мовою. Скасування у 2020 році навіть формального статусу української мови як державної окупаційними адміністраціями окремих районів Донецької та Луганської областей є свідченням цілеспрямованої політики руйнації будь-яких ознак української державності та асиміляції населення на окупованих територіях, яку здійснює держава-агресор. Українська держава має вживати системних дієвих заходів з протидії таким процесам.

Важливим напрямом роботи є взаємодія із закордонними українцями. За межами України діє понад 500 громадських організацій закордонних українців та понад 200 українських шкіл вихідного дня. Це свідчить про великий волонтерський потенціал наших громад, який потребує системної підтримки з боку української держави.

У 2020 році важливим напрямком в діяльності Уповноваженого було налагодження міжнародного партнерства для обміну досвідом в захисті державних мов. В цьому контексті одним з ключових завдань у наступному році є консолідація зусиль різних державних інституцій для набуття асоційованого членства України в Європейській федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Languages).

Знаковим для практичної реалізації Закону стане 2021 рік, у якому відбудеться набрання чинності окремих важливих його норм. Держава має вжити всіх належних заходів для забезпечення належної підготовки та завчасного інформування як громадян, так і суб'єктів господарювання про законодавчі нововведення.

Так, 16 січня набула чинності норма щодо обов'язкового застосування державної мови у сфері обслуговування. Вперше громадяни України отримали реальний механізм захисту свого права на отримання інформації про послуги державною мовою. З метою захисту прав громадян, Уповноважений отримав право накладати адміністративне стягнення в разі повторного порушення Закону суб'єктом господарювання.

З 16 липня 2021 року відбудеться вступ в дію норм закону щодо застосування державної мови у сфері культури: в культурно-мистецьких заходах, виставах, музейній справі та при демонструванні фільмів.

Ще однією із очікуваних подій є запровадження із 16 липня 2021 року іспитів на рівень володіння державною мовою для окремих категорій громадян, зокрема, державних службовців, а також осіб, що мають намір набути громадянство України. Маємо надію, що, незважаючи на всі труднощі, Національний комісії зі стандартів державної мови вдасться вчасно запустити цей процес.

Окрім того з 16 липня 2021 року набирають чинності норми щодо книговидання та книгорозповсюдження, які передбачають, що державною мовою має бути не менше 50% назв книг, які виходять друком у видавництвах та розповсюджуються в книгарнях.

Усі ці норми, за умови системної та консолідованої роботи державних органів, суб'єктів господарювання, а також громадян, сприятимуть утвердженню української мови як одного з головних факторів єдності українського народу.

За результатами дослідження щодо стану виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» підготовлено відповідні рекомендації, які потребують розгляду та врахування.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Беручи до уваги результати аналізу стану виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», викладені в цьому звіті,

з метою забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, її всебічний розвиток і функціонування у визначених законом сферах суспільного життя на всій території України, а також

зادля попередження порушення прав громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою

1. Кабінету Міністрів України в 2021 році рекомендується:

1) Затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови, якою визначити основні стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної політики щодо підтримки державної мови впродовж відповідного періоду часу, а також заходи, що планується здійснити для досягнення зазначених цілей і реалізації завдань. Серед іншого, передбачити: створення мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства; створення умов для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти; організацію безкоштовних курсів української мови для дорослих; створення онлайн-курсів з української мови та інші заходи з сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом; створення онлайн-курсів з української мови для осіб, які перебувають в іншомовних середовищах; підвищення рівня володіння державною мовою педа-

гогічними, науково-педагогічними працівниками.

- 2) До 16 липня 2021 року забезпечити завершення відповідними органами підготовки заходів, необхідних для проведення іспитів на визначення рівня володіння державною мовою особами, визначеними статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», та особами, які мають намір набутися громадянство України; розпочати проведення іспитів та видачу відповідних сертифікатів в строк, визначений Законом.
- 3) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України.
- 4) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо внесення змін до Виборчого кодексу України та до Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким передбачити, що: особи, які претендують на обрання на пост Президента України, на обрання депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, районної у місті, міської, селищної, сільської ради, на посаду сільського, селищного, міського голови, в обов'язковому порядку подають до відповідної виборчої комісії копію документа, що підтверджує відповідний рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а неподання копії такого документа є підставою для відмови в реєстрації; однією з підстав дострокового припинення повноважень члена окружної, територіальної, дільничної виборчої комісії, члена окружної, дільничної комісії з всеукраїнського референдуму, дільнич-

ної комісії з електронного голосування з всеукраїнського референдуму є повторне протягом року вчинення ним порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у процесі виборів та референдумів, встановлене Уповноваженим із захисту державної мови відповідно до закону.

- 5) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Законів України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та «Про захист прав споживачів», яким передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможлиблює її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами.
- 6) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про рекламу», яким визначити, що мова реклами є складовою змісту реклами.
- 7) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким віднести до повноважень органів місцевого самоврядування підтримку, популяризацію, у тому числі шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур, та створення умов для розвитку

і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

- 8) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про політичні партії», яким передбачити вимоги щодо обов'язкової наявності інтернет-представництв політичних партій, виконаних державною мовою, із можливістю існування версій таких інтернет-представництв, виконаних іншими мовами.
- 9) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до законів України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим», якими передбачити вимоги щодо обов'язкової наявності інтернет-представництв органів влади (органів виконавчої влади) Автономної Республіки Крим виконаних державною мовою, із можливістю існування версій таких інтернет-представництв, виконаних кримськотатарською та іншими мовами.
- 10) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо особливостей здійснення обслуговування споживачів, надання споживачам інформації та послуг, розміщення реклами з використанням мережі Інтернет, яким передбачити, зокрема:
 - вимоги щодо обов'язкового розміщення на інтернет-представництвах (веб-сайтах, веб-сторінках) інформації (найменування, організаційно-правова форма, місцезнаходження, код згідно з ЄДРПОУ за наявності) суб'єктів господарювання, яким належать такі інтернет-представництва або які здійснюють з їх використанням діяльність з реалізації товарів і послуг;

- законодавче регулювання статусу інтернет-майданчиків, з використанням яких інші суб'єкти господарювання можуть здійснювати діяльність з реалізації товарів і послуг, розмішувати інформацію про такі товари і послуги, рекламу, зокрема, у частині відповідальності адміністраторів таких інтернет-майданчиків за дотримання суб'єктами господарювання вимог щодо обов'язкового розміщення інформації про товари і послуги та їх виробників (продавців) державною мовою;
 - законодавче регулювання порядку здійснення реалізації товарів та здійснення їх поставки на територію України з використанням інтернет-ресурсів, доменні імена яких зареєстровані на території інших держав, суб'єктами господарювання, які не зареєстровані в Україні.
- 11) Внести зміни до Технічного регламенту маркування побутових пральних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту енергетичного маркування електричних ламп та світильників (постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 № 340), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових посудомийних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 № 514), Технічного регламенту обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні (постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 139), Технічного регламенту енергетичного маркування телевізорів (постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 359), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових барабанних сушильних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 380), Технічного регламенту ліфтів і компонентів безпеки для ліфтів машин (постанова

Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 438), Технічного регламенту щодо встановлення системи для визначення вимог з екодизайну енергоспоживчих продуктів (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 804), Технічного регламенту обладнання, що працює під тиском (постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2019 № 27), Технічного регламенту приладів, що працюють на газоподібному паливі (постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 № 814), Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив (постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 927), Технічного регламенту енергетичного маркування енергоспоживчих продуктів та Технічного регламенту енергетичного маркування побутових електричних холодильників (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 № 94), Технічного регламенту засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 163), Технічного регламенту простих посудин високого тиску (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1025), Технічного регламенту обладнання та захисних систем, призначених для використання в потенційно вибухонебезпечних середовищах (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1055), Технічного регламенту вибухових матеріалів промислового призначення (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 802), Технічного регламенту мийних засобів (постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 № 717), Технічного регламенту канатних доріг (постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 342) та забезпечити внесення змін до Технічного регламенту з підтвердження відповідно-

сті пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування (наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 24.12.2004 № 289), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових духових шаф та кухонних витяжок (наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 07.02.2018 № 28), якими передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливає її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами.

- 12) Внести зміни до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187, якими: перелік вимог до осіб, з яких складається проєктна група, доповнити вимогою щодо володіння державною мовою; перелік документів, які здобувач ліцензії (ліцензіат) подає до МОН для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності (розширення провадження освітньої діяльності), доповнити копіями документів, які засвідчують рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» членами проєктної групи, керівника групи забезпечення, керівника закладу освіти, викладачів, які здійснюють освітній процес; перелік вимог до інформаційного забезпечення закладу

освіти доповнити вимогою, що основна інформація про діяльність закладу освіти, яка передбачена Ліцензійними умовами, в обов'язковому порядку розміщується на офіційному веб-сайті закладу освіти державною мовою.

- 13) Внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 № 1181 «Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів» та забезпечити внесення змін до Порядку спорудження (створення) пам'ятників і монументів, затвердженого наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури, Міністерства культури і мистецтв України від 30.11.2004 № 231/806, якими передбачити, що розміщення будь-яких написів та іншої інформації на пам'ятниках і монументах державного і місцевого значення здійснюється державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту тексту або напису будь-якою іншою мовою не може бути більшим за розмір шрифтів тексту або напису державною мовою.
- 14) Внести зміни до Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067, якими передбачити, що: інформація на вивісках і табличках подається державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для то-

- варів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону.
- 15) Внести зміни до Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1094, якими передбачити, що для участі у конкурсі особа подає конкурсній комісії копію документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».
 - 16) Внести зміни до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285, Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 286, та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929, якими передбачити, що інформація на вивісці, інформаційній табличці із зазначенням найменування ліцензіата подається державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна.
 - 17) Затвердити Державну програму співпраці із закордонними українцями на наступний період.
 - 18) Забезпечити затвердження Національною комісією зі стандартів державної мови української правничої, медичної термінології, а також опрацювати питання щодо розробки української термінології у галузях інформаційних технологій, косметології та інших галузях, в яких використовується міжнародна номенклатура або вживаються спеціальні іншомовні терміни.
 - 19) Забезпечити внесення змін до Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 10.06.2004 № 486, якими передбачити здійснення радіотелефонного зв'язку державною і англійською мовами та застосування стандартної української та англійської фразеології при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху у повітряному просторі України.
 - 20) Забезпечити внесення змін до Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 № 244, якими передбачити, що ескіз фасаду тимчасової споруди має відповідати вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а невідповідність ескізу вимогам зазначеного Закону є підставою для ненадання паспорту прив'язки тимчасової споруди.
 - 21) Забезпечити внесення змін до Типового положення про конкурс на посаду керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.03.2018 № 291, якими передбачити обов'язкове подання особами, які виявили бажання взяти участь у конкурсі, до конкурсної комісії документа,

що засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини другої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

- 22) Забезпечити внесення змін до Порядку обліку музейних предметів в електронній формі, затвердженого наказом Міністерства культури України від 09.09.2016 № 784, якими передбачити, що облік музейних предметів у електронній формі в обов'язковому порядку ведеться державною мовою.
- 23) Забезпечити внесення змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженого та впровадженого в дію наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117, якими передбачити вимогу до працівників сфери охорони здоров'я щодо обов'язкового володіння ними державною мовою.
- 24) Забезпечити внесення змін до Положення про порядок проведення атестації провізорів та Положення про порядок проведення атестації фармацевтів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2006 № 818, якими передбачити обов'язкове подання до атестаційної комісії для атестації на визначення рівня знань та практичних навиків з присвоєнням (підтвердженням) фаху «провізор-спеціаліст», проходження атестації на присвоєння кваліфікаційної категорії, копії документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».
- 25) Забезпечити затвердження Міністерством соціальної політики України державного стандарту соціальної послуги перекладу українською жестовою мовою, організацію підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників,

які надають соціальні послуги, у частині володіння українською жестовою мовою.

- 26) Забезпечити внесення змін до нормативно-правових актів у сфері фізичної культури і спорту у частині застосування державної мови у навчально-тренувальному процесі, у тому числі під час здійснення навчально-тренувальних зборів.
- 27) Активізувати інформування громадян України, суб'єктів господарювання про вимоги Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та особливості його застосування у різних сферах суспільного життя.

2. Вважаємо також за доцільне наголосити на необхідності вжиття деякими іншими органами влади, місцевого самоврядування, установами та організаціями окремих заходів, що сприятиме виконанню Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Зокрема:

1) **Верховній Раді України:**

- прийняти закон, який визначатиме порядок та особливості застосування української жестової мови у різних сферах суспільного життя;
- при ухваленні закону, що регулюватиме правовий статус медіа, передбачити: визначення статусу інтернет-медіа як засобів масової інформації; зміну терміну набрання чинності абзацами п'ятим – дев'ятим підпункту 24 пункту 7 розділу IX Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з 16 липня 2024 р. (через п'ять років з дня набрання чинності цим Законом) на 16 липня 2023 року (через чотири роки з дня набрання чинності цим Законом), однак при цьому передбачити, що застосування санкцій за порушення зазначених норм здійснюватиметься з 16 липня 2024 р.

- 2) **Верховному Суду** розглянути на засіданні Пленуму питання застосування державної мови в судовому процесі та надати

судам роз'яснення з питань застосування державної мови при вирішенні судових справ.

3) **Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення** привести «Методологічні роз'яснення: моніторинг ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот» (версія 1.2) у відповідність із Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про телебачення і радіомовлення» та «Про кінематографію».

4) **Органам та посадовим особам органів місцевого самоврядування:**

- рішення яких не відповідають вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», привести такі рішення у відповідність до вимог зазначеного Закону;
- у правилах розміщення вивісок і табличок у відповідному населеному пункті України передбачити: обов'язкове подання інформації на таких вивісках і табличках державною мовою із дублюванням за потреби іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким подається така інформація не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж дер-

жавна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для товарів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону.

5) **Головам місцевих державних адміністрацій** визначити одного зі своїх заступників відповідальним за забезпечення виконання законодавства щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на відповідній території.

6) **Засновникам наукових періодичних видань**, правилами та умовами подання статей та інших матеріалів до яких допускається подання таких статей та інших матеріалів іншими мовами, крім державної, англійської або однією з офіційних мов Європейського Союзу, привести такі правила та умови у відповідність до вимог статті 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».